LIETUVIŲ MOKSLO DRAUGIJOS LEIDINYS

M. BIRŽIŠKOS

LIETUVIŲ LITERATŪRA
VILNIAUS UNIVERSITO METU

Lietuvių Mokslo Draugijos Komisionierius „Švyturio“ B-vė

LIBRARY
AUG 24 2000
UNIVERSITY OF TORONTO

Šį raštą 1910 ir 1911 m. leidęs per «Visuomenės» mėnesinį laikraštį, neslėpiau nuo skaitytojų nenormalių savo darbo sąlygų. Štai žodžiai, kuriais jį tuomet pabaigiau:

«Atsiprašau pavarginęs skaitytojus konspektiniu, neapdirbtu rašteliu. Rašydamas nuo numerio ligi numerio, skyrių per vieną du vakaru (teisingiau—naktis), negalėjau visa ko apžioti, net plano tinkamai prisilaikyti... Abejonių parašęs turiu daugiau, negu pirma. Medžiaga nelygiai apdirbta. Pati svarbioji, estetikos pusė, net tyčiomis nelytėta. Pats matau tas ydas ir dar kitas, matau ir skaudžiai tat atjuntu. Pasiteisindamas viena tepasakysiu: rašiau draugų prispirtas, idant kiti, kurie dirbs geresnėse sąlygose, turėtų kuo atsiremti. O tų kitų išsiilgęs laukiu...»

Tų kitų ir po šiai dienai tenka man laukti. O vėl mokyklos reikalas spiria mus, mokytojus, ruošti medžiagos lietuvių literatūros istorijos vadovėliui. Yra jau pasirodžiusi mano „Mūsų raštų istorija“. Jai pagyvinti ir pagilinti leidžiu skyrium, kad ir vėlokai, šį raštą. „Mūsų raštų istorijoje“ jis atitinka 1800—1832 m. skyrių (17—23 pusl.), kurį papildo. Vilniaus literatūrą leidžiu, svarbiąsias paklaidas ir nelygybes teištaisęs, nors reiktų ji papildyti bent mano str. Iš Dion. Poškos raštų («Lietuvių Tautos» II kn. p. 329—375) ir kt. daviniais, o ypačiai išplėsti Mickevičiaus skyrius. Laiko aplinkybės neleidžia manęs išnaujo šį raštą perdirbti. Manau belgi, jog ir šitoks jis palengvins mokytojų darbą ir pagilins mokinio žinias.

M. B-ka.

I.

Žemaičiai.

Del savo geograpinės padėties Žemaičiai turėjo skirtiną nuo Lietuvos visuomenės ir politikos plėtojimąsi. Tatai nesuvis subendrėjo ir Lietuvai kartu su Žemaičiais susidėjus su Lenkais į bendrą politikos ir kultūros gyvenimą. Žemaičių plėtojimos viena svarbiausiųjų ypatybių — silpnesnis nei kituose Lenkų ir Lietuvos valstybės kraštuose ponų luomo iškylimas visuomenės, ekonomijos ir kultūros žvilksniu — ir toliau jį žymėjo. Kad ir įtrauktieji bendrojo valstybės gyvenimo sukūrin, vidujinį visuomenės gyvenimą žemaičiai ir toliau savaip tvarkė. Žemaičių bajorų visuomenė, veik iš vienų vidutiniųjų ir smulkiųjų susidaranti, tolima nuo didžponių dvarų ir karaliaus «loskos», turinti tenki ntis mažesniais urėdais, kartais tik garbės vardu, platesniame Lietuvos politikos veikime mažiau už kitus dalyvavo.

Skirdamosi nuo «padonų» civilinėmis, kriminalinėmis bei politinėmis teisėmis, bet turėdama savo tarpe daug didesnį nei kitur (rasi viena Mazoviją-Mozūrus tę išėmus) smulkiaturčių skaičių, kurie kultūros žvilgsniu ne kuo tesiskyrė nuo mužikų, bet šiaipjau visuoka buvo lygūs kitiems bajorams, Ž. bajorija žmonėms buvo daug artimesnė nei kitose provincijose, demokratingesnė. Nevienas į didikus skersavo, balsu šaukė, jog baudžiauninkai esą šiųjų naudojami, skriaudžiami; žinoma, lygūs sau kaimynai, o rasi ir savo elgimasis su «padonais» daug sunkiau buvo įvertinti...

Kad ir vis plačiau buvo vartojama Žemaičiuose lenkų kalba, savoji gi «prasta kalba» vis toliau atsilikdavo nuo visuomeninio ir kultūrinio šalies gyvenimo plėtojimosi, pastaroji vis delto tebebuvo vartojama netik su žmonėmis susitinkant, bet ir bajorų tarpe. Jųjų pradedamoji vartot lenkų kalba, iškreiptoji ir prikimštoji lietuviškųjų žodžių pilnomis ar apkirptomis galūnėmis, tebešlubavo ir statė juos ant pajuokų, laikė užpakalyje kitų provincijų, žemaičių gi kalba buvo lyg koks apdraustasis nuo pavojingų varžuolių (konkurentų) turtas. Lenkas-daminikonas Bagiński (apie 1780 m.) šiaip liūdija apie Ž. bajorų prisirišimą prie savo

kalbos: «Język żmudzki n' sioje ni toje... Jednak go tak Żmudzini kochają, iż cale nie lubią kto go nie umie—i lubo Żmudzin wędrujący umie po polsku mówić, tai się z tym dotąd, póki w humor dobry nie wnidzie; ale jak gorzałki razy z dziesięć się napije, wtenczas po polsku trem brem bredzi. Ta to jest przyczyna największa prostoty i nie dobrej edukacji młodzi żmudzkiej, że niechcą swego bałamutnego języka odstąpić i pokazać się na świat... Który nie edukował się w Litwie albo w Polsce, nie bywał między ludźmi we dworze albo w kancelarji, częstokroć się prostotą zawstydza... Prostota ich... tak upośledziła, że ledwo po szerpentynie poznać, że on szlachcic...» [1]) Taigi Ž. bajorai, sako, nenorėję „odstąpić swego bałamutnego języka", mažiau už kitus buvę „bajoriškai" apsitrinę, buvę pasižymėję savo «nie dobra edukacja» ir «prostota». Tatai sakoma ypačiai apie smulkiaturčius, beabejo tačiau kiek pritaikintina ir prie vidutiniųjų turtininkų, juo labiau, jog bajorų visuomenė savo luomo organizacija gan angštai savyje buvo susirišusi.

II.

Pirmieji rašto mėginimai.

Visuomenės ir politikos krizis, kurį pergyvendama gale XVIII amžiaus Lenkų ir Lietuvos valstybė buvo kaimynų išdraskyta, iššaukė tarp bajorų švietimosi judėjimą. XIX-ame amžiūje tatai juo labiau sustiprėjo, jog bajorų visuomenei likus atstumtai nuo politikos gyvenimo ir pasunkus kovai del būvio, mokslas, ypačiai smulkiaturčiams, dažnai buvo kuone vienintėlis ginklas gyvenimo privilėgijoms laikyti. Tuomet tatai Žemaičiuose irgi ėjo mažyn „prostota" i «niedobra edukacia». Naujosios gadynės gyvenimui vis labiau nudildant provincijų ypatybes, teisines ir šiaip jau jautrosios gyvenimo tradicijos privilėgijas, Žemaičių šalis darėsi labiau atdara kitų provincijų įtakai. Tenykščiams bajorams vis sunkiau buvo laikyti savo, vietinių žmonių, visuomenės ir kultūros monopolį prieš aplinkinių bajorų konkurenciją, prieš įsiveržiančią „svetimą" įtaką. Apšvietimas ginklavo Žemaičių bajorus, tiesa, jau nebe monopoliui laikyti, bet laisvesnėse varžytinėse patiems išsilaikyti, kartu gi jųjų pertekliui darė galimas varžytines ir dagi laimėjimą kaimynuose.

---

[1]) Chorografja czyli opisanie Żmudzi świętej przez księdza Kantego Bagińskiego, około r. 1780 sporządzona [„Athenaeum", 1845 r. IV], p. 139, 137 ir 138.

Lenkų ir Lietuvos valstybės bajorų švietimasis stiprino lenkybę, gamino bendrus bajorų kultūros ir politikos idealus, naikino provincijalybes. Tatai iššaukė instinktivinį priešinimąsi, spyrė žemaičius ginti savo nuosaviausią dvasios turtą—žemaitybę. Žemaičių kalba, anas, kaip sakiau, apdraustasis turtas darosi fetišas, jos *iškėlimas*—tikslas.

Žemaičių kaibos *garbės* gynimas, mėginimas sukūrti joje *nuosavią* literatūrą, del kurios nereiktų rausti ir kitataučių akyse, štai pirmasis žemaičių kultūrinio sąjūdžio apsireiškimas.

Dar XVIII amžiūje vienas kitas rašto mėgėjas bandė šį bei tą, savo kaimynams ar pačiam sau, žemaitiškai sueiliuoti. Telšių teisėjas Antanas Klementas (*1756+1823) 1794 m. parašė žemaitiškai eiles („Klausyk tu, vaikuti muna, kas gyvą dar turi kūną, už ginklo imkies spėra(i), ratavok savo vierą ir t. t.), kuriose kurstė žmones sukilti prieš rusus; tuo pat laiku, rasi, kiek vėliau, sveikino savo pažįstamus maišytomis žemaitiškai — lenkiškomis eilėmis, kai kurias savo lenkiškas „sodietiškąsias" eiles („sielanki") vertė žemaičių kalbon („Reikals mylėtis, graži Roziele, pakol neparęs iauni metelia(i)" ir t. t.)[2]). Galimas daiktas, kad ir Dijanižas Poška tuo metu ką nors bus parašęs, nors jo nuolatinis rašinėjimas, rodos, prasidėjo tiktai XIX amžiūje. Taip pat galima prileisti, jog kun. Baužo pat pradžioje XIX amžiaus privestieji neva senųjų vertimų pavyzdžiai ištikrųjų buvo jo paties ir kitų vertimai, bent pradėti dar XVIII amžiūje. Tatai buvo, turbūt, kun. Baužo parūpinti, Ovidiaus „Atmainų" (Metamorfozių) ir Poškos — Vergiliaus „Eneidės" vertimai [3]). Tuo pat metu, galbūt, buvo verstos (iš lenkų kalbos) ir eilės „Vanda buvo graži merga, lenkų karalaitė", kurias Baužas kaipo originalines priveda [4]). Visa tat buvo rašoma „žartobliwie", kaip sakė Klementas apie savo rašinius arba kaip Poška aiškinos, „į senatvę apluošęs", geisdamas „sau pasibastyti". Gilesnių tikslų greičiausia dar nesistatyta.

Raštinis žemaičių darbavimasis XIX amžiūje eina gilyn ir platyn. Aukščiau nurodytas visuomeninis veiksnys (stimulas) spiria atkreipti akis į žemaičių kalbą, labiau ją branginti. Pridavė

[2]) M. Biržiška. Antanas Klementas. Vilniuje, 1910 m.

[3]) Xawiery Bohusz. Rozprawa o początkach narodu i języka litewskiego... R. 1806 d. 12 Grudnia czytana („Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk", 1810); Ovidiaus 30 eilučių vertimas p. 273—283 (pas T. Norbutą Dzieje starożytne narodu litewskiego, I. 1835 m. p. 469), Vergiliaus 5 eilučių p. 271. Kad ištraukas iš Ovidiaus vertęs pats Baužas, jau Norbutas prileido (ten pat, p. 468), paskiau jį J. Karlavičius (O języku litewskim—„Rozpr. i sprawozd. z posiedz. wydz. filolog. Akad. Umiej. II. 1875 m., p. 163—164).

[4]) p. 262—266. D. Paszkiewicz. Rozmyślania wieśniaka rolnika o narodach litewskich („Dzien. Warsz." 1829 m. XV), p. 110—111. Karlavičius spėja, jog tai buvęs vertimas (p. 161).

drąsos ir mokslininkų užsiinteresavimas *žemaičių* (lietuvių) kalba [5]). 1800 m. Varšuvoje įsikūrė mokslo draugija „Towarzystwo przyjaciół nauk", 1803 gi m. prasidėjo veikimas reformuotosios aukščiausios Lietuvoje mokyklos — Vilniaus universito, o jau baigiantis 1804 metams tamtikra Vilniaus profesorių komisija, garsiajam tuomet lenkų mokslininkui T. Čackiui dalyvaujant, Varšuvos draugijai yra susirinkusi žinių apie „lietuvių ir žemaičių" kalbos vartojimo ribas ir ypatybes, remdamosi Stenderio, Širvydo, Mylkės (Mielcke) žodynais ir gramatikomis ir, matyt, tamtikrais praneši-mais [6]).

Bene tuo tikslu dar 1803 m. Vilniaus universitas išsiuntinėjo Žemaičių mokykloms patarimą rinkti žinias iš žemaičių praeities ir kalbos [7]). Tais pačiais metais universito paskirtas Žemaičių mokyklų vizitatorium [8]), kun. Pranciškus Ksaveras Baužas (Bohusz [9]), *1746+1823), beabėjo, važinėdamas rūpinosi taippat ir medžiagos surinkti savo rengiamąjam spaudai veikalui, geriau pažinti lietuvių (žemaičių) kalbą, pasižino su žymiausiais lietuvių kalbos žinovais ir literatūros mėgėjais, turbūt su vyskupu Giedraičiu, Poška ir kitais, bene jie tiktai bus aprūpinę jį anais „senasiais" vertimais. Jo raštas apie lietuvių praeitį ir kalbą: „Rozprawa o początkach narodu i języka litewskiego", kurį Varšuvoje viešai paskaitė 1806 m., o atspausdino 1810 m., greit pasklydo netik mokslininkų, bet ir šiaip kalbos ir praeities mėgėjų tarpe. Tuo laiku ar kiek vėliau jau pagarsėjęs savo istorijos veikalais, T. Čackis užsiima lietuvių kalba, ieško Širvydo žodyno, apie ką sužino Poška ir kiti [10]). Dar vėliau, 1822 m. bajorų ir dvasininkų visuomenė oficiji buvo raginama suteikti žinomąjam Zorijanui Dolengai — Chodakovskiui (Adomo Čarnockio slapyvardė, +1825 m.) žinių apie lietuvių kalbos vartojimą [11]).

Petrapilis taipat nesnaudė. Pašokusi prie istorijos, kalbos ir t. t. tirinėjmo, Karamzino istorijoje su Lietuva susipažinusi, rusų šviesuomenė ėmė domautis lietuvių. Pildydamas ministerio Golicino norą, vyskūpas Giedraitis 1813 m. surinko jam

---

[5]). Pal. taip pat Fr. Augustaitis: Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim, Krak. 1911 r. p. 43, 44—46, 47.

[6]) M. Wiszniewski. Historja literatury polskiej. Tomas VI, 1844 m. p. 411—413.

[7]) M. Wołonczewski. Biskupstwo żmudzkie. 1898 m. p. 141.

[8]). J. Bieliński. Uniwersytet Wileński. Tomas III. 1899—1900 m. p. 93. A. Klementt. Dziełko moie etc. (rankraštis), I knyga, p. 307.

[9]) Taip bent Bohušą lietuvina („Bauža") kun. L. A. Jucevičia: Pisarze w narodowym języku litewskim („Piśmienictwo Krajowe" 1841 m. p. 174).

[10]) D. Poška. Grometa pas Tadeusza Czackia (Kalendorius... 1863, pusl. 40—41).

[11]) „Kuryer Litewski" 1822 m. № 78.

žinių „apej žemaitiszką liežuwį“ [12]). Šviesus mokslo globėjas, kancleris Mykalojus Rumiancev'as (*1754—†1826), bene tiktai per Vilniaus univ. profesorių-rusą Joną Loboiką (†1861 [13]), ragino studentą Kajetoną Nezabitauskį parašyti Lietuvos istoriją, lietuvių žodyną ir gramatiką [14]). Rasi, R. rūpesniu, 1823 m. tas pats Nezabitauskis buvo nusiųstas lietuvių kalbos tirti [15]). Minėtasis Loboika susirašinėjo su D. Poška [16]). Poška gi ir Petrapilio rašytojui Petrui Keppėnui suteikė nemažai medžiagos apie lietuvių kalbą ir raštus knygai: «О происхожденіи, языкѣ и литературѣ литовскихъ народовъ» (1827 m.), išėjusią taip pat vokiečių ir lenkų kalbomis.

Dabar tiktai atkreipta akis ir į tat, kas Prūsų vokiečių ir lietuvių jau buvo padaryta ar tebedaroma lietuvių istorijos ir kalbos srityje. Hartknoch'as (XVII-asis amž.), Ruhig'as, Mylkė (XVIII), ypačiai Kotzebue ir Rėza atsidėjus skaitomi žemaičių „literatų“ ir Vilniaus mokslininkų ir jaunuomenės.

Vis tat kurstė, ragino «žemaitiją» drąsiau ir uoliau užsiimti savo «liežuviu».

III.

Baužo knygelė ir Širvydo žodynas.

Žemaičių visuomenė ima branginti savą, «žiemayciu lijžiuwi». Dar taip neseniai, baigiantis XVIII-am amžiui, jis tebebuvo «ni sioje ni toje». Juo dažniausiai teberašė «žartobliwie», lyg kokiu žargonu. XIX-ame amžiūje to «lijžiuwio» netik domaujasi Petrapilio kancleris, Varšuvos ir Vilniaus mokslininkai, bet ir žemaičių šviesuomenė rimtai juo užsiima. Bene pirmi bus jį pamėgę Raseinių paviečio bajorų (teismo) raštininkas Barzdžių D. Poška ir Alsėdžiuose gyvenąs Žemaičių vyskūpas J. A. Giedraitis [17]). Jais seka švietiškiai, daugiausia Telšių ir Raseinių dvarinin-

[12]) M. Wolonczewskis. Žemajtiu Wiskupiste. 1848 m. I dalis, p. 250.

[13]) Sulyg. kun. C. J. Niezabitowskis (ištikrųjų, sako, K. Nezabitauskis). Surinkimas dasekimu par mokitus žmonis... apey bites. 1823 m. knygelės paskyrimas gr. Rumiancevui.

[14]) F. M. S Niezabitowski Kajetan (Encyklopedja Powszechna Orgelbranda, t. XIX. 1865 m.). A. Gerulaitis. Du Nezabitauskiu („Varpas“ 1893 m. № 12).

[15]) Каэтанъ Незабитовскій (Энциклопедическій Словарь Брокгауза и Эфрона, t, XX. 1897 m.).

[16]) Ks. L. A. Jucewicz. Pisarze w narodowym języku litewskim («Piśmiennictwo Krajowe». 1841 m. p. 174).

[17]) Sulyg. S. Stanevičios laišką T. Norbutui 16/IV 1836 m. (Norbuto korespondencija Viešąjame Vilniaus Knygyne, B. 4—185).

kai, teisėjai, ir dvasininkai. Alsėdžiai—Telšiai ir Raseiniai su apylinke pasidaro intelektualiniai-literaturiniai žemaičių sąjūdžio centrai. Kas rimtesnis ir gabesnis, puola «lijžiuwi nu prapulties gelbėti», kelti.

Kun. Baužas pirmas viešai užtarė lietuvių kalbą savo parašytoje, Varšuvos mokslo mėgėjų draugijai jam tat pavedus [18]), knygelėje apie lietuvių kalbą ir praeitį. Karštai keldamas jos senumą, turtingumą ir įsakmumą, drąsiai rodydamas jos nykimo priežastis (dvasininkai lietuvių kalbos netik nesimokę, bet patys aveles spyrę lenkiškai mokytis, ponai ieškoję dvaro loskų ir griebęsi lenkų kalbos) [19]), jis stengėsi kreipti Vilniaus universito domę, jog reikia kūrti tamtikra draugija, kuri rinktų lietuviškus žodžius, patarles, padavimus, leistų liaudžiai knygeles ir tuo gelbėtų kalbą nuo besiartinančios prapulties [20]). Vargiai beapsiėjo jo darbas žemaičių šviesuoliams jo neparėmus; galbūt ir jo siūlomasai universitui sumanymas jam pačiam anųjų buvo įkvėptas, bent kilo bendruose su jais pasikalbėjimuose.

Baužo knygelę karštai priėmė. Ypač Poška aukštai ją kėlė, autoriaus garbei rašė eiles, gynė jo išvadas prieš Lelevelio kritiką [21]). Prelotas Baužas virto autoritas netik žemaičiams, bet ir lenkams, kas žemaičiams ypačiai buvo svarbu, nes tildė jų kalbos nepakentuolius.

Visuomenei vis labiau įsigilinant į kalbos reikalus, ištraukiama ir apdulkėjęs Širvydo žodynas [22]), kurį žemaičiai vadino „sinonimais“. XVII-ame ir XVIII-ame amžiūje tai buvo mokymo knyga, ją leido kunigo mokslus einančiai jaunuomenei XIX-ame amžiūje žemaičių patriotų tarpe jį įgijo naujos vertės, nes sutalpintu joje kalbos turtu kėlė juose kalbiniaitautinę savygarbę, kaip ir Baužas, kitų akyse įteisino juos savo kalbai kelti. Rasdavos tokių, kurie del Š. vienašalio „rytietiškumo“ ir kitų spragų karštai ant jo užsipuolė, bet kiti dar karščiau gynė. Ginčai tarp Širvydo kritikų ir jūr „šlovės“ gynėjų rado atbalsio ir raštuose. Klementas savo literatūriniame laiške į vyskūpą Giedraitį („Donis pridera“ etc. 1809—1810 m.) užstoja Širvydo garbę prieš kažin kokį vyskūpui rašiusį kritiką [23]). Sutikdamas su anuo mums nežinomu rašytoju, jog Š. „ne visi žodžiai yra išguldyti“, jog šis vertęs juos „daugiaus lietuviškai, nekaip

[18]) Sulyg. Xaw. Bohusz, Rozprawa o początkach narodu i języka litewskiego („Roczn. Tow. Warsz. Przyj. Nauk“, 1810 m.), p. 151.

[19]) Ten pat, p. 289—290 ir kitur.

[20]) Ten pat, p. 150—151.

[21]) „Dzien. Warsz. 1829 m. XV. 12 — 14, 19 — 45, 97—124, 193—220.

[22]) Dictionarium trium linguarum in usum studiosae iuventutis. XVII ir XVIII amžiūje spausdinta kelis kartus.

[23]) M. Biržiškos Antanas Klementas.

prigul mūsiškai, tikrai žemaitiškai“, jis gynė Š. svarbaus darbo pradėtojo nuopelną. Užtat Valiūnas, regis, 20-taisiais metais, „Grom. Dijanizui Poškai“ perspėjo jį, kad neeitų „pėdomis kunigo Širvydo“ ir žodžių „išnaujo nevadintų“, bet taip juos parinktų, idant „lietuvis ir žemaitis rastų visus žodžius žodyne ir radęs suprastų“ [24]).

Galimas daiktas, jog Širvydo autorito „rytietiškumu“ ir į žemaičius buvo taikoma. Bent Klementas minėtajame laiške turėjo ginti savo tarmę prieš tuos, kurie nurodinėjo, jog lietuvių (aukštaičių) tarmė net į elementorius įėjusi, tuo tarpu žemaičių dar nebuvusi rašto kalba. Kaip smarkūs buvo ginčai del tarmių, rodo irgi tas pats laiškas; turbūt nebe reikalo autorius mėgino sutaikinti „didinančius“ kas savo „lizdą prigimtą“, aiškindamas, kad vieniems kitų „nereik per žodžius niekint', jog visi mes žemaičiai esma, reik atminti“. O kai Poška, tai šis net viešai kreipėsi į Baužą ir į Lelevelį, prašydamas, kad šie sudraustų, bet tik „lietuvius..., kurie save aukštesniais už žemaičius stato, kurie iš tikrų brolių bereikalo juokias...“ [25]).

Taigi matom, jog tie ginčai nebuvo teoriškai šalti. Žemaičiai kaip įmanydami gynė savo kalbos „tikrumą“, savo kultūros pirmybę. Kaip žinom, tai buvo jų gyvas ir bendras reikalas, prie to juos spyrė visuomenės gyvenimo sąlygos.

Regis, neanksčiau kai 20-taisiais metais kalbos mėgėjai perėjo prie „teorijos“ darbų. Tuomet tatai Poška pradėjo rašyti lenkų-lietuvių-lotinų žodyną [26]). Kajetonas Nezabitauskis išspausdino lietuviškųjų knygų bibliografiją [27]), o vėliau, Rumancev'o įkalbintas rašė žemaičių ir lietuvių (aukštaičių) ar žemaičių ir lenkų žodyną ir gramatiką. S. Stanevičia 1829 m. pakartojo iš 1737 m. jezavitų laidos lietuvių kalbos gramatiką, rašė žodyną ir gramatiką. 1832 m. kun. Kalistas Kasakauskis († 1856 m.) išleido „Kalbriedą liežuvio žemaitiško“ (lenkiškai).

---

[24]) Raszan tam lietuwiszka žodini (Kalendorius... 1851 m. pusl. 41—42).

[25]) „Dzien. Warsz.“ 1829 m. XV. p. 12—14.

[26]) K. Miškonis. Dijanizas Poška (»Vilniaus Žinios“ 1905) m. № 18). Žodyno rankraštyje pažymėta, jog P. pradėjęs jį rašyti 1825 m.

[27]) 1824 m. gale savo elementoriaus ir laikraštyje „Dzien. Wileń.“— 1818 m. L. Rogalskis vertė Kėppeno veikalėlį apie lietuvių kalbą ir raštus („Dzien. Wileń.“).

IV.

Žemaičių eilės.

Gindami savo kalbos garbę, žemaičiai gerino patriotiniai-literatūrinio sąjūdžio sąlygas. Patys save įdrąsino viešai su jąja rodytis, kits kitą ragino joje kūrti. Tiesa, spaudoje veik jokis jųjų rašinys dar nesirodė, bet jie jau vis drąsiau rašė, tarp savęs nekartą žemaitiškai (jau rimtai) susirašinėjo nebesislėpdami. Už juos, mat, tarė Baužo ir Širvydo mokslo autoritas, jų domavosi įžymieji kitų tautų šviesuoliai. Patiems gi tiktai reikėjo rūpintis savo „garbę“ — gerą vardą *darbu* palaikyti. O sąjūdis žadino jausmus, kūrimą.

Jie susirašinėjo *eilėmis*. Tos eilės tai gana prasiplatinusi XVIII-ame ir pradžioj XIX-ojo amžiaus lenkų literatūroje poėzijos forma-*literatūriniai laiškai*. Perskaitęs Čackio veikalą apie Lietuvos statūtą, kuriame tiek suteikta medžiagos apie jos praeitį, Poška jau buvo rengęsis „sudėti (jam) donį iš paskutinės ir nusiųsti laiškelį“, bet nerašė atsiminęs, jog šis žemaitiškai nesuprantąs. Tiktai išgirdęs, jog šis ieškąs Širvydo žodyno ir „noris turėti mūsų žemės akmenų senoviškų rankių“ jis jau nebeiškentė ir, siųsdamas anam Papilės akmeniukų rinkinį, kartu parašė karštą laišką, linkėdamas „garbaus Bogušio vainiko“ [28]). Jis rašinėjo (eilėmis) ir į vyskūpą Giedraitį, turbūt, nevieną kartą, bet užsiliko tiktai trumpas 1809 m. laiškelis [29]). Poškai pradėjus rašyti lietuvišką žodyną, Valiūnas į ji, atvykusį paprūsėn tenykštės tarmės žodžių parinkti, rašo eiliuotąjį laišką apie žodininko darbą [30]). Klementas rašė vyskūpui „Donį priderą dyino vardmetų“ kovo 19-ktai dienai 1810 m., taip pat „Gromatelią“, „uščiesu“ parašytą Giedraičio varduvių dienai 1811 m. Ypačiai „Donis“ gali būt pavadinta literatūriniu laišku. Sveikindamas vyskūpą varduvių, Kl., žinoma, atiduoda jam „donę tikrą“, „kaip vyskūpui žemaičių,... mūsiškai,... bet ne jau linkiškai“; girdamas jį, ypač, iškelia jo nuopelną kaip „karšto apgynėjo žemės savo“, kuris neleidęs „paniekinti.. senių mūsų liežuvio“ ir stengęsis jį „iškelti, duodamas pašalpą“, reikalaudamas, „idant visi pulkai mokytojų ir mokytinių... neparstotų liežuvio lopšyje atrasto“.

„Kalbos apgynėjai“ turėjo kūrti nuosavią literatūrą. Kūriant ją savo reikalams, stengiantis nepasiduoti — parodyti žemaičių (lietuvių) kalbos literatūringumą, žinoma, nesemta iš gyvo formos

[28]) Gromata pas Tadeusza Czackia (Kalend 1863 m.)

[29]) E. Volter. Litausche Schriftsteller des 19. Jahrhunderts („Mitteilungen der litauischen litterarischen Gesellschaft“, IV. 21).

[30]) Rašantam lietuviszka žodini (Kalend. 1851 m.).

šaltinio, iš žmonių kūrybos. Dargi vėliau, 20-aisiais metais, kuomet ir į ją atkreipta akis, žemaičių „literatūrai“ ji neturėjo įtakos, nors lenkų ir lenkiškai rašą lietuvių poėtai jau „liaudėjo“. Mužikų kalboje, bet bajorų — žemvaldžių kūriamajai „literatūrai“, regis, likosi svetimi miestėjančios šviesuomenės romantininkų idėalai.

Odos, epigramos, „viršiagijsmės“ arba „aukštaidainės“, „grabraštai“ ir t. t. tai tuometinėje žemaičių literatūroje daugiausiai vartojamos poėzijos formos; jos semiamos iš XVIII—XIX amžiaus neva klasiškos lenkų raštijos. Ypačiai daug rašė trumpų, dažniausiai dvieilių „niekelių“—*epigramų*, „grabaščių“ ir t. t., kurios taip tinka žemaičių tarmės įsakmumui. Jomis pagarsėjo Poška; Klemento „niekeliai“ už Poškos menkesnės. „Aukštąsias“ odas abūdu vertė iš to paties rašytojo—menkos vertės Šahino: „Ant Vilniaus katedros pašventinimo 1801 m.“; Poška—ir „Dumojimą ant senos pilies Vilniuje“. Sentimentalingesnis už jį Klementas vertė saldutes, neva iš piemenų gyvenimo imamas idilijas—„*sielanki*“ („Miškelis“, „Gojelis“, „Kalnelis“, „Ūpelis“, „Ik nejunčios“), vyskūpas Giedraitis irgi „piemenini“ italo Torquato Tasso veikalą. Aukščiau minėta Poškos ir Baužo vertimai iš lotinų poėtų Vergiliaus ir Ovidiaus; galbūt, jie tam tyčia Baužo knygelei ir parūpinta!

Tos eilės ėjo iš rankų į rankas, spaudoje nesirodė. Daug kas siuntė savo eiles Poškai, visų skaitomam geriausiu žemaičių (lietuvių) kalbos žinovu, kad jas ištaisytų (Giedraitis, Valiūnas). Klementas savąsias siuntinėjo vyskūpui, žinodamas, jog šis jų „nepapeiks“.

Prie žmonių vienos kitos tos rųšies eilės kad ir priėjo, bet likosi jiems svetimos, kaip buvo jiems svetima toji rašto kultūra, kuria gyveno Žemaičių bajorai.

V.

Praeities garsai.

Begarbindami, besigėrėdami savo kalba, Žemaičių bajorai neužmiršo apie garsią Lietuvos praeitį.

Rašydamas [31]), T. Norbutas daug kur naudojosi visokiais senraščiais, kuriuose pasakojama apie šios ar anos Lietuvos apylinkės, ar net visai šaliai bendrus istorijos atminimus. Pasak jo, po smulkiųjų bajorų šiaudiniais stogais nekartą būdavę randami nepaprastos istorijos reikšmės popiergalių rinkinėliai [32]). Mitologijos išva-

---

[31]) Išėjo 1835—1841 m. lenkų kalba. Vilniuje.

[32]) T. Narbu t. Dzieje narodu litewskiego. Tom IV. Vilniuje. 1838 m. pusl. XIII.

dos, garsiosios praeities padavimai, nepaprasti atsitikimai, „stebūklai“, ūkio ar parapijos reikalai ir t. t., vis tat XVII—XVIII amžiūje buvo surašoma ar nusirašoma rūpesningųjų senovės garbės ir pąlikimų dabotojų, vieno kito seno dvarininko, klebono, daminiinkono, bernardino... Tai buvo lyg atobalsis, lyg nedrąsi tąsa to rūpinimos savo šalies istorija, kuris maždaug nuo pusės XV-jo ligi pusei XVII-ojo amž., ypačiai XVI-ąjame, žymėjo tuometinę Lietuvos šviesuomenę. Tuomet jisai apsireiškė daugybe metraščių (lietopisi), garsiais Strikauskio ir Kojelavičiaus veikalais. Tuomet tatai buvo gyvas kultūros reikalas, išdygęs Lietuvos diduomenės politikos kovoje ir kultūros varžytinėse prieš Lenkų bajorus. Bajorų įtakai Lietuvoje laimėjus, nustojo ir domavęsi gilios praeities. Sumonopolinę kultūros ir literatūros reikalus savo rankose, įezavitai tiek tesirūpino Lietuvos istorija, kiek jijė buvo jiems reikalinga saviesiems nuopelnams, vienos ar kitos bažnyčios praeičiai ar kai kurių galingųjų didžiūnų (Sopiegų, Radvylų, Tiškevičių) „namams“ (domus) iškelti. Istoriją jie sutrupino, supraktikino. Su ankstesniu laiku surišta ir mažiau skaldoma praktikos tikslams, ji užsiliko kuone vienuose tiktai, pat pradžioje minėtuose, demokratingesniuose bajorų visuomenės sluoksniuose. Norbutui ėmus ieškoti pas kaimynus ir pas toliau gyvenančius dvarininkus, kunigus ir vienuolius, medžiagos Lietuvos istorijai, tuose sluoksniuose pavyko rasti daugiausia. Tačiau vis tat buvo randama Aukštaičiuose ir ypačiai vadinamoje Juodojoje Rusioje, kuri nuo senovės Lietuvai priklausydama, labiau už kitus pakraščius su jos centru buvo rusirišusi. Žemaičiuose, rodos, istorijos medžiagos buvo mažiau [33]); ar tai „prostota“, ar nekokie praeityje Žemaičių santykiai su metropolija, pagalios, nėišsiplėtoję Ž. praeities įvykiai čia svėrė, nemoku pasakyti.

Pačiuose Lenkuose istorijos dalykai XVII — XVIII - ąjame amžiūje irgi nekaip stovėjo. Kas buvo daroma, tai daugiausia ne pačių lenkų, bet Karaliaus ir Kunigaikščio Prūsų miestelėnų šviesuomenės; iš jos tarpo išėjo ir Krištupas Hartknoch'as (*1644—1687), kuris parašė labai svarbų Prūsų ir Lietuvos istorijai veikalą „Alt-und Neues-Preussen“ (1684 m.). Antrojoje XVIII - ojo amžiaus pusėje bajorų visuomenei subruzdus, kultūrai kilti ėmus, ir į istoriją rimčiau pradedama žiūrėti. Išleidžiama senųjų valstybės įstatymų ir diplomatų rinkiniai (Dogiel=Dagilis), nusispausdinama ar iš dar nespausdintųjų rankraščių išleidžiama XV — XVI amžiaus istorijos veikalai, pasižinoma su kitataučių istorininkų tyrinėjimais, patikrinama senoji medžiaga, ieškoma naujos, mėgi-

[33]) Spėju iš S. Stanevičio atsakymo T. Norbutui 16 IV 1836 m Žiūr. 17 prierašą.

nama rašyti didelė istorija naujais mokslo ir visuomenės reikalavimais (Naruševičius).

Pradedama užsiimti ir Lietuvos praeitimi. A. Naruševičius savo storoje „Historya narodu polskiego od początku chrześciaństwa“ (tomai II—VII, 1780—1786 m., II-oji laida 1803 m), paskiau Harknoch'ą ir kitus, rūpesningai rinko senovės lietuvių „stabmeldybės“ žymių, stengėsi jas išaiškinti. Vyskūpui Naruševičiui mirus (1796 m.), savo veikalo nepabaigus, tas darbas pavesta T. Čackiui († 1813), kuris kad ir jo neatliko, bet įtraukdamas istorijos tyrinėjiman visuomenės teisiniai—kultūrinį gyvenimą, išplėtė savo pirmeivio tyrinėjimų ribas. Pasirėmęs Lietuvos statūtu, jis savo veikale „O litewskich i polskich prawach“ (išl. 1801 m.) surinko tiek medžiagos iš Lietuvos kultūros įstorijos, jog ilgai jo knyga buvo svarbiausis istorijos šaltinis lietuvių šviesuomenei ir aukso kasykla praeities tyrinėtojams. Iš Naruševičiaus ir Čackio veikalų matom, jog jie susižinojo su vienu kitu žemaičiu, klausinėjo apie senovės liekanas, papročius. Lietuvos senovybių domavosi pats karalius Stanislovas Augustas; gal būt, literatūros mėgėjų pasikalbėjimuose, kuriuos jis pas save įtaisydavo ketvirtadienio dienomis, buvo kartais užklydęs ir koks Žemaičių tituluotasis bajoras, kurs turėjo pasakoti apie „meškų šalies“ senovės ypatybes... Čackio ir kiek vėliau Baužo raštai, kaip žinom, Žemaičiuose buvo priimti nepaprastu entuziazmu.

Įkūrus Vilniaus universitą, Lietuvos praeities tyrinėjimas gavo svarbų mokslo centrą. Nors nė Lietuvos nė Lenkų istorijai išguldinėti nebuvo paskyrę nei vieno profesoriaus, bet XVIII-ajame amž. Varšuvoje prasidėjęs šviesuomenės palinkimas prie istorijos, Vilniaus mokslo įstaigoje gavo akstinų ir jėgų. Kuomet Varšuvos „Mokslų mėgėjų draugija“ rūpinosi ištirti bendrą Lenkų ir Lietuvos valstybės istoriją, Vilniaus mokslininkai ypačiai tyrinėjo Lietuvos praeitį. Ar tai aiškindami visuotinąją istoriją (Lelevelis), ar civilinį Lietuvos kodeksą (Danilavičius), ar diplomatiją ir statistiką (Onacevičius), Vilniaus istorininkai turėjo progos kelti Lietuvos istoriją, raginti jaunus klausytojus prie jos tyrinėjimo. Jokimas Lelevelis (*1786 † 1861) savo paskaitomis judino kaitino jaunuomenę, ginču su kun. Baužu dėl kai kurių ano knygelės tvirtinimų ir žemaičius kurstė imtis istorijos ir etimologijos išvedžiojimų. Nenuilstąs Ignius Danilavičius (*1789 † 1843) ir jo klausytojai važinėjo po šalį, ieškojo metraščių, statūto egzempliorių, senųjų dokumentų, rankraščių ir t. t; jo raštai apie Lietuvos įstatymus gerokai stūmė pirmyn Čackio pradėtą darbą, Ignius Onacevičius (*1780 † 1845), gal dar labiau negu Danilavičius, mokėjo užinteresuoti studentus istorija. Jis beveik nieko nerašė, bet visą savo amžių išvisur rinko medžiagos Lietuvos isto-

rijai, dalindamasis jąja su kitais. Jis ir tuo buvo naudingas, jog mokslą išėjęs Karaliaučiaus universite ir turėdamas pažinties su tenykščiais mokslininkais, teikė klausytojams naujai pasirodančių vokiečių veikalų apie Lietuvą [34]); turbūt tuo keliu Vilniūje pasižinta su A. Kotzebue († 1819 m.) „Aeltere Geschichte Preussens“ (1808 m.), L. J. Rėzos išleistais Duonelaičio Metais (1818 m.) ir t. t. [35]). Greta minėtųjų, Lietuvos praeitimi užsiėmė ir kiti profesoriai: Jaroševičius, Loboiko, Kukolnik'as, dargi fiziologa-Homolicki's ir matematikas Nemčevski's! Dvarininkas Tadas Norbutas tuomet dar mažai tedalyvavo šiame istorininkų darbavis męsi, besirengdamas išleisti storą Lietuvos istoriją, kuri išejo 9 tomais jau uždarius universitą.

Mokslo ir darbo ištroškusi jaunuomenė į mokytojų raginimą ir darbavimąsi, žinoma, neatsakė šaltu pečių patraukimu. Vieni mėgino patys šį tą istorijos srityje nuveikti [36]). Kiti stengėsi bent kiek mokslininkams padėti, suveždami jiems iš vienuolynų, klebonijų, dvarų visokių senraščių arba jų kopijų. Daugelis tuo tarpu nieko nerašė ir tiktai vėliau, universito nebėsant, ėmė rodytis su savo istorijos raštais. O tokioje Lietuvos istorijos prisisunkusioje atmosferoje gyveno ir mokėsi: genialinis „Gražyna“, „Konrad Wallenrod“, „Pan Tadeusz“, „Dziady“ „Trzech Budrysów“ ir t. t. autorius A. Mickevičius, „Wilno“, „Litwa“ ir „Anafielas“ autorius J. I. Krašiauskis, „Dawna akademia wileńska“ ir Lietuvos aprašymo knygoje „Starożytna Polska“ autorius M. Balinskis, „Litwa“ ir kitų veikalų autorius L. A. Jucevičia, Simanas Daukantas, Motiejus Valančius, Simanas Stanevičia, Kajetonas Nezabitauskis, Maurikis Griškevičia (Hryszkiewicz) ir tiek kitų!.. [37]). Bejel Dargi Loboikos skiriamieji studentams statistikos darbeliai— savo apskričių ir miestų aprašymai [38]), šiaip jau nedidelės mokslo reikšmės, bene buvo paskiau akstinas buvusiems Vilniaus studentams tęsti universite pradėtą darbą; Šiaulių, Raseinių, Telšių ir kitų pavietų istorijos ir statistikos aprašymai, kurie buvo parūpinami 40—50-tais metais, juk vistat buvo „vilniečių“ darbas!

---

[34]) L. J. Onacewicz Żegota Ignacy („Wielka Encykl. Powszech. Ilustr.“ Serija II, tomas V. 1905 m.).

[35]) Slg. A. Mickevičiaus prierašus prie Gražosios ir Konrado Valenrodo—Poezye, 1900 m. II. pusl. 45, 46, 303.

[36]) A. Hlebowicz. Krótki rys życia Witolda W. księcia Litewskiego. 1821 m.

[37]) O delto mūsų, atsiprašius, m u ž i k i š k a s šviesumas, paniekinąs k r a š t o kultūros tradiciją, reikalauna, kad Vilniaus universito darbavimęsi matytume tiktai būsimųjų endekų pirmtakūnų politiką!

[38]) J. Beliński. Uniwersytet Wileński. Tomas III. 1899 — 1900 m. pusl. 254. Slg. rankraštį Vilniaus viešajame knygyne, 84 — 228, kur 29 sąsiuviniuose aprašyta keletas Lietuvos ir Baltosios Rusios apskričių t. j. Upytės, Trakų.

Senoji Lietuva atgijo istorijos moksle. Ji atgijo ir poėzijoje. Jos praeities epingumas ir dramingumas traukė prie jos netiktai nevaklesiškų poėzijos taisyklių vergus, Dizmą Bończą-Tomaševskį (*1749 †1825), kurio epopėja „Jagiellonida“ (12 giesmių) daugiau pagarsėjo davus progos jaunučiui Mickevičiui plunksną ant jos išbandyti, negu savomis grožybėmis [39]), ir netik tėmų ieškančius rašytojus, kaip J. A. Nemcevičių („Kiejstut“, 5 veiksmų tragėdija), Teklę Vrotnovskienę (5 veiksmų tragėdija „Narymund“, 1820 m.), bet ir *naujais keliais* einančią jaunuomenę.

„Istorijos apysakose“ „Gražyna“ (spausdinta 1823 m.) ir „Konrad Wallenrod“ (spaus. 1828 m.) slėpdamas savo jausmus ir troškimus, A. Mickevičius parodė Lietuvos praeitį tokioje grožėje, kokioje nė pirm nė paskiau nieks neįstengė jos parodyt. Vienu įsiskaitymu kronikose, kad ir jautriausis grožininkas, to nebūtų pasiekęs, jei jam būtų trukę—mažmožio — Lietuvos pamylėjimo... „Litwo, ojczyzno moja, ty jesteś jak zdrowie“, rašė paskiau Mickevičius... Tokia pat tvirta meilė pasižymi ir jo draugai bajoraičiai, iš yvairių buvusios Lietuvos valstybės kampų, o ypačiai iš artimesnių Vilniui apylinkių kilę. Tokių pat jausmų vedamas, Valterio Skoto pasekėjas suvalkietis Peliksas Bertanavičius (*1786†1836) apkeliavo žymesniąsias Lietuvos istorijos vietas ir parašė ligišioliai tebeskaitomą dailią apysaką „Pojata“ (išl. 1826 m.).

Karštų darbininkų beriami mokslo grūdeliai krito geron dirvon. Naujai mokslo kultūrai atsivėrę Lietuvos smulkbajorių sluoksniai karštai prisiėmė teikiamą jiems savo šalies istorijos mokslą ir pritaikinę jį prie dabarties, pagilino savo visuomeninius jausmus. Jie buvo kartu karšti lenkų bajorų visuomenės patriotai, ištikimi jos politikai, kartu gi kitose sąlygose kultūriškai kildami, juto netiek savo nuo anos atskyrį, kiek išimtinę vietinės kultūros nuosavybę. Tai nebebuvo XVII-ojo ar XVIII-ojo amžiaus provincės gyventojai, apdrausti tamtikromis vietinėmis privilegijomis; privilegijų prieš kitakraščius jau jie nebeturėjo, jų kovos įnagis tegalėjo būt nuosavi kultūra, kuriai sustiprinti jie stengėsi po ja patiesti žilos senovės tradiciją.

Apdainuodamas Lietuvos praeitį, Mickevičius teisinosi ir tuo, jog ji bendra neturinti su dabartimi, jog virtusi vien poėzijos grože. Jis rėmėsi Šilerio reikalavimu:

„Was unsterblich im Gesang soll leben,
Muss im Leben untergehen“ [40]).
(Kas giesmėje turi amžinai gyvuoti,
tas gyvenime turi išnykti).

[39]) Uwagi nad Jagiellonidą (A. Mickevičiaus Poezye, t. IV. p 193—218).
[40]) Prakalba Konradui Valenrodui (Poezye, II. p. 232).

Gyvenimas kita ką parodė: kas giesmėje iškilo i meilės grožės viršūnes, tas ir gyvenimo prozon nusileidę kaitino jausmus...

Mickevičiaus ir jo draugų poėzija vargiai beturėjo įtakos Žemaičių bajorams, jeibent mokslą einančiai universito jaunuomenei [41]). Užtat Vilniaus istorininkų darbai, kurie rodėsi spaudoje, Žemaičiuose buvo skaitomi atsidėjus [42]). Neužilgo žemaičiai net spaudoje ėmė tarti savo nuomones Lietuvos istorijos dalykais. Tiesa, jie negalėjo lygintis su profesoriais ir šiaip Vilniaus ar Varšuvos šviesuoliais sistėmingu prisirengimu ir apsiskaitymu, bet viršijo juos kalbos žinojimu. Jie neturėjo nei ypatingos pirmto nežinomos rankraščių medžiagos, bet geriau už kitus pažinę savo tarmes, nekartą ir profesoriams galėjo užimponuoti. Ir štai anksčiau niekinę ar bent mažai teatsižiūrėję į istoriją, jie dabar puola jos tyrinėti; jausdamiesi, jog tai jie „tikrieji" esą, jie pasijunta ir Lietuvos bendros istorijos tradicijos esą teisėti sargai įpėdiniai... Jie nesistengia Aukštaičių („Lietuvos") nustelbti, jų akyse Lietuva tebesusidedanti ir iš Žemaičių ir iš „Lietuvos", bet visgi noriai jie prisiima ant savęs „tikrosios" tradicijos nešėjų rolę.

Poška greit pagarsėjo laikraščiuose savo Baublio ąžuolu, kuriame jis įtaisė nedidelį senovės daiktų rinkinį. Bene tik Nezabitauskio paragintas, jis ėmė rašinėti Varšuvos ir Vilniaus laikraščiuose, pavyzdžiui, dėl ginčo tarp Baužo ir Lelevelio apie lietuvių pirmtakūnus [43]). Padėjo Kepėnui. Nezabitauskis, kaip žinom, rašė Lietuvos istoriją. S. Stanevičia rankraštyje paliko lietuvių mitologijos tyrinėjimus [44]), padėjo Norbutui, Balinskiui; 40-taisiais metais buvo skaitomas bene geriausiu Lietuvos istorijos ir lietuvių kalbos žinovu [45]). Pas Raseinių maršalką gr. Jurgį Plioterį (*1810 + 1836) buvo kažkokia žemaitiškai parašyta Lietuvos istorija; jis pats rinko medžiagos istorijai [46]).

---

[41]) 1842 m. Jucevičia rašo: Mickiewicz popularną tu ma sławę, choć i jego genjalne utwory rzadko kto czytał" (Wspomnienia Zmudzi, pusl. 159).

[42]) Tą liūdija skaitančiųjų juos žemaičių prierašai, pataisos r t. t., kas nesunku rasti ant Baužo ar Lelevelio knygelių egzempliorių.

[43]) Rozmyślania wieśniaka rolnika o narodach litewskich („Dzien. Warsz." 1829 m. t. XV. pusl. 19—45, 97—124, 193—220). Prie straipsnio yra keletas K. Nezabitauskio prierašų, kai kur su Poška nesutinkančių. A. Gerulaitis (Du Nezabitauskiu—„Varpas" 1893 m. № 12) ir autorius str. Каэтанъ Незабитовскій (Энцикл. слов. Брокгауза и Ефрона, t. XX, 1897 m.) tvirtina, jog šis straipsnis parašytas esąs ne Poškos, bet paties Nezabitauskio.

[44]) „Vien. Lietuv." 1893 m. № 44.

[45]) M. Baliński i T. Lipiński. Starożytna Polska. T. III. 1846 m. pusl. 504.

[46]) Slg. S. Stanevičios laiškus Norbutui 16/IV 1836 m. ir 10/IX 1836 m. Plioterio biografijoj („Kuryer Litewski" 1836 m. № 35) rašoma, jog jis rašęs lietuvių kalbos gramatiką.

Domavimasis Lietuvos praeities Žemaičiuose, kaip ir kitose Lietuvos dalyse, atsiliepė ir poėzijoje. S. Stanevičia praneša T. Norbutui (16/IV 1836 m), jog Poška rašęs Lietuvos istoriją eilėmis. Nieks tos eiliuotosios istorijos nėra matęs; rodos, ir spaudoje apie tat neminėta. Spėju tačiau, jog tai bus „istorinės dainos“, nelyginant Nemcevičiaus lenkų „śpiewy historyczne“ [47]), gal būt, Pošką ir sukurščiusios. Bent Lietuvių Mokslo Draugijoje laikomajame P. žodyno rankraštyje randame „Seną dainą historinę žiemayčių“ apie jų mūšio laimė imą Varnių apygardoje ir kryžiuočio Gerardo Rūdos sudeginimą aukai (16 eilučių) [48]), „Władisłową Mastiną Karalių Lenkų—daina historini“ (vien antgalvis) [49]), pagalios ten pat [50]) „Dumo imą seno žemaičio ant kalno Birutos—daina historini“ (vien antgalvis)—plačiai žinomą, Valiūno parašytą, o Poškos ištaisytą [51]). Birūtos daina. Turbūt, buvo parašyta daugiau panašių istorijos dainų, bet tuo tarpu prisieina tenkintis dviem ir trečiosios antgalviu.

Užtat užsilikusioji Birūtos daina aiškiai rodo žymų autoriaus talentą. Tai beabėjo viena geriausiųjų mūsų naujosios poėzijos dainų, kurios grožę atjautė mūsų žmonės, išdailino ir — įdėjo Birūtą savo mylimiausiųjų dainų skaičiun. Užtraukim kur nors, ypačiai Žemaičiuose, žmonėms susirinkus:

Ant marių krašto, Palangos miestelyj,
Kur gyven broliai mūsų žemaitėliai,
Yr aukštas kalnas, Birūta vadintas,
Žalioms pušelėms viršuj apsodintas..

o pamatysime, kaip mėgiamąją gaidą išgirdę, žmonės pradžiugs ir toliau patys trauks „apie Palangos vargdienę-mergaitę“, ką „skaisti kaip rožė ir rūta“, buvo pamylėta kunigaikščio Keistučio, kuris „Žemaičius valdė ir Lietuvą“... Tuomet dar „laiminga buvo žemė mūsų“, tebe „buvom ponai maskolių ir prūsų“...

VI.

Vilniaus jaunuomenė ir liaudis.

Bajorų pagamintoji, *dailioji* žemaičių raštija atsakė bajorų visuomenės kultūros reikalams, ypačiai juos aprūpino. Savo turiniu ir ypač forma ji nieko bendra neturėjo su liaudies poėzija, buvo

---

[47]) Kai kurie išėjo 1791, 1803—1805, 1809—1810 ir visa laida 18.6 m. M. Biržiška. Iš D. Poškos raštų („Lietuvių Tautos“ II. 3, p. 348).
[48]) Slg. K. Miškonis Dijanizis Poška („Viln. Žin.“ 1905. № 18).
[49]) Prie žodžio: Góra Giedymina.
[50]) Prie žodžio: Góra Biruta.
[51]) Taip tvirtino S. Daukantas — „Varpas“ 1894 m. № 8, pusl. 124.

svetima žmonių kultūrai; šiuo žvilksniu ji neikiek nebuvo demokratingesnė („liaudiškesnė“) už šiaip jau Lietuvos ir Lenkų bajorų literatūrą. O delto ir joje, kaip ir lenkų raštijoje, kartais gana vaizdžiai atspindėjo kai kurios baudžiauninkų gyvenimo pusės, vieni kiti jų vargai ir rūpesniai, kiek tam leido kad ir demokratingoji, bet visgi žmonių—ir žemvaldžių bajorų kultūra. O susidomėti žmonių gyvenimo spyrė jų luomo visuomenės ir politikos reikalai.

Dezorganizuotoji privileguotuoju bajorių stoviu, Lenkų ir Lietuvos valstybė būtų išgyvenusi visuomenės ir politikos krizį XVIII-ajame amžiūje, tiktai panaikinus išimtinąsias bajorų privilegijas ir pritraukus prie valstybinio gyvenimo ir kitus visuomenės sluoksnius. Kadangi vienintėlis *valstybinis* sluoksnis tebuvo bajorai, tai jiems būtų tekę patiems po savim knistis, atsisakant nuo privilegijų kitų sluoksnių naudai, juo labiau, jog taip miestelėnai, kaip ir baudžiauninkai buvo permenkai susipratę, kad reikalautų ir spirtų bajorus, idant šie juos prie valdymo prileistu. Vis tatai reikalavo bajorų nepaprasto supratimo savo ir valstybės reikalų, ir nieko stebėtina, jog šviesesniosios, pirmeivesniosios dalies sumanymai ir raginimai, beteisiams ir pusiauteisiams sluoksniams nespiriant, o priešinantis stipriosioms kaimynėms valstybėms, bajorų viešpatijos neišgelbėjo nuo pražuties.

Sumaningoji bajorų dalis atkreipė akis į baudžiauninkų gyvenimą, į reikalą bent kiek jų teises ir kultūrą prikelti, o baudžiauninkų, aplamai imant, pasivumas švelnino luominę, į juos pažiūrą. Kilo ir augo susidomavimas žmonių padėties pradėta jie šviesti, rinkti žinių apie jų gyvenimo ypatybes. Ypačiai tuo užsiimta XIX-ajame amžiūje, valstybei jau likus išdraskytai. Visos svajojančios apie tautos išsiliuosavimą iš po svetimo jungo ar bent apie kultūrinį išlikimą grūpės suprato, jog be šiokio ar tokio liaudies ekonominio ir kultūrinio gyvenimo prikėlimo negalima įvykinti jokių savito visuomenės būvio programų.

Lietuva neatsiliko nuo kitų buvusios valstybės provincių. Visuomeninis, ekonominis ir politinis žemvaldžių — bajorų stovis reikalavo iš jų apribavimo sau teisių ant valdinių. Vieno kito didžiaturčio pavyzdys (Karpio 1808 m. ir kitų), plačiai pasklydusi žinia, jog caras Aleksandras I-asis žadąs panaikinti ar bent palengvinti baudžiavas, ir šiokie tokie Rusų vyriausybės mėginimai padėti norintiems baudžiauninkus paleisti (1803 m. įstatymas apie laisvuosius žemdirbius), asmens laisvės įvedimas Varšuvos kunigaikštybė (1807 m.), Prūsuose (1807—1808—1811 m), Kurše ir Įgaunijoje (1816 ir 1817 m.), Livų žemėje (1819 m.), mokslininkų ir spaudos prirodinėjimai ir... tai šen, tai ten prasimušąs žmonių bruzdėjimas—vis tai kurstė šviesesniuosius bajorus viešai iškelti baudžiavų panaikinimo klausimą. Tatai padaryta 1817—1818 m. sei-

meliuose, pasinaudojus šviesuomenės sąjūdžiu dėl T. Kasciuškos mirties, įveikta trumparegių politininkų ir sukietėjusių turtuolių—naudotojų priešinimasis, bet vyriausybė visą tą darbą sudraudė ir pertraukė [52]).

Keldamas ūkį savo dvaruose, Vilniaus universitas rūpinos pagerinti ir baudžiauninkų gyvenimo sąlygas [53]). Tačiau būdamas mokslo įstaiga, jis negalėjo rodytis su praktikos sumanymais, keliant visuomenės klausimą apie santykių sutvarkymą tarp «dziedzicų» ir valdinių. Jis tenkinosi moraline įtaka, kurią visuomenėje jis turėjo del savo mokslo autorito, stengėsi atkreipti jaunuomenės ir šiaipjau šviesuomenės akis į visuomeninį ir kultūrinį baudžiauninkų stovį ir ragino kunigus kurti parapines mokyklas, kurios kaip ir vidurinės buvo pavestos jo vyriausiajai priežiūrai. Įsikūrusi po jo sparnu visuomenės kritikos draugija «Towarzystwo Szubrawców» savo laikraštyje «Wiadomości Brukowe» ir šiaip artima universito gyvenimui Vilniaus spauda, beplatindama mokslo atmosferoje sustiprėjusias pirmeivybės mintis, kliūdo ir baudžiauninkų visuomenės ir kultūros reikalus [54]).

Ypačiai karščiavosi jaunuomenė baudžiavų nenaikinant, jiję bent apie žmonių naštos palengvinimą svajojo. O ką tarė jų jausmams skriaudžiamųjų žmonių vargai, rodo 1823 m. išspausdintoji A. Mickevičiaus poėmos „Dziady“ II-oji dalis.

Vėlynių nakti koplytelėje susirinkę sodiečiai iššaukia mirusiųjų vėles, tų, kurie «do tego padołu przykuci zbrodni łańcuchem, z ciałem i duszą pospołu...» Susirinkusieji stengiasi palengvinti jų likimą, suteikdami iššauktoms vėlėms to, ko anoms trūksta. Lange pasimato nabašninko pono-žmonių engėjo baidyklė:

Jak kość na polu wybladły;
. . . . . .
W gębie dym i błyskawice,
Oczy na głowę wysiadły,
Świecą jak węgle w popiele;
Włos rozczochrany na czole,
A jak suchy snop cierniowy,
Płonąc, miotłę ognia ciska,
Tak od potępieńca głowy
Z trzaskiem sypią się iskrzyska.

---

[52]) Apie baudžiavų klausimą pradžioje XIX-ojo amžiaus: H. Mościcki. Sprawa włościańska na Litwie w pierwszej ćwierci XIX stulecia. Varšuvoje, 1908 m.

[53]) J. Kallenbach. Kuratorya Wileńska 1803 — 1823 («Bibl. Warsz. 1904 m. III. 3).

[54]) Sulyg. P. Chmielowski. Liberalizm i obskurantyzm na Litwie i Rusi. Varšuvoje, 1893 m.

Baisus jo likimas:

Jestem w złego ducha mocy,
Okropne cierpię męczarnie:
Kędy noc ziemię ogarnie,
Tam idę, szukając nocy,
A uciekając od słońca,
Tak pędzę żywot tułaczy,
A nie znajdę błędom końca.
Wiecznych głodów jestem pastwą,
A któż mnie nakarmić raczy?
Szarpie mnie żarłoczne ptactwo:
A któż będzie mój obrońca?
Niemasz, niemasz mękom końca!
. . . . . .
Niestety! wyrok taki:
Że dopóty w ciele muszę
Potępioną włóczyć duszę,
Nim kto z was, poddani moi,
Pożywi mię i napoi.

Bet apsupę jį nakties paukščiai neprileidžia prie jo jokio valgymo:

Darmo żebrze, darmo płacze!
My tu czarnym kowodem,

Sowy, kruki i puhacze!
Niegdyś, panku, sługi twoje,
Któreś ty pomorzył głodem,
Ziemy pokarmy, wypijem napoje.
Hej, sowy, puhacze, kruki!
Szponami, krzywymi dzioby
Szarpajmy jadło na sztuki!
Chociażby trzymał już w gębie,
I tam ja szpony zagłębię,
Dostanę aż do wątroby.
Nieznałeś litości, panie!
Hej, sowy, puhacze, kruki!
I my nie znajmy litości:
Szarpajmy jadło na sztuki,
A kiedy jadła nie stanie,
Szarpajmy ciało na sztuki,
Niechaj nagie świecą kości.

Ponas spaudė savo žmones: siundė ant jų šunes, ėmė mer-

gaites dvaran savo geismams patenkinti, varė darbui nebetinkančius... Nieks jo nebišgelbės «z jamy piekielnej»:

Tak, musisz dręczyć się wiek wiekiem,
Sprawiedliwe zrządzenie Boże!
Bo kto nie był ni razu człowiekiem,
Temu człowiek nie pomoże. [55])

Tai toks turįs būti, pasak žmonių, jų engėjų likimas. Taip žmonių — nes šis pono skriaudiko likimo pasakojimas Mickevičiaus, beabėjo, bus pasemtas iš liaudies kūrybos ir nors poetiškai apdirbtas, bet ne sušvelnintas. Mūsų dienų visuomenės vadovai bene būtų Mickevičių paskaitę pavojingu socialinio keršto skelbėju, jei jo poėma tik dabar būtų pasirodžiusi... Juk tokia neapykanta, toks tonas!

Taip tatai poėzijoje apsireiškė, sakyčiau, visuomeniniai — moraliniai santykiai tarp bajorų jaunuomenės ir baudžiavų tvarkos «žiedelių». Na, o jos «pozitivinis» idealas? Randame jį «Pan-Tadeusz'o» XII-oje giesmėje; nors ji parašyta 1834 m., vad. Mickevičiui jau apie 10 metų iš Vilniaus išvažiavus ir naujoms visuomenės bei politikos srovėms į jį veikiant, bet jo visuomeninių pažiūrų pamatai, kiek žinom, neatsimainė, tik paaiškėjo. Tat ir į legiono karininko Tado svajojimą:

Teraz, kiedy już mamy Ojczyznę kochaną,
Czyliż wieśniacy zyszczą z tą szczęśliwą zmianą
Tyle tylko, że pana innego dostaną?
. . . . . .
Jestem człowiek, sam własnych kaprysów się boję:
Bezpieczniej zrobię, kiedy władzy się wyrzeknę
I oddam los włościanów pod prawa opiekę.
Sami wolni, uczyńmy i włościan wolnemi,
Oddajmy im w dziedzictwo posiadanie ziemi,
Na której się zrodzili, którą krwawą pracą
Zdobyli, z których wszystkich żywią i bogacą [56]),

galime žiūrėti, kaipo į universito jaunuomenės svajonių aidą...

Tasai rūpinimasis visuomeniniai —ekonominiu baudžiauninkų stoviu traukė paskui save susidomavimą šiaip jau jų gyvenimo, yvairių jo sričių Net gi mokslininkų susidomavimas lietuvių kalbos nebuvo taip sau «savitas» mokslo šakojimasis, bet ir, beabėjo, apsireiškimas bendresnio visuomenės reikalo — pažinti liaudį. XVIII ojo amžiaus lenkų veikėjas Hugo Kołłątaj'as 1802 m. rašė

[55]) Poezye. III. p. 309.
[56]) Dziady (Poezye. II. p. 87—94).

Kriokuvos knygyninkui Majui apie tat, jog reikią rinkti žinios apie liaudies tarmes, papročius, būdą. Tas laiškas pasiekė T. Čacki, nuo jo Varšuvos mokslininkus ir labai sudomino šviesuomenę [57]). Bene jo įtakoj ir Vilniaus universitas 1803 m. patarė Žemaičių mokykloms rinkti žinių iš žemaičių praeities ir kalbos, 1812 m. įsakė gimnazijoms ir pavieto mokykloms rinkti visokių mokslui reikalingų žinių, t. jų ir etnografinių [58]) Chodakovski's rinko žmonių dainas ir padavimus ir kitus ragino 1814 m. tat daryti, o 1817 m. straipsnyje apie priešistorinę slaviją ragino [59]) poėtus semtis iš liaudies gyvenimo. Statistikos mokslui aprašinėdami savo apskričus, studentai turėjo atkreipti domę ir į baudžiauninkų visuomenės ir kultūros stovį. Išleisdami 1821 m. plačią programą geografiniam šalies aprašymui, studentai filerėtai patarė rinkti ir etnografinių (kaip kad dabar būtume pasakę) žinių [60]). Varšuvos ir Vilniaus šviesuomenė susipažįsta su Rėzos darbais apie lietuvių poėziją [61]), Duonelaičio Metais ir t. t. Laikraštyje „Tygodnik Wileński" pasirodo lietuviškųjų dainų vertimai.

Susipažindama su liaudies gyvenimu, tiesa, dažniausiai kitiems tarpininkaujant, ar su dvarų gyvenimu jau pagautuoju sluoksniu, jaunoji Vilniaus poėtų karta noriai sėmėsi tėmų iš žmonių dainų, padavimų ir pasakojimų, pasak nevaklesininkų — vulgarino poėzijos turinį ir formą, savo gi akyse — liuosavo ją nuo nevaklesiškų formos taisyklių pančių, „romantino". Ypačiai turėjo jiems įtakos baltarusių liaudies kūryba, nekartą juos pasiekianti jau lenkiškame apdirbime, — mat vyriausysis Vilniaus jaunuomenės gaivalas tai buvo vadinamosios Lietuviškosios (Juodosios) Rusios gyventojai. Tolimesnė lietuvių liaudies poėzija maža teturėjo jiems įtakos, nors su kai kuriomis jos grožybėmis buvo vertimuose susipažinę. Tačiau jiė ir į žemaičių literatūrą ne daugiau įtakos turėjo.

VII.

Žemaičių bajorai ir liaudis.

Karališkųjų ir didžponių dvarų Žemaičiuose mažai tebuvo. Paprastai patys dvarininkai ūkininkavo. Paprūsės ir pajūrio šalyje

---

[57]) P. Chmielowski. Adam Mickiewicz. III-oji laida. 1901 m. I. p. 134.
[58]) H. Mościcki. Ze stosunków wileńskich. 1816 — 1823 r. («Bibl. Warsz.» 1904 m. III. 3. p. 520).
[59]) Ten-pat.
[60]) Opis jeograficzny, atspausdintas pas H Mościcki. Wilno i Warszawa w «Dziadach» Mickiewicza, Varšuvoje. 1908 m. p. 151—165.
[61]) Sulyg. O poezyi ludu litewskiego („Pamięt. Warsz." 1822 m.).

prekybos keliai į Vakarų kaimynus buvo artimesni ir lengvesni nei kitose Lietuvos dalyse. Prekyba labiau nei kitur buvo išsiplėtojusi, santykiai su kaimynais gyvesni. Ekonominis dvarų stovis—jau del šalies padėties—buvo geresnis nei, sakysim, Lietuvos rytuose.

Tatai nereikalavo didelio žmonių naudojimo—sunkių baudžiavų; vis labiau tenkintasi čyžėmis. Žmonių našta buvo lengvesnė, nors ir pasunko po Rusais pakliūvus, būdas savitesnis, stačiau žiūrėta į akis, šunbajoriai niekinta.

Jau vieną kartą mano paminėtas, damininkonas Bagiński, baigiantis XIII-ajam amžiui, pasakoja apie žemaičių valdinybę „Poddańtwo żmudzkie jest wolne: wolno mu przechodzić od jednego do drugiego pana, aby na swoje miejsce wprowadził innego. Są bogaci, mają obory znaczne, pola wiele trzymają, Inu podostatkiem zasiewają, a ztąd pięknie się ubierają i bogato stroją, żony i siebie w bławaty ubierają, a czasem i na sejmikach się znajdują... Lud służebny na Żmudzi do tego przyszedł wygody punktu, że i służyć i robić nie zechce, jeśli mu gospodarz na obiedzie i wieczerzy nie da sztuki dobrego mięsa, jeśli do spania nieda dwuch pierzyn do posłania i nakrycia się.. Poddani żmudzcy mają w tym gust, aby swoje stoły przenieść nad stoły szlacheckie; jakoż więcej dla gościa chłopek da w piątek do jedzenia, jak szlachcic na Boże Narodzenie... Zabudowania żmudzkie piękne, gromadne, opatrzone. Obaczyć chłopka w siedlisku swoim zabudowanego, mówiłby kto, że kasztelan czerski ma tam swoje obejście..." [62]) Šie mozūro—vienuolio įspūdžiai iš kelionės Žemaičiuosna, beabėjo, gan paviršutiniai ir negalima pilnai jais pasitikėti. Į žmonių lobio sulyginimą su Mazovijos kastelėnų reiktų žiūrėti kaip į iperbolinę retorika; nes pats B. kai kur prasitaria apie žmonių „numas", menkokus gyvulius, pieno veik neduodančias karves. Bet ir neniekinkim šio liūdijimo: jei žemaičių gyvenimas tokį padarė įspūdį į apsitrynusį, daug svieto mačiusį mozūrą, tai, matyt, jis buvo daug geresnis nei aplinkui.

Tvirtesnis nei kitur žmonių ekonomijos stovis, tvirtesnė ekonomijos savygarbė, mažesnė prislėgimo dvasia stiprino jų vietą Žemaičių visuomenėje. Skaitlingi bajorai beturčiai ir mažturčiai bajorišKumu jiems neimponavo, o ir iš šalies, sulyginus su jais, menkai atrodė, kaip skaitom pas patį Bagińskį: „Szlachta żmudzka, prócz większych panów, wielce uboga, drobna i nie manjerna: prostota ich we wszystkch czynnościach, zdaniach, obcowanianlach, tak upośledziła, że ledwo po szerpentynie poznać, że on szlachcic. Najwięcej ich na gruncie pana którego mieszka i czynsz opłaca

[62]) Chorografja czyli opisanie Żmudzi świętej etc. („Athenaeum" 1845 r. IV) p. 138 ir 141.

roczny“ [63]). Nebetaip jau smarki socialinė neapykanta darė žmonių kultūrą nuolaidesnę bajorų kultūrai šioji jon sunkėsi lengviau nei Aukštaičiuose [64]), o ir dabartinė mužikų kultūra bajorų akyse atrodė vertesnė, artimesnė. Darė išimtį bene vieni tiktai plikbajoriai, kurie savo vienintėliu visuomenės turtu — „šerpentinos“ bajoriškumu instiktiviai ginklavosi prieš visa, kas mužikiška... Kokią įtaką turėjo minėtasai kultūrų artumas bajorų „žemaitėjimui“, jau žinom.

Tasai „artumas“, žmonių būvio menkėjimas po Rusais pakliuvus („skazka“, sunkesni mokesniai) ir politikos reikalai spyrė bajorus rūpintis baudžiauninkų likimu. Neatbaidoma perdaug smarkia žmonių neapykanta, sumaningoji bajorų dalis tikrai užjautė jų vargams, nors, žinoma, visuomeninis pačių bajorų stovis savaip spyrė savaip veiksti tąją užuojautą.

Visuomeninė bei teisinė baudžiauninkų padėtis Žemaičiuose buvo tokia pat ką ir kitur. Nei geresnės ūkio sąlygos, nei savitesnė kultūra, nei didesnis bajorų artumas negalėjo pašalinti tam tikro naudojimo, skriaudimo ir varginimo, kokį suteikė žmonėms baudžiavų tvarka ir naujoji valdžia, nors dažnai tat apsireikšdavo „minkštesnėse“ formose nei kitur. Apie sunkų baudžiauninkų gyvenimą dideliuose dvaruose turime kad ir šitokį liūdijimą [65]): 1807 m. važiuodamas pro kunigaikščio Pl. Zubovo dvarus, Aleksandras I nustebo, pamatęs, prie ko šis privaręs savo žmones. Dauguma buvo metusi neapdirbtus laukus ir elgetavo, kai kurie mirė nuo ligų, į kurias juos įvarė menkas, neužtektinas valgis. Perpykęs caras įsakė savo adjutantui, kad šis jo vardu per gubernatorių sudraustų kunigaikštį. Kadangi ūkis dideliuose dvaruose buvo labiau supramonėjęs nei mažuose, kas reikalavo didesnio darbo rankų naudojimo, tai galima būtų prileisti, jogei baudžiauninkų gyvenimo sąlygos juose buvo sunkesnės negu pas vidutiniuosius ir mažosius dvarininkus. Jos tačiau jau tuo baudžiauninkams buvo geros (nesakant ir apie kai kurias kitas žmonėms naudingas puses), jog atitolindamos nuo jų tam tikromis teisėmis apdraustą poną ir vienoje vietoje surinkdamos didelius žmonių būrius, lengvino jų kovą prieš naudojimą ir skriaudas, greitino jų susipratimą; atsiminkim šiauliškių sukilimą 1769 m. [66]), telšiškių 1831 m. Žmonių pasakojimai ir dainos neišskiria dižpo-

[63]) Ten pat, 138.

[64]) Mažesnis žemaičių—mužikų lenkėjimas, sulyginus su aukštaičiais tam neprieštarauja, nes ir pati Ž. bajorų kultūra, kaip žinom, lenkystės įtakai mažiau buvo pasidavusi nei Aukštaičiuose.

[65]) Н. Новосильцовъ. Письмо А. П. Тормасову («Русская Старина», 1870 m. II. 304).

[66]) A. J. Valstiečių sukilimas XVIII amžiuje Lietuvoje („Visuomenėje“ № 7—8).

nių iš kitų, kaipo didesnių engėjų, — visus bajorus vienodai mini. Gal net didesnė užsiliko pas juos neapykanta prieš „šunbajorius“, «plikbajorius» negu prieš pasislėpusius dažniausiai užu užveizdų didžturčius, išdalies rasint ir delto, jog pirmieji kad ir ne didesniu naudojimu, bent smulkiais, kartais už jį skaudesniais priekabiais ir pažeminimais siūtino žmones.

Ar šiaip ar taip, kad ir prileistume geresnę žmonių padėtį mažesniuose negu didesniuose dvaruose, reikia sutikti, jog kaip vienuose, taip ir kituose žmogus visa ko gavo pritirti, jei pasitaikė blogas ponas ar užveizda. Beabėjo, ir mūsų žmonių užtarėjai gerai matė, kad nevien didžponiai, bet ir nevienas «pan brat» kaimynas skriaudė ir vargino savo žmones; kiek betgi matyt, ypač atsiliepė į didžponių naudojimą savo žmonių[67]). Kritikų visuomenės padėtis apsireiškė tamtikru kritikos vienpusingumu, pakrypimu. Reikia tačiau pripažinti, jog užsipuolama tokiu smarkumu, drąsumu ir užuojauta vargui, kokie tegali būti pas žmones, kurie karštai yra širdin prisiėmę svetimas skriaudas.

Savo luomo reikalai, kad ir sušvelninti jausmu, Klemento užuojautoje gan aiškiai permanomi. Beabėjo, jis nuo širdies užjaučia žmonių vargams: «rolnik choć zbyt wiele pracuje, jednak mało pociechy czuje... Stan rolniczy od niewolnika różnicy niema... Wół, koń, muł, csieł ma spoczynek przecie, a rolnik nigdy. Jeśli nie w powiecie, to na pańszczyźnie robi bez ustanku...“ Nurodo ir kaltininkus. Ponai naudoja:

Stogi, brogi składa człek swą siłą i pracą,
Panowie to sprzedawszy, pieniądze wnet tracą
Na pojazdy, na ubiory,
Na asamble, na fawory.
Jako żywo, tego im wpółrocza nie staje,
Naglą chłopka—niechaj zgóry czynsz oddaje!
Ostatnią więc krówkę wiedzie
Zbyć, dzieci mrą głodem w biedzie.

Valdininkai skriaudžia. Vyriausybė eina su ponais:

Skarżyć się nigdzie jemu nie wolno,
Bo karzą wraz jak buntownika bolno.

Netik ką ponams pritaria, bet ir pati apsunkina žmonių gyvenimą:

Były i dawniej uciski, kłopoty,
Dokonywane nieco dla prostoty,
Jednak nie tak zbytecznie i wszędy
Te gniezdziły się nieludzkości błędy.

---

[67]) Nors rašiniuose bajorai neiškiria vidutiniųjų ir mažųjų žemvaldžių iš žmonių engėjų skaičiaus, bet pastariesiems duoda tokius privalumus, kokius tegali turėt turtingi dvarininkai; auksas ant kojų, ant pirštų, važinėjimas į Varšuvą ir Vilnių ir t. t.

Albowiem przedtym człowiek będąc wolny,
Od ucisku pójść gdzieindziej był zdolny;
Teraz do miejsca skazką jest przykuty,
A podatkami ze wszego wyzuty.
Rząd... sam jest twórcą tego błędu,
Że lud wieśniaczy... trzyma groźniej jak w niewoli.

Nesunku čionai pastebėti apsireiškęs luomo reikalas—nusikratyti vyriausia naudojimo „kalte“ ir gausiai jos atleisti *svetimai* visiems vyriausybei; «uciski, kłopoty» ponų daromi esą žmonėms „nieco“, kartais, vienų kitų, užtat valdžia *nuolatos* ir *visus* spaudžianti ir varginanti...

Neveižint tačiau tos užuojautos baudžiauninkų padėčiai, reikia pripažinti, jog šiaip jau jų reikalai Klementui buvo gan svetimi. Eilėse: „Gienjusz chłopski“ jis su aiškia neapykanta juodai išdažo mužiko būdą, pasakoja apie jo tinginystę, viliugystę, šį kartą jau netiki jo skurdui:

Choć wrzeszcze, że jest bez chleba i w nędzy,
U niego znajdziesz dostatkiem pieniędzy...

nujaučia pas jį ir *neapykantą prie pono*:

Choć w oczach pana czci, wielbi, szanuje,
Zaocznie *niesmak* do niego czuje...

pagalios net skundžiasi pats jojo esąs skriaudžiamas:

Chytrzejszy jak lis, pod hasłem prostoty,
Gdzie tylko zręczność, robi krzywdy, psoty...

tat perspėja ir kitus:

Nie wierz chłopowi w żadnej nigdy mierze
— Jestto zawodnie łaszczące się źwierzę.

Dabar jau, turbūt, nesistebėsim, susekę jo užuojautai ekonominius ir socialiniai - politinius luomo pamatus: «prostak... *pod skazką* by w pętach dyszy», «*nakład skarbowych podatków* niszczy niemal z ostatków», «by zamiast dochodu nie było nam i skarbowi *zachodu*, żeby się ustrzec bliskiego już *głodu*»... Taigi ekonominis ir socialinis pavojus — o Klemento rašyta Napoleono gadynėje, kada ir Žemaičiuose žmonės nerimo, bruzdėjo — lyg šmėkla baidė susirūpinusį dvarininką! Vyriausybė ir didikai ryto-

jaus nežiūri, už jų gi darbus klius visiems—štai kas jam rūpi! Ir kreipdamasis į carą — «obmyśl ulgę dla swego narodu», jis turbūt netik ir netiek rūpinasi žmonėmis, kiek savaisiais — dvarininkais, nes pats žino, jog vyriausybė ponams esanti atsidavusi («skarżyć się... niewolno, bo karzą... jak buntownika bolno») [68].

Siaip jau raštuose suvaldąs jausmą Poška savo žinomąjame «Žemaičių ir Lietuvos mužike», kurio susekta ir lenkų tekstas, nežinia kas iš ko versta, yra daug sentimentalingesnis už Klementą. Baudžiauninkas, pasak jo, tai „dalelė žmonių *brangi*", tai „brolis", kurs tiktai turi „pravardę mužiko". Jo „vargai sėdasi giliai" geroje P. širdyje, kuris nors abėjoja, ar beužvaduosiąs jį savo raštu, bent sąžinę ramina, paduodamas pasauliui širdies sopulius.

Mužiko skurdas begalinis. Darbas dieną naktį, be atsilsio, be bertrūkio, visokios baudžiavos ir talkos, vis besididiną mokesniai, o užtai:

Žemės pusrėžėlis—vietomis smiltingas,
Kitur tikras pajauris, o kitur purvingas.
Bet ir tasai toks yra (kad tamsta žinotu),
Jog šuo didis užgulęs uodega užklotų.

. . . . . .

Su krosnia ta grinčelė, kurioje gyvenu,
Tamsi, nes vietoj langų lentukės nuo seno;
Taip per dienas ir naktis ir dūmas ir garas
Krūvin akis, blakstienas, krintančias ašaras.
Valgis?—lapai daržovės, duona bėralinė,
O kaušu vandens kūno troškimą vėsini.
Vietoje lovos — suolas virkščiomis paklotas,
Ant kojų apavimas — vyžos suraizgiotos;
Apjuosimas iš virvės; o kriekliai ir skranda —
Tai apdarai, po kuriuos kūno paukščiai lando.
Visa nauda—padarai, kuriais pelnos valgis:
Spragilas, žagrė, piautuvas, spatas, akėčios, dalgis [69].

Nei iškur pagalbos: jo

vargų, sopulių nieks nereg, negirdi.
Viešpats, kursai danguose—visi šaukia Dievu,
O cėsorių, karalių—vadiname tėvu!
Pirmas taip aukštai, antras taip toli gyvena —
Delto nenuein verksmai, nei šauksmai mano [70].

[68]) M. Biržiškos Antanas Klementas. Vilniuje. 1910 m.
[69]) Dijanyzas Poszka. Žemaičiu ir Lietuvos mužikas («Auszra 1886 m. № 1, pusl. 10—14).

Patarius skųstis Aleksandrui, Kastantinui, ministrui ar senatui— lai jie viską žino:

Juk kas dieną meldžiatės už anų sveikatą,
Tegul jie—žmonių tėvai, žmonių vargus mato...

išgirstam ironišką atsakymą:

Argi aš... lapių ūrvon lysiu?

Ir kasgi taip turi kentėti?—Toji brangi žmonių dalelė, „iš kurios darbių rankų žemės vaisiai krinta", skruzdelė nežinanti kas tai yr tingėti, visų apgynėjas, valdovų ir valdžių „rąstas pamatinis"!.. Ir išsilieja, kaip teisingai pastebia K. Puida[71]), skardus, galingas įmnas darbui:

O kas gi jums išskynė pievas, dirvas, laukus?
Kas sausomis padarė tas pelkes bedūgnes?
Kas akmenis suskaldė su geležia be ugnies?
Kas iš ūpių išvalė botyrinę uolą,
Ant kurių laivai, valtys tankiai taip užpuola?
Kas vieškelius ištaisė, smiltimis išpylė,
Ir išrausė šalimis tą perkasą gilią?
Kas po daržus tuos gražius medžius pasodino?
Ir tuos kalnus su daubomis dailiai sulygino?
Kas pastatė tas baltas trobas, murinyčias?
Iš plytų ar iš akmenių blizgančias bažnyčias?
Kas tuos žemčiugus, auksus, sidabrus nupelno?
Vis tai krūvins prakaits iš mužiko delno!

Ir tąjam „giminių penėtojui", kurį naudoja, tarytum apkurtęs jo vaitojimams, ponas ir neužstoja vyriausybė, besilieka vienintėlis išganymas—bažnyčios paguoda:

„Viešpats Dievas tesusimyl ant dalies mužiko".

Čionai tat, paskutiniame sakinyje, prasiveržia giliai dainiūje pasislėpęs, jo paties nei nejuntamas, ponų luomo reikalas. Žmonės Poškai daug artimesni nei Klementui — P. nesipiktina išvirkščiuoju „gienjusz'u chłopski'u", nesikreipia vyriausybėn, kad apdraustų dvarininkų padėtį, nes jai grėsiąs pavojus iš valdinių, — bet graudinimas kietesniųjų ponų širdžių ir žmonių vilčių nukreipimas dangun „visuomenės tvarkai" nebuvo neikiek pavojingesni už Klemento išvadžiojimus.

„Viešpačiu Dievu" baigia ir „giesmė mužikėlio". Toji „giesmė" prikergta prie Šiaduvos klebono Juozapo Rūpeikos išverstos

[70]) T. y. mužiko.
[71]) Dionizas Poška («Draugija» 1910 m. № 45), p. 13.

knygelės: „ Jonas isz Swisłoczes krominikas wędrawojs“ (Vilniuje 1823 m.) ir, regis, bus Poškos rašyta. Bent jos turinys—lyg „Mužiko“ santrauka, bet už „Mužiką“ ji tuo „pavojingesnė“, jog sustatyta netik žmonių kalboje, bet ir dar labiau prieinamoje, lengvoje *jų* poėzijos formoje, ji beto buvo skiriama mokyklai, t. y. badžiauninkų vaikams. Joje dar aiškiau, smarkiau išreiškiamas socialinių reikalų priešingumas, mužikiškiau pabraukiamos luomų padėčių nelygybės:

Vos aušra užšvit, vištos praded kargti;
O man vargdieniui reik dirbti, reik vargti.

Darbų darbai — „dešimt dienų nedėlioj baudžiavos“, urėdų žeminimai, mušimai ir... šaiži ironija! —

Girdėt karionė, visi subaiginti,
Pasakė: verge, Tėvystės reik ginti!
O namie sėdėt viešpatiniui bepigu, —
Surišo mane, nuvežė į Rygą.

Ekonominis ir socialinis luomų nelygumas tuojau puola akin:

Ponas tur auksą ant kojų, ant pirštų,
Aš be skatiko gyvenu ir mirštu.
Meluoj kas sako, jogei žmonės lygūs!
Bajors be prekės, mužiks didei pigus!

Ne kas belieka daryti, „kol sulauksma smertį: viltyj gyvenant arielką reik gerti“. O kame viltis? Lyg ir jos nėra:

Ar jau per amžių taip man bus nedoru!
Tam vakar gerai, šiandien dar geresnei,
Argi man vienam kaskart bus piktesnei?

Lyg ir «Mužiko» užbaiga... Bet kuomet Klementas kreipėsi į vyriausybę, o „Mužikas“ graudino ponų širdis,—„giesmė“ «*mužikėliui*» vis primena: tu *verge, verge, verge!* Pati to nepajutus, ne prie „Dievo“ jį privedė, bet prie nužeminimo ir neapykantos jausmo ir — noro atkeršyt: bent „giesmė“ tą socialinį geismą greičiau gali iššaukti nei „Mužikas“, kuris, regis, prie žmonių nelabai tepriėjo. Mužikėlio giesmė pasirodė tais pačiais 1823 metais, kuomet Vilniaus demokratų jaunuomenė, žinodama ar įspėdama žmonių jausmus, užupasaulio Teisybės šaukdamosi nesitenkino nedrąsiu „Dievas tesusimyl ant dalies mužiko“, bet jau grąsino žmonių engėjams pomirtiniu kerštu („Dziady“). Knygelė ir giesmė parašyta, beabėjo, Vilniaus įtaka. Bajorų — demokratų socialinės

idėjijos plėtojimasis *priartino* ją prie žmonių idėjijos, bet anos neišplėtojo ligi *visų* demokratiškųjų gyvenimo logikos išvedinių, neragino *žmonių* pasitikėti vien *savo* jėgomis, bet kaip matom net iš Pono Tado, vis laukta iš pačių bajorų nusileidimo naudojimo teisėse ar savanorio jų išsižadėjimo. Mužikėlio giesmė šiuo žvilksniu vis delto daro nedrąsų žingsnį pirmyn. Drąsesniams žingsniams kliūdė taip veikią į jausmus luomo reikalai.

VIII.

Žemaičių švietimasis.

Valstybinis Lenkų ir Lietuvos bajorų visuomenės reikalas prispyrė ją, baigiantis XVIII-ąjam amžiui, susidomėti žmonių baudžiauninkų gyvenimo, pradėt galvoti, kaip pagerinus jų socialinę padėtį, pakėlus jų politikos ir kultūros stovį, ir tuojau *šviesti* juos. Ligišioliai švietimo reikalai tebuvo bažnyčios monopolis. Kunigai mokė prie bažnyčios baudžiauninkų vaikus pirmųjų tikybos prisakymų, tie patys ar kiti bažnytiniai tarnai — ir skaitymo. Vienuoliai mokė bajoraičius vidurinėse mokyklose, įkurtose prie vienuolynų. Lietuvoje net ir pati Vilniaus akademija buvo jezavitų rankose. Dabar gi sukilta prieš skolastinį mokymą ir stengtasi pritaikinti jis prie naujųjų valstybės reikalų, supraktikinti. Garsioji Edukacijos Komisija arba, kaip ją Valančius vadino, Pramokymo Draugystė, išdirbo tam tikrą mokymo pleną, vienodą visai valstybei, besiremiantį valstybine (lenkų) kalba (vieton ligšiol viešpatavusios lotinų) ir realinėmis žiniomis. Reformuota akademijos ir viduriniosios mokyklos, įkurta mokytojų seminarijos, leista pradžiamoksliai ir t. t. Miesteliuose ir sodžiuose steigta pradinės mokyklos, kuriose mokė skaityt, rašyt ir skaičiuot, beto sodininkystės, ūkininkystės, sveikininkystės ir t. t., galvota apie mokytojų dvasinių pakeitimą pasauliniais, bet šiųjų trūkstant, dažnai reikėjo tenkintis kunigų ir vienuolių mokymo priežiūra ir jo sutaikinimu su naujomis programomis. Maža to, prireikė raginti dvasininkai, kad dar uoliau imtųsi švietimo darbo.

Vilniaus universitas, kuris XIX-ąjame varė toliau Edukacijos komisijos pradėtąjį darbą, rado didelės paramos Žemaičių kuniguose ir bajoruose.

Dar XVI-ąjame amžiūje šen ten prie bažnyčių mokė sodžiaus vaikus. Taip Joniškyje, anot Valančiaus, 1530 m. klebonas surinkęs ūkininkų vaikus ir mokęs rašyti ir skaityti nevien žemaitiškai,

bet ir lenkiškai [72]). Vyskūpas Jurgis Tiškevičia pirmojoje pusėje XVII amžiaus spyrė kunigus mokyti vaikus tikybos dalykų, turtingiems gi klebonams liepė laikyti prie bažnyčių mokytojus: įvedė „Mokslo krikščioniško“ broliją, į kurią įsirašusieji patys mokėsi tikybos dalykų ir kitus mokė [73]),— tuo plėsdamas spausdintojo žodžio reikalingųjų eiles. XVIII-ąjame amžiūje, kaip tvirtina tas pats Valančius, „pas kožną parakvijes bažnyčią mokslinyčėles del sodos vaikų pastatydino“ [74]). Nors jis nesako, kursai vyskūpas tuo rūpinęsis, bet tatai, regis, bus Jono Dameninko Lopacinskio (1709 † 1778) nuopelnas, apie kurį skaitom pas Jucevičią, jog „zaprowadził w swojej djecezji, w każdym parafjalnem miasteczku, szkoły, gdzie księża obowiązani byli w krajowym języku uczyć młodzież wiejską nauki religji czytania, pisania, rachunków i śpiewów kościelnych“ [75]). Edukacijos komisijai Žemaičiuose įkūrus 7 (viduriniąsias) mokyklas, „kunigai pradėję raginti ūkininkus, kad savo vaikams akis atkastųm. Kaipo gi taip žmonės pamėgo leisti vaikus, jog kiekvienoj mokslinyčioj maž, maž 300 mokytinių buvo“ [76]).

Kuria kalba mokė parapinės Žemaičių mokyklos?—XVI-jame amžiūje mokė žemaitiškai, lenkiškai ir, galbūt, lotinų ministrantūros; lenkų kalbos, turbūt, neperdaug, nes jijė tuomet tebesidarė „madnoji“ bajorų kalba, jų garbės atskyris nuo prastuolių, bet bažnyčios ir valstybės gyvenime mūsų žmonėms dar veik visiškai nebuvo reikalinga, bažnyčioje lotinų, o valdinių su valstybe santykiuose gudų kalbai viešpataujant. Tas pats reikia pasakyti ir apie XVII-ąjį amžių; nors Lenkų kalba Lietuvoje vis labiau išstumdavo gudų, bet šiaip jau Lenkų ir Lietuvos valstybės pedagogijoje jijė dar labiau negu praeitame amžiūje buvo niekinama lotinų naudai, šioji gi tuometiniams pradinio mokslo tikslams vargiai bebuvo reikalinga. XVIII-jame amžiūje, antrojoje pusėje, visoje valstybėje pradedama rūpintis *jos*, vad. lenkų kalba, jąja mokoma ir vidurinėse mokyklose (XIX-jame amžiūje ir aukštose—Vilniaus universite), žinoma, ir pradinėse. Parapinėse žemaičių mokyklose, mokyta žemaitiškai ir lenkiškai, tur but iš bendrų pradžiamokslių, kaip bent reiktų spręsti iš „Mokslo skaytimo raszto lękiszko del mažu waykelu... idant... iszmoktu pradžiu moksła krikścionszka ir nobaženstwas“ (Vilniūje, 1766 m.),

---

[72]) Kun. M. Wołonczewskis. Žemajtiu Viskupiste. Dalis II, Vilniuj 1848 m., p. 8.

[73]) Ten pat, I-oji dalis, p. 156, II-oji dalis p. 12, 152—153.

[74]) Ten pat, II-oji dalis, p. 13.

[75]) X. Ludwik Adam Jucewicz. Wspomnienia Żmudzi. Vilniūje. 1842 m, p. 55.

[76]) Valančius, II-oji dalis, p. 13.

kur gretimai padėta du tekstu, lietuviškas ir lenkiškas [77]). Vėliau bendri elementoriai, regis, perskirta; bent 1781 [78]), 1790 [79]), 1796, 1799, 1802 [80]) metais ir t. t. randam jau tą patį elementorių, perpus mažesnį, tuo antgalviu: „Mokslas skaytima raszta lietuwiszka dieł mażu wayku“ etc., turbūt, vienu lietuviškuoju tekstu. Ar persiskirta ir su pačia lenkų kalba, kuri žmonėms buvo vis reikalingesnė, abėjoju.

Šiokis tokis alfabetizmas buvo kunigams reikalingas, nes lengvino jiems „Dievo žodžio“ skelbimą, pagamindamas dvasiškųjų raštų skaitytojus. Pirmieji lietuvių rašytojai, Žemaičių kunigas M. Daukša ir Vilniaus jezavitas K. Širvydas, rašė bajorams (D. postylė, 1595 m.) ir kunigams (Š. žodynas, 1629 m. ir kit.), turėjo žinoti, kad jų veikalai beraščiams buvo neprieinami. Jų raštais naudojosi ypačiai kunigai, rasdami juose tikybinę terminiją ir literatūrinius iškalbos pavyzdžius. Vilniaus vyskūpijos dvasininkai, regis, niekados perdaug nesirūpino žmonių alfabetinimu ir pagaminimu jiems tinkamų raštų. Jie tenkinos evengelijomis [81]), viena kita savo parūpinta knygele (1790 m. Strazdo „Spasabas giedoima nobažnaj miszes szwętas“, ir kit.), o šiaip jau jezavitų (Joknavičios knygelės 1630 — 1668 m., Tamošiaus iš Kempės vert. 1722, 1772 m. ir kai-kurios kitos) ir žemaičių leidiniais. Žemaičių brolijose žmonės ūgdė savyje veiklesnius ir gyvesnius tikybinius reikalus jausmus, šiems gi patenkinti reikalavo ir tamtikrų raštų. Vyskūpai, kurie rūpinos, kad daugiausia žemaičie įgytų skaitymo mokslą, stengėsi parūpinti jiems ir raštų. Rašė kunigai, Kražių jezavitai (pav. Pr. Šrubauskis, 1680 m., kuris parašė Katekizmą del mažu wajku, išl. apie 1679 m., „tejpogi iwajres kningeles ir giesmes žemajtiszkaj paraszes, be piningu wargdienems kajszioje“ [82]), Kalvarijos damininkonai (Pedelis miros“ 1750 m. ir kitos, regis, daugiausiai paliečančios jiems pavestąją Kalvariją [83]). Kaip žinom, Daukša rašė dar XVI amžiūje, vieni kiti

---

[77]) C. Балтромайтисъ. Списокъ литовскихъ и древнепрусскихъ книгъ. Petrapily, 1904 m. № 124.

[78]) Ten pat, № 151

[79]) „Dziennik Wileński“ 1828 m. t. V, p. 436 (O początkach, języku i literaturze narodów litewskich, przez Piotra Keppena, przekład Leona Rogalskiego). Pasak R., š. m. elementorius turėjo net tokį antgalvį: Mokslas diel mažu wajku. Taip pat 1789 m. (Baltramaitis, № 172).

[80]) Baltramaičio №№ 166, 172, 180.

[81]) Ewangelie polskie i litewskie, 1705 m. XVIII amžiūje nemažiau kai 11 leidimų (Baltramaitis).

[82]) Valančius, II-oji dalis, p. 68, ir Baltramaitis, № 56.

[83]) Rašinėjo ir Raseinių piarai. Bent apie jų kolegijos rektorių Krikštupą Lopacinskį lenkų „Wielka Encykl. Powsz. Ilustr.“, t. XLV, p. 26 skaitom, jog parašęs „Słownik języka litewskiego“, cz. I-a, Wilno, 1755. Ar jie dalyvavo tikybinėje populerizacijoje, nežinia.

žemaičių raštai pasirodydavo XVII amž. (Šrubauskis, Slavočinskis [84]), bet daugiausia jų leista XVIII amž., M. Horainui (1717—1735), A. Tiškevičiai (1740—1757) ir J. D. Lopacinskiui (1762—1778) vyskūpaujant; Steponui Giedraičiui vyskūpui bevaldant (1778 — 1803), tenkinamasi pakartojimais seniau išėjusių raštų. Vyskūpas Horainas parašydino bene pirmą lietuvių maldaknygę („Kninga S. Juzupa apey wisokies broctwas“ 1734 m.), kuri buvo kelis kartus pakartota ir dar Valančiaus laiku žmonių skaitoma [85]). Tiškevičios laiku, be minėtojo „Pedelio miros“, pasirodė, tiesa, Vilniaus jezavitų parūpintas, žinomas giesmynas „Balsas szirdies“ (1752, [86]) ligi 1818 m. žinoma 10 leidimų, beto 1851 m.), žmonėse populerus „Živatas Pona ir Diewa musu Jezusa Christusa“ (1753, keletas leidimų), garsioji kun. M. Olševskio „Broma atwerta ing wiecznasti“ (1753, ligi 1851 m. žinom 10 leidimų) ir kitos. Lopacinskiui įsakius, išversta ar originaliai parašyta kelios knygelės, beto, nemažai išnaujo atspausdinta.

Apie XVIII amžių Valančius rašo: „Nestokoje wiru, kurie iwajres kningas lankiszkas, žemajtiszkaj iszguldiusis, iszspaudina. Tas žmones skajtidamis, patis galieje daug rejkalingu dajktu iszmokti“ [87]). Tačiau tie visi „reikalingi dajktai“ tai buvo tik tikybiniai dalykai. Jie paduodami šabloninėje, sentimentalinėje tikybinės populerizacijos formoje, aukštu štyliumi, marguliuojančiu beprasmiais epitetais ir — „netikamomis pasakomis“ (Valančiaus nuomonė apie „Bromą atwertą“ [88]). Kokia gi buvo tų raštų kalba, parodo kad ir šitie išimti iš „Pedelio miros“ pavyzdžiai: „błogasłowyti“, „ustawicznas“, „azdabnas“, „mortifikacijes“, „prikłodas“, „marnastis“, „nowina“, „szczesliwas“, „kozonius“, „madlitwa“, „bierzmawone“, „pružnastis“... Nežiūrint to, kai kurios knygos („Balsas szirdies“, „Broma atwerta ing wiecznasti“) „švietė“ per 100 metų!

Vilniaus universito metu, t. y. Žemaičiuose vyskūpaujant Juozapui Arnulpui Giedraičiui (1803—1838 m., bet po krakosmečių tik nominaliai, o ištikrųjų vyskūpiją valdant pavyskūpiui

---

[84]) Baltramaitis, № 44: Giesmes Tikieimuy Katholickam pridiarančias etc. Auctore Salomone Mozerka Sławoczyński, Summo Pontificis Alumno. 1646 m. Bene šitą knygelę Valančius turėjo omenyje, rašydamas apie vysk. J. Tiškevičios įsteigimą Kalvarijos, kad „liepė wienam kuneguj parasziti maldas ir giesmes katras lig pat sziolej tebgied žmones Kałworijes kalnus waiksztiodamis“ (II-oji dalis p. 113).

[85]) Valančius, I-oji dalis, p. 205. Paskiau ją pakeitė „Ałtorius, duchawnas“, 1778 (ar „Auksa ałtorius“ 1793?)

[86]) Pirmutinė mums žinoma laida (Baltramaitis, № 105), bet joje nurodoma, jog esanti „isznaujo pardrukawota“, vadinas, būta ir ankstesnio leidimo.

[87]) Valančius, II-oji dalis, p. 13.

[88]) Ten pat, p. 69.

Simanui Giedraičiui), noriai kartojo XVIII-ojo amžiaus leidinius: „Balsą szirdies“, „Powinastį krikszczioniszką“, „Živatą“, giesmes, ražončių, „Altorių duchawną“ (=Auksa altorius) ir kitus. Daugelis jųjų pergyveno Giedraičio laikus ir susilaukė Valančiaus gadynės; išskyrus kai kuriuos, sakyčiau, grynai profesinius tikybos dalykėlius (poterius, ražončių), rasit, ir „altorių“, pati XVIII-ojo amžiaus „literatūra“ (Bromos, Balsai, Živatai, Povinastis) išnyko tarp vyskūpo mužiko ir jo bendradarbių raštų. Bet gi jau Giedraičio metu stengtasi ji kiek „išdulkinti“, naujuose leidimuose, jos turinį ir kalbą labiau pritaikinant prie naujesniosios gadynės, o ir parūpinti naujų raštų.

Vilniaus vyskūpijai išleistąjį „Balsą szirdies“, kuris platinosi ir Žemaicių šalyje, pakeitė Vilniaus katedros „podkantoriaus“, kun. Vincento-Martiniono iš Valmusų-Valmiko (arba Vilmiko) [89]) žemaičiams parūpintos „Kantyczkos žemaytyszkos“ [90]). Tasai giesmynas buvo labai populerus, nemažiau kai 10 kartų spausdinamas (1850 m. bene paskutinį kartą) ir užleido vietą tik Valančiaus kantičkoms (1860 m.). Dar XVIII-ojo amžiaus pradžioje jezavitai vertė Tamošiaus iš Kempės «Apie Kristaus sekimą», [91]), dabar išnaujo išvertė tą patį veikalą kun. Antanas Savickis (išl. 1828 m.), „tuo tikt negieraj“, sako Valančius, „jog warkszus daugieł wietosi nesuprata žodiu Tamosziaus“ [92]), kalbos žvilksniu gana įdėmiai. Valančius turėjo ją vėliau pats išversti (išl. 1852 m.). Beto S. išvertė kitą klasiškąjį katalikų veikalą — šv. Augustino „Kałbas dusziu su Diewu“ (išl. 1829 m.). Giedraičio apicijolas kun. Bonaventūra Gailevičia (*1752†1835), jau senas būdamas, parašė ir išspausdino, regis, gana žinomą „Moksłą krikszczioniszko istatimo“ (1821 m.). Nedidelį, bet šiuo laiku nepaprastai gera kalba veikalėlį paraše kun. K. Visgirdas: „Biblije diel wajkun“ (išl. 1823 m.) [93]).

Išskyrus kantičkas, šie vyriausieji Giedraičio kunigų raštai nei antrojo leidimo nėra sulaukę. Matyt, žmonėms labiau tiko aukštasai XVIII-ojo amžiaus štylius ir makaronizmai, nei šiokie tokie mėginimai, turinį pagilinus, „prastinti“, bet ir dailinti kalbą.

Gilesnį brieždį paliko mūsų raštų istorijoje Naujojo Įstatymo vertimas, ir tai ne tiek del savo privalumų, kiek delei nepaprastų aplinkybių, kuriomis jis pasirodė 1816 metais.

---

[89]) Didžiai gerbė savo kylimą — „ze starożytnego krzyżackiego szlachectwa pochodzącej familji“, „Kuryer Litewski“ 1825 r. № 83, dodatek.

[90]) Pas Baltramaitį pirmo leidimo nenurodoma; išpradžių bene vadinos „Giesmes nobažnas“, kurios irgi „perdrukavotos“ 1819 m. (Baltr. № 230).

[91]) Baltramaitis, 1722 m. № 73 ir 1772 m. № 129.

[92]) Žem. visk., II-oji dalis, p. 78.

[93]) Kun. J. A. Pabrėžą (1771†1849) bene reiktų priskirti prie Daukanto gadynės darbuotojų.

IX.

Vyskupas Giedraitis.

Pradžioj XIX-ojo amžiaus žemaičių bajorų tarpe pražydžius kalbos patrijotizmui, vyskūpas J. A. Giedraitis buvo vienas uoliausiųjų ir, kas bene svarbiau, įtakingiausiųjų jos globėjų. Tenykščiai poetai (Poška, Klenentas) siuntė jam savo raštus į Alsėdžius, būdami tikri, jog vyskūpas jų už tat «nepapeiks». Šis jiems, bent Poškai, atsakinėjo žemaitiškai [94]). Pats ką nors sueiliavęs, siuntė Poškai pataisyt [95]) Tačiau jo eilių maža kas mums žinoma, ir jo svarbumas mūsų raštijoje remiasi ne jomis.

Jis beabėjo, žinojo apie kunigų Gailevičės, Valmiko, Savickio ir kitų spaudai rengiamus tikybinius raštus, gal būt, vieną kitą jųjų paragino prie darbo, šį tą jam patarė, padėjo išleist veikalėlį. Jog ir tikybinėje srityje jisai rūpinosi kalbos reikalais, parodo 1806 metais išleistos, jam įsakius, „Lietuwiszkas ewangelias nedielos dienomis ir ant garbingesniu szwęnczių per wisus metus skaytomas bažniczioy katalikų *isznauje parweyzeta, ayszkey isrgalditos, yr su paženklinimu žodzin iwayriu arba ne winokiey wisoy Lietuwoy iszsimananczių...*“ [96]). Svarbus tat apsireiškimas tasai „ženklinimas žodžių yvairių“, ypačiai sulyginus su Vilniaus niekinimu „yvairumo“ savo parūpinamose „Ewangelie polskie i litewskie“. Įžymiausis tačiau šioje srityje vyskūpo žygis tai Naujojo Įstatymo vertimas.

Vertimas išėjo išdalies Giedraičio, išdalies gi Rusų biblijos platinimo draugijos lėšomis [97]). Toji draugija įkurta Petrapilyje 1813 m. pritariant carui Aleksandrui I-ajam, kuris neužilgo pats jon stojo. Jijė atsirado ir gyvavo (tikrai ligi 1824 m., formaliai gi ligi 1826 m.) tuo metu, kada prancūzų imperatorių Napoleoną I-ąjį nuveikus, Vakarinėje Europoje ir Rusijoje įsiviešpatavo reakcija, kuri be kita ko, ypačiai Rusuose apsireiškė triukšmingu kėlimu oficialinės krikščionybės vidaus ir užsienio politikoje. „Krikščioniškoji valstybė“ pripažino šventraštį kuone oficialiniu politikos vadovėliu, bent tokį ją siūlė visuomenei (Didžiosios revoliucijos ir Napoleono laikų atminimui pašalinti). Petrapilio draugija biblijai platinti tarp valstybėje gyvenančių tautų, kurią įkūrė pamegždžiodami garsią Anglų biblijos platinimo draugiją

[94]) S. Stanevičios laiškas T. Norbutui 16/IV 1835 m. (Norbuto korespondencija Vilniaus Viešajame Knygyne, B. 4—185).

[95]) „Mittheilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“, Band IV, Heft 21: E. Wolter. Litauische Schriftsteller des 19 Jahrhunderts.

[96]) Baltramaitis, № 190.

[97]) (А. Н. Лопухинъ) Библейскія общества въ Россіи (Энцикл. Словарь Брокгауза и Ефрона, полут. 6. 1891 m, pusl. 698).

ir net kai kurių anos veikėjų įtakoje, virto kuone valdiškąja įstaiga. Į ją stojo netik karštai atsidavę tikybinei propagandai žmonės, pastoriai ir t. t. ir tie, kuriems tat paties caro buvo įsakyta, bet ir visi tie, kuriems stojant rūpėjo parodyti savo uolumą valstybinės „krikščionybės“ reikaluose ar bent išvengti abėjojimų delei to. Skubėjo įsirašyti ministeriai ir kiti aukštieji valdininkai, gubernatoriai įkurdinėjo draugijos skyrius, dvarininkai ir valdininkai pirkosi ir bruko žmonėms draugijos parūpintas visokiomis kalbomis [98]) biblijos vertimus. Ir katalikų vyskūpai turėjo stoti draugijon, pav. metropolitas Bohušas Sestrencevičius, kurį išsirinko draugijos vice prezidentu [99]), Žemaičių vyskūpas Giedraitis (carui įsakius, 1813—1816 m. buvo komiteto narys [100]).

1816 m. išėjo Vilniūje [101]) „Naujas istatimas Jezusa Christusa Wieszpaties musu lietuwiszku leżuwiu iszgulditas par Josapa Arnulpa kunigajksti Giedrajti, Wiskupa Žemaicziu“ ir t. t. Šio vertimo buvo, regis, du leidimu: vienas su vyskūpo prakalba (prancūzų kalba) į Aleksandrą I-ąjį, kuri keistai atrodo šitokiame rašte [102]), kitas vien tiktai su lenkiška prakalba į skaitytoją; tat visas skirtumas. Pirmasis išėjo, turbūt, nedideliu egzempliorių skaičiūje ir žmonėms greičiausia nebuvo dalijamas, o tiktai besidomaujantiems lietuvių raštų privileguotiesiems šviesuoliams [103]). Užtat antrasis, žmonėms skiriamas leidimas greit tarp jųjų pasklydo. Pats vyskūpas išdalino kunigams ir liepė pagal ją mokyti žmones [104]). Platino tarp žmonių pavietų maršalkos, dvarininkai ir kiti; kunigaikštis Zubovas pirko savo žmonėms 300 egzempliorių [105]).

---

[98]) Draugija išleido ar pirko bibliją 41 kalba, t. j. rusų, lenkų, lietuvių, latvių, įgaunių ir t. t. (ten-pat, pusl. 699).

[99]) Ten pat 698.

[100]) (Jul. Bartoszewicz). Giedrojć Józef Arnolf (Encyklopedya Powszechna Orgelbranda. X. 1862 m.). Pal. F. Proniewski. Książę Józef Arnolf Giedroyć („Tyg. Peter.“ 1838 m. № 66.)

[101]) Spaudai prirengta jau 1814 m., kaip matyt iš cenzūros parašo. Nesuprantu, kuo rėmėsi Valančius (Žem. wisk. l. 250), paskui jį Vaišgantas (Naujas vertimas Šventraščio į lietuvišką kalbą—„Tėvynės Sarge“, 1898 m. № 11. p. 19), tvirtindami, jog tasai leidinys išėjęs Petrapily. Valančiaus vienalaikis kun. B. Smigelskis taip pat pastebi tą Val. klaidą (Kritika vysk. Valančiaus „Žemaitiu Wiskupistes“—1911 m. „Draugijos“ № 57, pusl. 25).

[102]) Rašoma jijė carui ką tik nuveikus Napoleono „ambition insatiable“ ir Rusijon dar nesugrįžus. Jisai aukštai keliamas, nes apgynęs „la religion, la morale et la vertu“, kurios yra „les seuls appuis inébranlables des trones et des empires“. Tai esąs „un Heros, un Maitre magnanime“, kuris biblijoje radęs „le principe et le modele d'un grand nombre des actions...“

[103]) Mano matytuose to leidimo egzemplioriuose viršeliai ir popieros kranteliai yra paauksuoti.

[104]) Valančius, l. p. 250.

[105]) Draugijos skyriaus posėdis Vilniūje 21/IV 1819 m. („Kuryer Litewski“, 1819 m. № 97).

Tasai vertimas, greičiausia, nebuvo vieno Giedraičio darbas. Jam padėjo, turbūt, kunigai Bon. Gailevičia ir Dam. Mogėnas [106]), kurie buvo ir oficialiniai vertimo cenzoriai. Jų vertimas kalbos žvilksniu „gana grynas ir gana gramatiškai sutaisytas“ [107]); Giedraičio bendralaikiai didžiai jį brangino [108]). Vėlesniu tačiau laiku dvasininkai peikia jį ortodoksijos žvilksniu. Vieni tvirtina, jį skirintis nuo lotiniškojo Vulgatos teksto [109]), kiti gi — jog nors „pats vertimas atsako reikalavimams katalikų Bažnyčios“, bet išleistas be paaiškinimų, popiežaus ne užtvirtintas, „turi visas pabudes protestantiškųjų vertimų“ [110]). Kadangi katalikų bažnyčia „neleidžia by mulkiui darkyti dievišką mokslą“, tai tokį Naujojo Įstatymo vertimą kunigai ilgainiui išėmė iš žmonių rankų, o kaip kiti tvirtina, vyskūpas buvo už jį net išbartas popežiaus [111]).

Versdamas veikalą žemaičiams, vyskūpas tikėjosi, jog skaitydami jį, žmonės tvirčiau prisilaikysią Evangelijos mokslo, sustiprėsią doroje [112]). Rūpinimasis žmonių doros užlaikymu spyrė jį ir šiaip jau užsiimti jųjų švietimu. Jo pažiūra į žmonių švietimo tikslą neprieštaravo mokslo vyriausybės anam statomiems, ir šiame dalyke jis visados karštai palaikė universitą, kuo tik galėjo. Universito gi, beabėjo, ir šiaip jau valdžios ir bajorų visuomenės pažiūrą į tat gana tiksliai išreiškė pav. vienas jo rektorių, aiškindamas, jogei šviesdamas prastuolius (pospólstwo), universitas besirūpiną įskiepyti jiems sveiką dorą, doro gyvenimo taisykles, vyriausybės gerbimą, laikymąsi mažo (umiarkowanie w potrzebach), darb-

---

[106]) Valančius, II. 77. Kad vyskupas būtų tiktai leidėjas, vertę gi kiti (taip spėja pav. Vaišgantas „Tėvynės Sarge“ 1896 m. № 11, p. 19; Maironis Lietuvos istorijoje, 1906 m. p. 228; kun. J. Tumas „Lietuvių Tautoje“ kn. III, 1909 m., p. 359), sunku tvirtinti; nejaugi Giedraitis būtų prisiėmęs sau svetimą nuopelną! Kun. B. Smigelskis tikrina dargi, jog vyskūpas pats vienas vertęs, kitiems nepadedant (Kritika vysk. Valančiaus „Žemaitiu Wiskupistes“ 1911 m. „Draugijos“ № 59, pusl. 299). — Maironis tvirtina (p. 220), jog Naujojo Įstatymo vertėjas kun. Gailevičia parašęs mano jau mirętąjį „Balsą szirdies“. Tuo tarpu G. gimė 1752 metais, tais pačiais, ką išėjo ir „Balsas szirdies“; jeibent prisidėjęs prie paskesnių leidimų.

[107]) Maironis. Lietuvos istorija, p. 228. Prikišdamas vertimui „abejotiną vertę“ („Liet. Taut.“ III. 359—Kunigaikščio Sim. Giedraičio laiškas), kun. Tumas jį, turbūt, įvertino tiktai katalikų tikybos, o ne literatūros žvilksniu.

[108]) F. Proniewski. Książę Józef Arnolf Giedroyć, Biskup Żmudzki („Tygodnik Petersburski“, 1838 m. № 66).

[109]) Jul. B. Gedrojć Józef Arnolf („Enc. Powsz. Olgelbr.“ IX. 1862 m.). Kun. Gieniusz'o nuomonė. Beto sulyg Э. Вольтеръ. Гедройць (Энц. Слов. Брокгауза и Ефрона, t. VIII. 1892 m., pusl. 233 234):

[110]) Vaišgantas „Tėvynės Sarge“ 1896 m. № 11, pusl. 19—20

[111]) Э. Вольтеръ. Іосифъ Гедройць (Энцикл. Словарь Брокгауза и Ефрона, t. VIII. 1892 m.).

[112]) Prakalba: Do czytelnika.

štumą, suteikti jiems *pagalios* naudingų žinių [113]). Toms žinioms bajorai reikalavo tam tikrų ribų. Taip, sakysim, vienas žinomųjų tuomet Lietuvos „liaudies rašytojų“ aiškino per laikraščius, jog valstiečiams nereikią teikti žinių daugiau, neg tatai skiriama parapinei mokyklai, nesa kitaip tos „darbščiosios rankos“, kurios pagaminančios visus šalies turtus, būsiančios atatraukto nuo ūkio „do innych stanów“; kas kita esą bajorai čiai, kurie turį įsigyti kuodidesnį mokslą, kuris pritiktų jų „gimimo stoviui“... (stan przyrodzony) [114]).

Taigi, sakom, pasaulinės ir kunigų vyriausybės žmonių švietimui statomieji tikslai kits kitam neprieštaravo, nes kaip ir pati bajorų visuomenė, jiedvi reikalavo, kad pradinė mokykla žmonėse įskiepytų „sveiką dorą“. Kuomet, tęsdamas Edukacijos komisijos darbą, universitas stengėsi pakeisti vienuolius pasauliniais mokytojais vidurinėse mokyklose, pradinį mokymą jis paliko kunigų rankose, tikras būdamas, jog jo (univėrsito) aprūpinamiems bajorų visuomenės reikalams tatai nebus pavojinga... Jo paties darbas tebuvo raginti kunigus, kad uoliau rūpintųs švietimu, ir per tam tikrus mokyklų vizitatorius (aplankytojus, revizorius) ir pavietinius mokslo globėjus (honorowi dozorcy szkół) prižiūrėti patį mokymą. Visuomenei gi esant surūpintai žmonių „doros“ užlaikymu ir valdžiai jos čia nevaržant, pasaulinė ir kunigų švietimo suomenė rūpinosi kurti kuodaugiausia mokyklų.[?]

Žemaičių vyskūpija šiuo žvilksniu užemė vieną pirmųjų vietų. Veiklusis vyskūpų vadovavimas šviečiant žmones jau buvo virtęs jų tradicine «dvasios globėjų» priederme. Vyskūpas Juozas Arnulpas uoliai stūmė pirmyn savo pirmtakūnų Tiškevičių ir Lopacinskių darbą. Jam padėjo universitas, šviesesnieji dvarininkai (pastatytieji mokykloms prižiūrėti telšiškis Vladimiras Gadonas [115]), rašeiniškis Mykolas Chlevinskis, šiauliškis Anupras Liutkevičia) ir kunigai (Šiaduvos klebonas Juozapas Rūpeika [116]) ir kiti). Beabėjo, smilkalų jam rūkė perdaug, nes nekartą ne jis, bet kiti buvo vieno ar kito darbo sumanytojai ir atliktojai, o jam tiktai buvo pakištas pasirašyti oficialiai reikalingas aplinkraštis ar kuris kitas raštas, na, ir ant jo puolė viešoji garbė, — vis delto negalima niekinti jo kad ir išdalies oficialinio nuopelno Lietu-

---

[113]) Zagajenie posiedzenia publicznego Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego, dnia 30 czerwca 1824 r. przez Józefa Twardowskiego, Rektora tegoż uniwersytetu.. („Dziennik Wileński“ 1824 m. II. pusl. 241).

[114]) Jan'o ze Swisłoczy (Jono Chodźkos) straipsnis laikr. „Dzieje Dobroczynności krajowey i zagraniczney“, 1820 m., pusl. 315.

[115]) J. B. Giedrojć Józef Arnolf (Encykl. Powsz. Orgelbr. IX. 1362 m.).

[116]) Įsteigė dvi mokyklas. Vienoje pasaulinis mokytojas mokė 60 vaikų, kitoje klerikas — 50 vaikų (X. Stłw. Zantyr. Wspomnienie o szkołach szadowskich na Żmudzi. «Dzieje Dobroczynności» etc. 1821 m., pusl. 2093 — 2096).

vos švietimo istorijoje. Jis tatai, 1809 m. pervažiavęs kiaurai visą vyskūpiją ir ne prie visų bažnyčių teradęs mokyklas, įsakė klebonams visur jas steigti. Šiems tuo neperdaug tesirūpinant, beto universito raginamas, 4/XI 1820 m. jis išleido atsišaukimą (odezwa) į klebonus ir filialistus, ragindamas juos uoliau rūpintis tuo reikalu, kuriam «więcej potrzeba dobrych chęci jak wydatków». Pasiturintieji klebonai lai, sako, pastato mokyklą, bėdinieji gi lai surenka mokinius savo bute. Kurs rūpįsis vaikų mokymu, tas gaus geresnę vietą, bet kas neatkreips akies į atsišaukimą, tas susilauks — tamtikro įsakymo [117]). Gavęs šitokį raštą, jeibent visiškas apsileidėlis nesubruzdo [118])!

Šviesesniaijai kunigų daliai rūpinantis žmonių švietimu, šiaipjau dvasininkų visuomenė žiūrėjo į tat kaip į vyriausybės jai prikišamąji nereikalingą lažą. Tat ir suprantama, kodel vysk. Lopacinskiui prispyrus pusėje XVIII-ojo amžiaus steigti mokyklas prie kiekvienos parapinės bažnyčios, 20—30 metų praėjus vysk. Giedraičiui tenka išnaujo raginti ir net prižądais masinti kunigai,—kodel Giedraičiui savo pasiekus, vis delto vysk. Valančiui po 20 — 25 metų teko tasai darbas varyti nuo pat pradžios! Taigi *tikrosios* Giedraičio triūso pasekmės nebuvo taip jau gilios ir plačios, kokių laukė jo metu šviesuomenė ir jis pats. Šiaip jau tos mokyklos, kuriose mokyta dorai, šį tą davė žmonėms, nes 1803 m. universito įstatais reikalaunama, kad parapinėse mokyklose mokytų: 1) skaityt ir rašyt, 2) katekizmo, 3) pradinių žinių ir 5) reikalingųjų ūkio ir amatų žinių [119]).

Mokė netik lenkiškai, bet ir, beabėjo, žemaitiškai. Tata i neikiek neprieštarauja nei universito įstatams, nei jo veikimui, pritinka Giedraičio darbavimuis ir net aiškiai nurodoma vieno elementoriaus antgalvyje: *Abecadło litewskie* czyli składanie sylab; do tego przyłączony jest katechizm i pacierz *służące do nauki czytania w szkołach parafialnych* [120]). Greta šio elementoriaus buvo žinomas studento K. Nezabitauskio „Naujas mokslas skaytima diel mažu wayku Žemaicziu yr Lietuvos“ (1824 m.), su trumpa lietuviškąja biblijografija. Šiaip jau, regis, daugiaus jai naudotasi senais ir naujais leidimais „Moksło skaityma raszta lietuwiszka diel mažu wayku“, kurį kartojo 1824, 1828, 1830 ir

---

[117]) O szkołach parafijalnych w dyecezyi żmudzkiej („Dzieje Dobroczynności“ etc., 1821 m., p. 16—18).

[118]) Sulyg. Žemaičių dvasininkų pagyrimus oficialiai universito rektoriaus išreikštus („Kuryer Litewski“ 1820 m. № 81).

[119]) Уставъ или общія постановленія Императорскаго Виленскаго Университета и Училищъ его округа, 540 (Baliński. Dawna akademia wileńska Peterburge 1862 m. pusl. 583—584).

[120]) Išėjo apie 1810 m. — Baltramaitis, № 201.

t. t. [121]) metais—ligi 1867 m. kada išėjo jis paskutinį kartą ir... jau rusų raidėmis [122]). Tasai elementorius per 100 metų (nuo 1766 m.) išlaikė, anot Baltramaičio, nemažiau kai 35 leidimus; jisai pergyveno netik Nezabitauskio, bet ir paskesnius Daukanto (1842 m.) ir kun. Aleknos (Olechnowicz, 1846 m.) elementorius.— Rusų kalbos tuomet dar nemokė parapinėse mokyklose; kuomet universito įstatuose nurodoma kad pavieto 3-klesėse mokyklose mokoma ir rusiškai, del parapinių tylima.

Ar šiaip ar taip, Giedraičio metu, ypačiai 20-aisiais metais, sumaningoji kunigų ir dvarininkų dalis, universitui vadovaujant, tikrai rūpinosi švietimo reikalais. Tatai apsireiškė netik vyskūpo aplinkraščiais, oficialiniais mokyklų vizitatorių ir pagarbiųjų prižiūrėtojų pranešimais, iškilmingais mokslo metų užbaigimais, bet ir mokyklų steigimu, mokymo yvairinimu (Lankastro būdu ir kt.). Beto, atsiliepė tai ir populerioje raštijoje.

1823—24 m. keletas Vilniaus studentų žemaičių subruzdo leisti knygeles žmonėms pasiskaityti. Žymiausi jųjų — Kajetonas Nezabitauskis (*1800†1876), telšiškis, ir Simanas Stanevičia, raseiniškis. Juodu parūpino ir išleido keles naudingas knygeles [123]), kurios žymiai skyrėsi nuo paprastos kunigų populerizacijos (kai kurios savo svietiškuoju turiniu ir rūpesningai išdailintąja kalba). Stanevičia išvertė iš lotinų kalbos Lhomond'o «Historyja Szwenta» (išl. 1823), kuri parūpino lietuviškai — lenkišką žodyną; beto, išvertęs iš lenkų kalbos, dukart išspausdino knygelę «Apey darima walge ysz kiarpu islandu» (1823 ir 1825 m.). Elementoriaus autorius, K. Nezabitauskis išspausdino, prisidengęs savo brolio, Vėliuonos klebono Ciprijono Juozapo N. vardu [124]), vertimą žino-

---

[121]) Baltramaitis, №№ 255, 274, 286.

[122]) Ten pat, № 830.

[123]) Kad tai buvo sutartinis darbas, rodo jų bendralaikis ir bene draugas Leonas Rogalskis, įdėdamas savo vertiman Keppeno knygelės apie lietuvių kalbą ir raštus šitokius žodžius: „uczniowie natenczas uniwersytetu wileńskiego Kajetan Niezabitowski i Symon Staniewicz Żmudzini czynnie zajmowali się językiem ojczystym i ich to właśnie staraniom i gorliwości winni Litwini kilka dzieł pożytecznych w roku 1823 i 1824 wydanych" („Dziennik Wileński" 1828 m. Historya i literatura, V. 440). Pats Rogalsk's vertė lietuvių dainas („Tyg. Wileń." 1819 m. t. VIII, pusl. 254, 256; 1820 m. t. X. pusl. 381).

[124]) Kad tai Kajetono, ne kun. Ciprijono darbas, tvirtina nežinomas 1851 m. autorius telšiškio rankraščio „Trets dwejats łaksztu apie Žemajtiu niekniekius", iš kurio ištrauką apie Nezabitauskius padavė A. Gerulaitis 1893 m. „Varpe" № 12 (Du Nezabitauskiu). Tą-patį sako F. (Sobieszczański), rašydamas apie Kajetoną lenkų žinyne (Encyklopedya Powszechna Orgelbranda, XIX. 1865 m.). Tasai šaltinis bene dar ištikimesnis už anąjį, nes S. rašė Kajetonui tebgyvenant Varšuvoje, šiame ir šiaip jau straipsniuose apie lietuvius rašytojus naudodamasis, regis, K. jam suteikiamomis žiniomis. Kitaip sunku išaiškinti, iš kur gi jis sėmėsi pirm to nežinomų ir apie negirdėtus rašytojus žinių.

mojo kun. Kliuko 1780 m. išleistosios knygelės: «Surinkimas dasekimu par mokitus žmonis senowies amžiosi tikrai daritų apey bites» (1823), su prakalba į kanclerį kunigaikštį Rumiancev'ą; prie šio leidinio jei ne plunksna, bent pinigais, gal būt prisidėjo ir kun. Ciprijonas.

Gal ne minėtųjų studentų, vis delto universito įtakoje Šiaduvos klebonas J. Rūpeika 1823 m. išleido savo išverstą „Joną isz Swisłoczes", aukodamas jį universito globėjui kunigaikščiui Adomui Čartoriskiui. Lenkiškąjį šio rašto originalą, J. Chodźkos parašytą, išleido 1821 m. parūpinanti žmonėms raštus Vilniaus typograpiškoji draugija, o universito vyriausybė pripažino naudingą jį esant ir vartotiną parapinėse mokyklose. Ar buvo įleistas mokyklon ir Rūpeikos vertimas, nežinau. Jei buvo, tai, greičiausia, neapsižiūrėjus vyriausybei, nes įdėtoji jin „giesmė mužikėlio" visiškai netiko „doros pedagogijos" tikslams... Išėjimas tais pačiais 1823 metais kun. K. Visgirdo knygelės „Biblije diel wajkun" gali būt išaiškintas netik tikybinių, bet ir, kaip ir anų, paidagogijos reikalu.

Beabėjo, iš šitokių knygelių žmonės daug daugiau „galėje, reikalingų daiktų išmokti", negu iš XVIII-ojo amžiaus leidinių, kuriuos gyrė Valančius.

X.

Mažosios Lietuvos darbai.

Žemaičių bajorų kultūros gyvenimas rėmėsi tam tikrais visuomeniniais pagrindais. Jųjų užuojauta visuomeniniam bei ekonominiam baudžiauninkų skurdui, noras prikelti juos, pritaikinti jų kultūros gyvenimą prie naujų visuomenės ir politikos sąlygų — vis tai tiko fr svarbiems mužikų reikalams. Tie bajorų raštai ir darbai, kuriuose buvo aprūpinami, sakyčiau, *ne tautiniai* visuomenės, ekonomijos ar kultūros žmonių reikalai, žmonėse rado šiokio ar tokio pritarimo. Bajorų gi karščiavimasis del garsiosios Lietuvos praeities, net del pačių mužikų kalbos garbės, kuriuo apsireiškė vietiniai bajorų luomo reikalai, buvo bereikalingi *tuometiniams* mužikų reikalams, tat ir likosi šiems svetimi, nesuprantami. Garsioji Valiūno istorijos daina („Birūta"), kuri žmonėms taip pamėgo, kėlė jų jausmus netiek praeities atsiminimu, kiek sodietiškuoju meilės turiniu.

Patys bajorai demokratai, kurie taip karštai užtarė baudžiauninkų reikalus, tvirti Lietuvos patrijotai nesijautė *tokie pat*

esą žemaičiai, ką ir jųjų baudžiauninkai. Visuomeninė ir kultūrinė nelygybė, lyg nedugnė, skyrė vienus nuo kitų. Visuomeninis baudžiauninkų nusistatymas, žinoma, buvo svetimas bajorams, savita žmonių kultūra bene tiek terūpėjo patriotams, kiek jiję atsakė jų (bajorų) kultūros reikalams. Bent į žmonių gyvenimo ir į jo kultūros ypatybes įsigilinama labai pamažu, nedrąsiai. Kas daroma, tai ypačiai universito (apie ką jau sakėm) ir Mažosios Lietuvos įtakoje.

Mažoji Lietuva turėjo didelę kultūros įtaką Didžiąjai XVI ąjame amžiūje, reformacijai įsivyravus Prūsuose ir subruzdinus Lenkų ir Lietuvos valstybę. Prūsų valdovas kunigaikštis Albrektas brandenburgietis 1544 m. kuria universitą Karaliaučiūje, kurin suvažiuoja ir Didž. Lietuvos jaunuomenė. Tarp pirmųjų universito profesorių matome du pakaunės lietuviu, Stanislovą Rapagelonį († 1545 m.) ir Abraomą Kulvietį (Culvensis, † 1545), kuriuodu pirmu išvertė kaikurias bažnytines giesmes lietuvių kalbon [125]). Albrektui ir jo įpėdiniams raginant, kai kurie buvusieji universito stipendininkai pastoriai parūpina pirmąsias lietuvių knygas: Mažvydis († 1562)—Katekizmo prastus žodžius, su abėcėle ir giesmynėliu (1547), Vilentas († 1587)—Mažąjį Liuterio katekizmą (Enchiridion, 1579), Bretkūnas (1535 † 1602)—Postylę (1591), rankraštyje gi paliko svarbų kalbos žvilksniu Biblijos vertimą. Mažvydžio katekizmas, galbūt, ir kiti raštai buvo platinami ir Didž. Lietuvoje [126]); tatai išdalies prispyrė ir katalikų kunigus imtis spausdinto žodžio. Prūsų lietuviai praskynė mūsų raštams pirmuosius takus ir didžialietuvių (reformatų, Daukšos) rašto darbams turėjo neabejojamos įtakos.

XVII—XVIII amž. katalikų raštija plėtojasi savaip (Širvydas, Joknavičičia, Šrubauskis, Žemaičių vyskūpų darbavimasis). Reformatai gi, nežiūrint varžytinių ir kovos su protestantais, buvo net ankštesniuose negu XVI amž. santykiuose su Karaliaučiumi [127]), ir jųjų raštuose tatai kiek atsiliepė. Jie skaitė ir brangino Bretkūno Biblijos vertimą, bet jųjų garsiąjam 1659—1662 m. Edinburge nebaigtam spausdinti vertimui jo darbas, regis, neturėjo įtakos [128]).

---

[125]) Rapagelonio vertimai įdėta Mažvydžio giesmynėlin 1547 m. Kulvietis miršdamas prašė jam giedoti jo išverstas psalmes; palyg. L. dr. Wotschke, Abraham Culvensis («Altpreussische Monatsschrift», 1905 m., pusl. 164).

[126]) Kun. M. Wołonczewskis. Žemajtiu Wiskupiste. Dalis II. 1848 m. pusl. 9. Anot gi J. Sembrzycki'o («Altpreuss. Monats.» 1893 m. pusl. 10: Die Polnischen Reformirter und Unitär in Preussen). Didž. Lietuvos reformatai nevartojo protestantų leidinių.

[127]) Palyg J. Sembrzyckį, ten-pat, pusl. 1—100. J. Łukaszewicz. Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie. Poznaniūje. 2 t. 1842—1843 m.

[128]) Taip bent tvirtina priešais Łukaševičių (II-ojo tomo pusl. 264) ir Stankevičių (Studya bibliograficzne nad literaturą litewską. I. 1886 m. pusl. 19) H. Reinhold («Mittheilungen der litauisch. literar. Geselsch.» IV. Die Bibelübersetzung von. S. B. Chyliński, 221—222), kurs sulygino tarp savęs vieną ir kita vertimą ir nerado tarp jų nieko bendra.

Padėjus Prūsų protestantams, išėjo Karaliaučiūje 1701 m. reformatų apdirbtas Naujojo Testamento vertimas.

Tuo tarpu Prūsose, praėjus 30-metinių kovų (1618—1648 m.) sumišimui, pastoriai uoliai rūpinosi pildyti vyriausybės jiems pavestąjį darbą—„krikščioninti“ lietuvius absoliutizmo naudai. Lietuvių kalbos reikalai stengtasi aprūpinti skiriant pastorius lietuvius ar bent mokančius lietuviškai, išleidžiant knygeles. 1723 m. Karaliaučiaus universite buvo įkurta «lietuvių seminarija», kurioje būsimieji Lietuvos pastoriai ir mokytojai mokėsi lietuvių kalbos; daugelis seminarijos mokinių ar mokytojų pagarsėjo kaip įžymieji lietuvių rašytojai, pavyzdžiui, Ruhig (Rugys?), Duonelaitis XVIII amž, Rėza, Kuršaitis XIXamž. Panaši seminarija kurį laiką (1727—1740) buvo prie Halės universito [129]). Nekartą iš valstybės iždo buvo atleidžiama reikalingų vienai ar kitai lietuvių knygai išleist pinigų.

Vilento vertimas Liūteriaus Mažojo katekizmo pakartota 1612 m. Bendromis pastorių jėgomis išnaujo prirengtas spaudai 1719 m. [130]) M. Danielius Klein'as 1666 m. išleido «Naujas maldų knygeles», kurios buvo kartojamos porą kartų XVIII amž. Tačiau svarbiausi rašto darbai tai buvo Biblijos vertimai ir giesmynai. Neatsižiūredami į svarbų Bretkūno darbą tebepasiliekantį rankraštyje, pastoriai parūpino XVIII amžiūje keletą visos Biblijos ar bent Naujojo Testamento vertimų: 1701, 1727, 1735 1755m. [131]), Mažvydžio 1547, Bretkūno ir 1589 m. giesmynus 1612 pakeičia Zengštoko (Sengstock), 1666 m. Klein'o (Naujos giesmiu kuygos) rinkinys, kuris taisomas ir didinamas kartojama XVIII amž. Greta šito giesmyno XVIII amž. pasirodo dar keletas, bet nei vienas neatsakė pastorių statomiems reikalavimams. Del vienų ar kitų giesmynų dvasininkai skilo partijomis, kurios smarkiai kovojo tarp savęs; jų nesutaikė nei Ostermejerio 1781 m. ir Mylkės 1806 m. giesmynai [132]).

Ar šiaip ar taip, lietuvių kalbos reikalingumas kiekvienam Lietuvos pastoriui daugelio dalyvavimas tikybinėje lietuvių raštijoje, pagaliaus patys kalbos žinovų ginčai ir partijos—kreipė pastorių dėmesį į lietuvių kalbą, smailino jų susidomėjimą jos. Nuo pusės XVII-ojo amžiaus viena paskui kitos išeimalietuvių kalbos

---

[129]) W. Schrader. Geschichte der Friedrichs — Universität zu Halle. 1894 m. I. 239 (H. Reinhold. Die sogenannte Chyliński sche Bibelübersetzung—„Mitt. der lit. lit. Gesell“ IV. pusl. 106).

[130]) Plačiai apie tat pasakoja Jacoby, Zur Geschichte dėr litauischen Uebersetzung des kleinen Lutherschen Katechismus („Mit. d. lit. lit. Gesel.“ I. 118—129).

[131]) L G. Rhese. Geschichte der litauischen Bibel. Karaliaučiūje: 1816 m.

[132]) R. Schwede. Zur Geschichte der litauischen Gesangbücher («Mitt. der lit. lit. Gesell» I. 396—403).

gramatikos ir žodynai: Klein'o (Grammatica Litvanica. 1653, Compendium Litvanico Germanicum, 1654), Sapūno (Šulco apdirbta 1673—1677 m. gramatika), Mylkės (Mielcke) naujai apdirbta (1800). Beto, daug žodynų likosi rankraščiuose, kuriais nevienas (Mylke ir kiti) naudojosi.

Dar XIV-ojo amžiaus kryžiuočių kronikų rašytojai Petras iš Dusburgo ir kiti stebėjosi ir piktinosi, matydami lietuvius atvirai „stabmeldybę“ išpažįstant (manifesta idolatria); žymėjo tačiau „biauriausias“ „stabmeldybės“ ypatybes... aršiaijai kryžiuočių kovai prieš „stabmeldžius“ išteisinti. XV-ame ir ypač XVI-ame amž. Prūsų vokiečių šviesuomenei užsiėmus „humanica“, taigi ir istorijos mokslu, kronikinkai mažiau karščiuojasi, gana plačiai pasakodami apie lietuvių praeitį ir „stabmeldybę“ (Grunau, Meletius, Lukošius Dovydas [133]); „stabmeldis“ dabar jau nebe priešas, kuris tenka krikščionią šviesai apšviesti. Stiprėjant istorijos ir kalbos mokslui (XVII amž. Klein'as, Hartknoch'as, XVIII amž. Ruhig'as 1745, Thunman'nas 1772, Baczko 1792, XIX amž. Kotzebue 1808, Adelung'as 1809, Rėza 1816 — 1824, Vater'as 1821, Bohlen'as 1827, Voigt'as 1827 — 1839), nykstant gi lietuvių ir ypačiai prūsų „stabmeldybei“ — senovės būdui, kalbai, papročiams, vis uoliau ir rimčiau rūpinamasi jos liekanomis. Nevienas pastorius, kaip žinom, užsiėmė lietuvių kalba, jon įsigilindamas ar kitiems draugams padėdamas prasilavinti; tatai buvo visuomeninis pastorių reikalas. Ilganiui tatai vis labiau virsta nesurištu su dienos reikalais mokslu; kalbos susidomėjo pasauliniai mokslininkai ir skiria jai svarbią vietą visosviečiame moksle. XVII-ąjam amžiui baigiantis, pastoriai ima aprašinėti prūsų ir lietuvių papročius, drabužius, valgymus ir t. t. (Praetorius † 1707, Deliciae prussicae, parašyta 1698 [134]); Lepner'is, Der preusche Lithauer, parašyta 1690), įspėdami nemažą «stabmeldybių» mokslo vertę ir patys darydami iš jų šiokiuos ar tokiuos išvadus. Šie jųjų pirminiai tyrinėjimai dar ilgą laiką (XVIII am.) veik visiškai nebuvo mokslu gilinami, mums tačiau parodo, kaip Prūsų šviesuomenė vis labiau brangino *lietuviškąją* būrų kultūrą. Tuo keliu einant, ilgainiui susitikta su savita žmonių kūryba ir jos puikiausiu žiedu — daina.

Nors lietuvių daina iš sena skambėjo po Lietuvos girias ir laukus, bet tėvynėje, išskyrus jungvilkius, nieks jos *negirdėjo*! Pirmas ją išgirdo — pašalietis. Tai buvo vokietis Brand'as, kuris

---

[133]) Apie XIV—XVI amž. kronininkus: M. Töppen. Geschiche der preussischen Historiographie von P. v. Dusburg bis auf K. Schütz. Berlin 1853 m. X 290 pusl.

[134]) Dalis išspausdinta 1871 m. W. Pierson'o knygoje: Matthäus Prätorius, Deliciae prussicae oder preuszische Schaubühne; ten pat papasakota Prätoriaus gyvenimas.

1673—1674 m. važiavo per Lietuvą Rusijon ir atgal ir 1702 m. išleistame kelionės apsakyme privedė kelis žodžius savo išgirstos dainos [135]). 1745m. žodininkas Pylypas Ruhig'as (* 1675 † 1749) išspausdino tris daineles su vertimu [136]). Tomis dainelėmis gėrėjosi didžiausi tuomet vokiečių poetai: Lessing'as, Herder'is, Gėtė [137])... Mylkė 1800 m. žodyne duoda Duonelaičio poezijos pavyzdžių. Pagalios Rėza († 1843) tiesiog sužavėjo šviesuomenę, 1818 m. išleisdamas Duonelaitį, 1825 m. Dainas. Taigi Prūsų literatūrininkai priėjo ligi pat žmonių kūrybos ir jos galingiausio reiškėjo naujaijai gadynei užstojant, bet tatai, kaip žinom, nė tuomet nė vėliau neatsiliepė Prūsų lietuvių literatūroje, vien davė tiktai gausios medžiagos folkloro ir kalbos tyrinėtojams..

Ar šiaip ar taip, XIX amž. žemaičiai patrijotai rado Prūsų pastorių ir šiaip jau mokslininkų darbuose didelę paspirtį. Iš jų sužinojo apie XVI — XVII amžiaus lietuvių literatūrą — Mažvydį, Bretkūną, Kleiną ir kitus, o svarbiausius XVIII-ojo amžiaus leidinius gavo į rankas — Biblijos vertimus, žodynus, gramatikas. Poška [138]), Nezabitauskis [139]), L. Rogalskis [140]), pasididžiuodami minėjo kelias dešimtis XVI—XVIII amž. rašytojų, kurie rašė lietuviškai ar šiaip jau savo raštais susidūrė su mūsų raštija. Ruhig'as ir Mylkė branginami nedaug mažiau už Širvydą (Poška, Baužas, Staneviča).

Naudodamies Prūsų raštais, žemaičiai ėmė iš jų tą tiktai, kas jiems buvo itin svarbu. Taip, kilęs XVIII amž. Prūsų šviesuomenės susidomėjimas žmonių žodžio išpradžių neatkreipė į save jų domės. Tiesa, Baužas pakartoja iš Ruhig'o anas tris dainas, bet ne pasigėrėti jujų *poezija,* tik *kalbos* ypatybėms parodyt [141]). Kaip ir Mylkė, niekindamas Ruhig'o literatūron įvestąją žmonių poeziją, Poška žengia dar vieną žingsnį atgal savo žodyne, pakei-

---

[135]) Apie tai Rėza, Nesselmann, Bartsch.

[136]) Betrachtung der littauischen Sprache. 1745 m. pusl. 75 — 78. 1) Anksti rytą, rytužį; 2) Aš turėjau žirgužėlį; 3) Aš atsisakiau savo močiutei:

[137]) Apie tai gyvai pasakoja A. Bezzenberger. Die litauische Literatur. 1908 m.

[138]) П. Кеппенъ. О происхожденіи, языкѣ и литературѣ литовскихъ народовъ. 1827 m.

[139]) Wiadomość o literaturze litewsko-żmudzkiey... przez K. Nezabitowskiego żmudzina („Dziennik Wileński" 1824 m. I ir II tomas).

[140]) O początkach, języku i literaturze narodów litewskich, przez Piotra Keppena, przekład Leona Rogalskiego („Dzien. Wileń." 1828 m. Historya i literatura. V. 440).

[141]) J. Karlavičius. O języku litewskim („Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału filologicznego Akademii Umiejętności", II tomas, 1875 m.), pusl. 160— stebisi, kodel B. nesinaudojo nei Duonelaičio eilėmis, apie kurias galėjęs nuo Rėzos išgirsti, nei žmonių dainomis, kurių turėjęs girdėt. Tame ir dalykas, kad Baužui rūpiamiems tikslams Duonelaitis ir dainos buvo svetimi nereikalingi!

sdamas Mylkės paimtus iš gyvos žmonių kalbos įsakmumo pavyzdžius dirbtiniais, literatūriniais [142]). Poška, Giedraitis, Klementas, eilėse sekė lenkų poetais, neikiek neatsižiūrėdami žmonių žodžius. Toksai keistas pas demokratus daltonizmas, kaip žinom, visiškai suprantamas, atsižiūrėjus į Žemaičių bajorų kultūros reikalus.

Tiktai jaunoji karta, vilniečiai 20-aisiais metais, Vilniaus jaunuomenės judėjimo ir universito mokslo įtakoj, karštai dėjosi širdin liūdnų dainų ir būro Duonelaičio poeziją. Rėzos knygos buvo jiems akstinas dirbti. Supažindami šviesuomenę su lietuvių mitologija (A. Rogalskis, S. Stanevičia), istorija (Nezabitauskis), kalba (tas pats Nezabitauskis, S. Stanevičia) ir literatūra (Nezabitauskis, L. Rogalskis), parūpindami žmonėms knygelių (Nezabitauskis, S. Stanevičia), studentai, beto, rinko ir vertė dainas. Taip, E. Stanevičia išvertė ir išspausdino nemaža dainų laikraštyje „Tygodnik Wileński", 1819 m. L. Rogalskis į tą gi „Tyg. Wileń." įdėjo 1819 ir 1820 m. porą savo vertimų. Žymiausias jų tarpe S. Stanevičia, kuris surinko ir 1829 m. išleido «Daynas Žemaycziu» (30), prie tų gi dainų 1833 m. išleido «pažimes žemaytyszkas gaydas». Išleisdamas jo eiles, nežinomas leidėjas 1829 m. išspausdino iš Rėzos „Aisopo" (1824 m.) Duonelaičio „pasakas".

Tokiuo būdu Žemaičių bajorų šviesuomenė išvydo dainą įėjus literatūron, bet— nei Stanevičiai, nei kitas kas savo poezijoje į ją neatsižiūrėjo. Lietuvos lenkų literatūrai žmonių poezija, kaip žinom, turėjo didelės įtakos. Net gi lietuvių poezija, kaip matyt iš Brodzinsk'io sekimų, nekalbant apie „literatiškąjį" Osinskio vertimą tur būt, Baužo jam pakištų dainų ir vėlesnius Kondratavičiaus sekimus, veikė bent į kaikurių lenkų poetų kūrimą. Tuo tarpu kieta Žemaičių bajorų kultūra, nežiūrint savo demokratingumo, nemokėjo prisilenkti prie savitos žmonių kūrybos, nors jau juto ir suprato nepaprastą anos grožę.

XI.

Dijanizas Poška.

Patrijotinis žemaičių-bajorų judėjimas, kaip žinom, buvo angštai susirišęs su Vilniaus universito platinamąja kultūra. Universito veikimui stiprėjant ir plėtojantis, jo įtaka žemaičių kultūros gyvenimui vis didyn ėjo, apiminėja jį vis plačiau.

Senoji rašytojų ir veikėjų karta gimė dar pusėje XVIII-ojo amžiaus (Baužas 1746, Poška tarp 1747 ir 1775, Giedraitis 1754,

[142]) Rankraštis Lietuvių Mokslo Draugijos arkyve.

Klementas 1756), išaugo ir veikė to amžiaus visuomenėje, į XIX-ąjį amžių įžengė nusistovėjusiomis pažiūromis ir tradicijomis. Eksjėzavitas Baužas (aukštaitis) net su XVIII-ojo amžiaus pažangiomis sriovėmis ne ką bendra teturėjo, nedaugiau su Vilniaus mokslu ir veikimu XIX-ąjame amžiūje; beto universito žydėjimo metu jis gyveno tolimoje Varšuvoje. Giedraitis buvo už jį daug pažangesnis, karštai rėmė universitą švietimo darbe, bet šiaipjau, t. b. ir literatūroje tebuvo XVIII-ojo amžiaus žmogus. Į Klementą, kiek žinoma tuo tarpu, naujoji Vilniaus kultūra veik jokios įtakos nedarė. Poška, tiesa, domavosi universito veikimo, bent to, kas jam buvo svarbu kaip Žemaičių patriotui, bet ir jo visuomeninio bei kultūrinio veikimo šaknys išaugo dar XVIII-ojo amžiaus visuomenėje; Vilniaus įtaka lyg ir iš šalies į ji veikė... Užtat jaunoji karta—Stanevičiai, Nezabitauskis, Rogalskis ir kiti—gimusi baigiantis XVIII-ąjam ar net prasidedant XIX-ąjam amžiui, mokslus išėjusi pas naujos kartos ir naujų pažiūrų profesorius (Poška, Klementas akadėmijos mokslų neėjo), visiškai pasidavė universito įtakai, mintimis, jausmais bei darbais buvo tikri „vilniečiai“ (Vilniaus universito augintiniai). Kiek vyresnis už juos Valiūnas lankėsi universitą dar Napoleono gadynėje, kuomet aukštoji Vilniaus mokslainė tik tik tvarkėsi; išėjęs iš jos, jis, regis, labiau prisiartino prie senosios, negu prie jaunosios kartos.

Kai kurie atskyrio pabrėžiai tarp tų dviejų kartų mano iau anksčiau nurodyta. Nėsant tam tikrų monograpijų, bent žymiųjų rašytojų biograpijų, nesuradus daug kleno raštų, tais pabrėžiais prisieina tuo tarpu pasitenkinti; juo labiau, jog analizuoti įtemptasis tuo laiku baorų visuomenės gyvenimas, kuris iššaukė taip platų universito veikimą, man čionai nerūpi. Taigi nedarau gilesnių išvadų, bet nurodau tą atskyrį tiktai tam, kad patiesus logingesnį pamatą tolesniam kronologiniam pasakojimui.

Galiu išrokuoti visą eilę žemaičių rašytojų, apie kuriuos žinom, jog tuo laiku rašę lietuviškai ar lenkiškai apie lietuvius: Poška, Giedraitis, Klementas, Simanas ir Emerikas Stanevičiai, Kajetonas ir Ciprionas Nezabitauskiai, Uvainius, Kobeckis, Juozas ir Antanas Savickiai. Gadonas, Gintyla, Varkolevičia, Valiūnas, Valmikas, Rūpeika, Visgirdas, Gailevičia, Mogėnas ir kiti. Vienų žinomos mums tiktai pravardės, kitų — vienas-kitas raštas ar knygelė ir tiktai keleto šiokie ar tokie raštų rinkiniai, kurie leidžia bent *spėlioti* apie autoriaus talentą ir ano ypatybes. Labai galimas daiktas, kad tie, kurie dabar išskiriama į pačią pirmąją eilę iš kitų tarpo, ateityje pamatys greta savęs tuo tarpu dar nežinomus pavojingus varžuolius. Kolei kas pirmoji vieta to laiko žemaičių literatūroje priklauso senosios kartos Poškai.

Raseinių žemiečių (bajorų teismo) raštininkas Dijanizas Poška (Paškevičia, 1760 † 1831) [143]) „nugyveno jaunystę prie sunkumų ir darbų“, nežinodamas, kas yra Omeras, Virgilis, Oracius, kas Krasickis, Vengerskis arba Naruševičius, kas Dmuchovskis, Virbickis, Cackis ar Nemcevičius [144]). Kražių mokslas [145]), matyt, ne ką jam davė. Darbo žmogus, jis bene pirmutinis emė rankioti Žemaičių senovybes (garsusis Baublio ąžuolas), knygas apie Lietuvą ir lietuvius, lietuvių kalbos žodynus ir šiaip jau lietuviškąsias knygas; jis buvo, kaip sako Jucevičia, „najgorliwszym o rodzinną chwałę starownikiem“ [146]). Užsiėmęs lietuvių kalbos reikalais, jis gan anksti pradėjo tąja kalba rašinėti, ypačiai gi „į senatvę apluošęs“. Pradėjęs nuo vertimų ir šiaip jau smulkių eilių, jis baigė žinomąja „Gromata pas Tadeuša Čacka“ ir garsiuoju „Žemaičių ir Lietuvos mužiku“. Tuodu veikalėliu tačiau tapo plačiau žinomu, regis, jam jau mirus. Šiaip jau kaimynų tarpe garsėjo savo kartais skaudžiomis epigramomis ir satiromis; „tysiące jego ucinków krąży dziś po całej Żmudzi“, tvirtino Jucevičia 1841 m [147]). Iš jo raštų, jam gyvam tebesant, išspausdinta tik:ai keletas straipsnių ir eilių: Wyjątek z pszczółki w Baublu, poezye w języku litewskim zbierającej („Dziennik Warszawski“ 1829 m., XV-asis tomas, pusl. 12—14)—eilės į Lietuvos istorininkus Baužą ir Lelevelį; Kilka słów przedwstępnych do kogobądź mającego zamiar pisać dzieje Litwy i Żmudzi (ten pat, pusl. 17 — 19); Rozmyślania wieśniaka rolnika o narodach litewskich (ten pat, pusl. 19—45, 97—124, 193—220) [148]);

---

[143]) Jo gimimo ir mirimo metai ne visų tie patys nurodoma. Volteris (Діонисій Пашкевичъ—Энцикл. Словарь Брокгауза и Ефрона, t. XXIII, pusl. 63, 1898 m.) nurodė 1747—1831, Jucevičia tai 1760—1832 (Pisarze w narodowym języku litewskim. II—„Piśmiennictwo Krajowe“ 1841 m., pusl. 172—174), tai † 1831 (Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów, 1846 m., pusl. 10), antgrabio gi statytojas 1843 m., kun. Juozapas Paškevičia, 1775—1830 (Žaltys. Kaunas— „Vienybė Lietuvninkų“ 1891 m. № 51). Imu vidutiniuosius metus. Kad jis gimė anksčiau negu 1775 m., aišku iš to, jog 1790 m. jis jau pirko Barzdžius („Kuryer Litewski“ 1823 m. № 23, pried.), vadinasi, buvo suaugęs.

[144]) Lietuviški dainiai, pusl. 20.

[145]) Kad jis mokėsi Kražiuose, rašo apie tat Jucevičia („Piśmiennictwo Krajowe“ 1841 m., pusl. 172), ir pats P. savo žodyne (rankr. L. M. Dr. arkive).

[146]) Ten-pat.

[147]) „Piśmiennictwo Krajowe“, pusl. 173.

[148]) Pasak Baltramaičio (№ 1567), tasai raštas išėjęs ir skyrium, tais pačiais 1829 m., 88 pusl. Pasiremdamas 1851 m. rankraščiu (Trets dwejats łaksztu apie Žemaitiu niekniekius), A. Gerulaitis (Du Nezabitauskiu — „Varpas“ 1893 m. № 12) priskiria „Rozmyślania“ Kajetonui Nezabitauskiui; taip pat daro E. Volteris (Каэтанъ Незабитовскій — Энциклопедическій Словарь Брокгауза и Ефрона, t. XX, pusl. 834, 1897 m.). Jokių prirodymų savo tvirtinimui apginti jiems nepristačius, belieka laikytis senosios žinios, kad to rašto autorius buvęs Poška, Nezabitauskio gi tebuvę prierašai įdėti; N. net polemizuoja tenai su P.

Wyjątek z listu do p. K. D. („Tygodnik Wileński“ 1818 m., V-asis tomas, pusl 262 — 266). Jo vertimas Eneidos nežinia kur dingęs [149]). Taip pat istorijos rankraščiai [150]). Žodynas ilgą laiką buvo laikomas esąs pražuvęs; surastas, yra dabar Lietuvių Mokslo draugijos arkive. Be žodijos, įtalpino nemažai paties Poškos eilių, kurių tiktai dalis neseniai išspausdinta [151]); autorius įdėjo jin vienas kitas eiles, kurias, anot jo, parašęs (lietuviškai) XVII ąjame amžiūje garsusis Sarbievskis Kražiuose ant ąžuolų [152]). Kitus Poškos raštus rado ir paskelbė Ivinskis (Mano darželis ir Gromatapas Tadeuša Čackia—„Kalendorius“ 1863 m.) [153]), „Auszra“ (Žemaičių ir Lietuvos mužikas, 1886 m. № 1) ir E. Volteris („Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Geselschaft“ IV, p. 300—311); pakartojo Ir. Jonas (Lietuviški dainiai, 1899 m., pusl. 7—29), kai kur skaudžiai juos sudabartindamas (ypačiai „Mužiką“). Žinia apie spausdintą užsieniuose Poškos eilių knygą, regis, neturi po savim jokio pamato [154]).

Surastasis Poškos raštų turtas neperdidelis. Neištirtas. Neatskirta sekimai ir vertimai nuo originalinių raštų. Neieškota kitų rašytojų (lenkų) įtakos jo kūrimui. Žodžiu, neatlikta begalo svarbaus, kad ir juodo darbo, kad būtų galima tvirtai nuspręsti originalinės jo poėzijos ypatybės, jos tikroji vertė. Vis delto aišku, dargi sprendžiant vien iš to, kas ligšiol paskelbta jo raštų, jog jo būta tikro poėto, mokančio jautriai atliepti aplinkinio ir savo gyvenimo apsireiškimus, sveika, sąmojinga pajuoka sudrausti visuomenės prasikaltėliai, vaizdžiai iškelti jos slėpiamos nelygybės [155]). Jis stovėjo pryšakyje tuometinio raštinio žemaičių judėjimo ir savo vienlaikių jau buvo skaitomas esąs įžy-

---

[149]) S. Baltramaitis tikina (Свѣдѣнія о литовскихъ рукописяхъ — „Живая Старина“ 1894 m., I-asis sąsiuvinys, pusl. 102), kad tą vertimą pirkęs (Petras) Kriaučiunas. Ten pat sako, kad yvairios Poškos eilės, originalinės ir verstos, beto Nezabitauskio laiškai į Pošką esą pas P. Matulionį.

[150]) T. Norbutas kai kur remiasi (Dzieje narodu litewskiego, VIII-asis tomas, pusl. 132, 195, 213, IX-asis tomas, pusl. 13 ir kiti) nežinomu Poškos rankraščiu: Kalendarz Obywatelski, czyli Spominki D. Paszkiewicza. Tą Kalendorių jis vadina kartais „gospodarski“ (VIII. 195).

[151]) K. Miškonis. Dianizas Poška („Vilniaus Žinios“ 1905 m. № 18). M. Biržiška. Iš D. Poškos raštų („Lietuvių Tauta“ II. 329—369).

[152]) M. Biržiška. Sarbieviana („Lietuviių Tauta“ II. 369—375).

[153]) Beto dar žiūr. M. Biržiška. Iš D. Poškos raštų („L. T.“ II).

[154]) Tą žinią paleido Vėversis (Apie Dionizą Poszką—„Auszra“ 1884 m., № 1-2-3, pusl. 14). Šliupas pakartojo, pats savaimi pridėjęs knygos žuvimo metus (Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai, pusl. 26). Vėversiui pasakojusi apie tą knygelę kaž kokia mergaitė ir pakartojusi iš jos žinomas Stanevičios eiles „Arklys ir meška“! Beabėjo, tai buvo „Szeszes pasakas Symona Staneviczes“, Vilniūje išėjusios 1829 m.

[155]) Pal. K. Puida. Mūsų dainiai. 1913 m., p 17—33. (iš 1919 m. „Draugijos“ № 45, p 10—21).

miausias lietuvių rašytojas, bet ir dabar nei vienas anos gadynės žemaičių veikėjas tiek netraukia prie savęs visų akių, kiek Baublio poėtas. Jisai, galima sakyti, pridengė visus kitus, netik senosios kartos rašytojus, iš kurių po teisybei neivienas talentu nesilygina su juo, bet ir jaunuosius, kurių tarpe buvo visgi tokie talentingi vyrai, kaip Valiūnas, Stanevičia, C. Nezabitauskis. Jame, mat, stipriausiai susimezgė vyriausieji Žemaičių bajorų patriotiškojo judėjimo pabrėžiai: kalbos ir praeities pamėgimas ir rūpinimasis mužikų likimu. Jo veikimas atsakė svarbiausiems visuomeniniams bei kultūriniams Žem. bajorų luomo reikalams.

Greta jo kiti senosios kartos poėtai vos-vos beatmenami, užmiršti. Vien pravardės beužsiliko. Tuo tarpu tik vienas pavyko ištraukti iš užmiršimo gelmės—tai Telšių žemaičių teisėjas Antanas Klementas[156]). Nekoks kalbos žinovas (pats sako: „žodžių neturiu prigimtų"), jis delto prirašė žemaitiškai apie pusantro tūkstančio eilučių (gal daugiau, tik ne viskas dar surasta) „niekelių", „grabraščių", "gijsmelių", laiškų. Ypačiai svarbūs jo literatūriniai laiškai vysk. Giedraičiui, kurie padeda mums suprasti tuometinius Žemaičių patriotus. Kai kurios „gijsmelės" (Łabsric, Myszkielis, Tekła, arba Upalis, Ik neiuncios) parodo, jogei Klemento mokėta atjausti prigimties grožė.

Vysk. Giedraičio težinom vieną vienintėlį vertimą. Kitų nei tiek.

XII.

Silvestras Valiūnas.

Vilniaus universitui veikiant, vyresnioji Žemaičių rašytojų veikėjų karta savo visuomenėje jau buvo užėmusi svarbias ir įtakingas vietas. Kun. Juozas Arnulpas Giedraitis nuo 1801 m. buvo Žemaičių vyskūpas. Prelotas Bonaventūra Gailevičia nuo 1808 m. buvo Giedraičio apiciolas ir turėjo didelės įtakos vyskūpijos reikalams[157]). Kun. kan. Juozapas Rūpeika valdė turtingą Šiaduvos parapiją ir buvo išskiriamas dvasiškosios ir... svietiškosios vyriausybės[158]). Kun. kan. Ciprionas Juozapas Nezabitauskis buvo Vėliuonos klebonas. Poška, Klementas, Juozas Savickis, Jonas Kobeckis

---

[156]) Jo raštus rado kun. J. Tumas, papasakojo M. Biržiška: Antanas Klementas. Lietuvių rašytoja pradžioj XIX-ojo amžiaus («Lietuvių Tauta» t. I. 4. 1910 m. ir skyrium).

[157]) Valančius, II dalis, pusl. 76—77.

[158]) 1819 m. gavo šv. Onos (III klasės) ženklą („Kuryer Litewski" 1819 m. № 124, priedas).

buvo renkamieji teismo nariai ir raštininkai; Anupras Liutkevičia (žodyno rašytojas), Vlad. Gadonas—bajorų vadai.

Tuo metu jaunoji karta tebeėjo viduriniuosius ir aukštuosius mokslus. Vilniaus gimnazijoje 1814 — 1815 m. randame Simaną Daukantą V klasėje (pabaigė vid. mokslus 1816 m.)[159]. 1819 — 1820 m. VI klasėje — Emeriką Stanevičią ir Leoną Rogalskį[160] 1823—1824 m. IV klasėje — gr. Jurgį Plioterį[161]. Kražių gimnazijoje 1819—1820 m. III klasėje matome Pranciškų Zatorskį, V-je gi—Simaną Stanevičią (gimnaziją baigė turbūt, 1821 m.)[162]. 1820—1821 m. IV klasėje—Ignotą Bušinskį[163]. 1823—1829 m. mokėsi tenai L. A. Jucevičia[164].

Jurgis Pabrėža (*1771†1849) ir Silvestras Valiūnas buvo bene pirmi Žemaičių rašytojai, kurie išėjo Vilniaus universito mokslus; bent žinoma, jog jie mokėsi dar pirm 1812 m.[165]. Mickevičiaus, Zano, Odinčiaus ir kitų filerėtų metu universite mokėsi: Simanas Daukantas[166] (*1793†1864, teisių skyriūje—„nauk moralnych i politycznych“ — taigi klausė Onacevičiaus, Danilavičiaus, o gal ir Lelevelio)[167], tame pačiame skyriūje Maurikis Griškevičia (*1801 † 1864)[168], kuris vėliau išvertė «Žemajtiu wiskupistę» lenkų kalbon ir parašė Šiaulių ekonomijos istoriją (rankr.), kun. Juozas Čiulda[169], fizikos skyriūje Emerikas Stanevi-

[159]) «Kuryer Litewski» 1815 m. № 53. Išviso buvo tenai 6 klasės. Išpradžių mokėsi Žemaičių Kalvarijoj (Medega S. Daukanto bibliografijai 1898 m. «Dirvos» № 1, pusl. 3). Apie D. mokslo metus: A. Janulaičio Simanas Daukantas. Vilniuje. 1917 m. p. 12—13.

[160]) „Kuryer Litewski“ 1820 m. № 79.

[161]) „Kuryer Litewski“ 1824 m. № 77.

[162]) „Kuryer Litewski“ 1820 m. № 91, priedas.

[163]) «Kuryer Litewski» 1821 m. № 93, priedas.

[164]) A Janulaitis. Kun. Liudvikas Adomas Jucevičius. 1910 m., p. 7.

[165]) Pab. apie 1812 m.—medicinos (Kun. J. Šaulys. Kun. Jurgis Ambroziejus Pabrėžas ir jo raštai 1911 m. «Draugijos» № 53, pusl. 23). Pasak Vaišganto (Medžiaga Kun. A. Pabrežos biografijai—„Žinyčios“ № 2, pusl. 70—71), apleidęs universitą dar 1794 m. Val. 1808—1812 m.—teologijos (J. Bieliński. Uniwersytet Wileński. Tomas I. pusl. 114).

[166]) 1820 m. jis buvo viesai pagirtas «za szczególniejszą w naukach pilność i postępek» („Kuryer Litewski“ 1820 m № 81). Universite išbuvo 1816—1821 mokslo metus (A. Janulaičio Simanas Daukantas, pusl. 13—14).

[167]) Tai matom iš lekcijų išskirstymo 1820—1821 ir 1821—1822 m. (Uniw. wileń. Tomas II. 1899—1900 m., pusl. 42—43). Del Lelevelio A. Janulaitis abejoja (S. Daukantas, pusl. 14).

[168]) Promieniści, filareci ir t. t., p. 202. Gimimo ir mirimo metus nurodo Stan. Smolka prakalboje į Gr. išverstą «Biskupstwo Żmujdzkie. Opisał Ks. Biskup Maciej Wołonczewski», Krokuvoje. 1898 m.

[169]) Promieniści, filareci ir t. t., p. 202. Č. parašė «Krótkie pomysły o prawidłach gramatycznych języka żmudzkiego oraz uwagi nad mitologiją litewską»; užbaigė 1855 m. (Karłowicz O języku litewskim. «Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału filologicznego Akademii Umiejętności». Tom II. 1875 m., pusl. 360). Ejo vyr. seminarijos mokslus nuo 1818 ligi 1822 m. (Uniw. wileń. I. 109).

čia [170]), literatūros Leonas Rogalskis [171]). Kiek vėliau už juos pradėjo lankyti profesorių lekcijas Kajetonas Nezabitauskis (* 1800†1876) ir Simanas Stanevičia; abūdu, regis, buvo literatūros skyriūje [172]). 1824—1828 m. universite mokėsi teologijos kun. Motiejus Valančius (*1801†1875) [173]), 1829—1831 m. (Kražiausko laiku) medicinos — L. A. Jucevičia (*1813†1846); vogtinai lankėsi jis ir literatūros skyriūje [174]).

Visi minėtieji vyrai jau tuomet ar vėliau turėjo šiokio ar tokio ryšio su mūsų literatūra. Kiekvienas jųjų nusistatė savo pažiūras šokioje ar tokioje universito įtakoje, plėtojosi jo kultūroje. Patys pirmieji, žinoma, negalėjo visiškai persiimtii jąją, juo labiau, jog jijė dar nešvietė *sava* šviesa. Į Šilvestrą Valūną, kuris 12-aisiais metais persiskyrė su universitu, labiau turėjo veikti Žemaičių *dvaro* gyvenimas negu tolokas Vilniaus-*miesto* judėsis.

Baudžiauninkų sūnus, jis gimė apie 1790 m. Raseinių pusėje [175]). Mokėsi Raseiniuose pas pijarus [176]), Varnių vyskūpinėje ir Vilniaus vyriausioje seminarijoje [177]), kurioje išbuvo 1808—1812 m.; įgijo teologijos magistro laipsnį [178]). 1812 m. stojo Napoleono kariuomenėn, iš kurios betgi matydamas karo nesisekimą, išstojo ir grįžo savo kraštan. Šviesus, linksmas ir iškalbus, jis greit susibičiuliavo su aplinkiniais dvarininkais, ypač Bilevičiais ir Stanevičiais ir plačiai pagarsėjo savo anegdotėmis. [179]) Jis, regis, gyveno tai pas vieną, tai pas kitą dvarininką; tai buvo „rezydent szlachecki“ [180]). Po kelerių metų linksmo ir be rūpesnių gyvenimo, ar tai nelaimingai įsimylėjęs [181]), ar gal prisižiūrėjęs žmonėms, V. nuliūdo, pasitraukė nuo poniškųjų

---

[170]) Promieniści ir t. t., pusl. 201. Tai buvo jo pirmieji universito metai.

[171]) Ten pat, p. 203. kitas Leonas buvo fizikos skyriaus studentas (p. 201).

[172]) Jų dviejų 1820—1821 m. studentų sąraše nėra. Kad juodu 1823—1824 m. buvo studentu, randam pas L. Rogalski („Dziennik Wileński“ 1828 m., Historya i literatura V. 440). 1825 m. Nezabitauskis išvažiavo Varšuvon (A. A. K. Niezabitowski Kajetan—Lubicz. «Wielka Encyklopedja Powszechna Iliustrowana», IIoji serija, I-asis tomas, pusl. 1003). St. Istojo neanksčiau kai 1821 m.

[173]) Uniw. wileń. I. 114.

[174]) A. Janulaitis. Kun. L. A. Jucevičius, p. 8.

[175]) X. L. A. Jucewicz. Rysy Żmudzi (Varšuvoje, 1843 m.), p. 46.

[176]) M. Brensztein. Dwa listy Mikołaja Akielewicza („Kwartalnik Litewski“ 1911 m., tomas V, p. 138).

[177]) X. L. A. Jucewicz. Rysy Żmudzi, p. 47.

[178]) Bieliński. Uniwersytet Wileński. I. 114.

[179]) Rysy Żmudzi, p. 47.

[180]) Walenowicz Sylwester („Podręczna Encyklopedya Powszechna“ Wiślickiego. VI. 513).

[181]) M. Brensztein'as tai stačiai tvirtina, bet Jucevičia (pusl. 48) yg abejoja.

draugų ir apsigyveno tėviškėje; daug skaitė ir rašė. Mirė 1831 m., visų apleistas [182]).

Jis rašė lietuviškai ir lenkiškai. Iš lietuviškųjų jo raštų žinoma tiktai laiškas Poškai („Raszantem iietuwiszka żodini") ir Poškos ištaisytoji „Birūta" [183]). Lenkiškus raštus Jucevičia šiuos mini: poėmą „Sobieskijada" iš karaliaus Jono Sobieskio laikų, 24 giesmėmis, ir eilių rinkinį „Listy Pośmierckiego" [184]). Pirmuodu raštu yra plačiai žinomu, bet lenkiškųjų eilių dar nesurasta (neieškota!). Jucevičia jas labai giria, atradęs jose nepaprastų grožybių; „Birūtą" siuntęs Varšuvon Kaz.Brodzinskiui, kuris ją perskaitęs (vertime?) ir pripažinęs V. žymią vietą tarp vyriausiųjų XIX-ąjo amžiaus poėtų[185]).

Tas pats J. priveda lenkiškame vertime „Artojo" dainą, kurią, kaip girdėjęs, išvertęs Valiūnas [186]). Labai galimas daiktas, jog netik vertimą, bet ir pačią dainą jis bus parašęs, nors J. tvirtina, kad tai esanti „piosnka gminna wieśniaków". Ar šiaip ar taip, kad ir būtų V. tiktai prie jos vertimo prisidėjęs, įdėmu sulyginus *baudžiauninkų* sūnaus „Artoją" su pono „Mužiku". Tam įsistebėkime kad ir šias „Artojo" vieteles:

. . . . . .

Esu sau žmogelis šarpus kožnam darbe,
Vis man pagal noro klojas, Dieve būk tau garbė!

. . . . . .

Užmokėjau donę, nors pakėlė ponas,
Myl už tai mane urėdas ir kunigs klebonas.

. . . . . .

Visi turtai ir karūna del manęs nieks yra.

. . . . . .

Nemainyčiau savo vargo ant jo (pono) didės naudos.

. . . . . .

Aš visuomet linksmas, ar sėju, ar aru,
Prašau Dieve! būk Tau garbė, Dieve būk tau garbė [187]).

---

[182]) Rysy Žmudzi, p. 48—52. Skyrių apie Valiūną (46—52) išspausdino ir rinkinėlyje «Linksminie» (1841 m.) p. 188—195.

[183]) Pirmasis išspausdintas Ivinskio Kalendoriūje 1851 m., p. 41—42; antrojl „Mitt. d. lit. Gesell." IV, p. 309—310, pas Daukantą, Jušką ir kitus.

[184]) Rysy Žmudzi, p. 49—50. L. P(otockis), Pamiętniki pana Kamertona (Poznaniūje, 1869 m.), III. 236—240 praneša, jog V. apie 1817 m. parašęs satirą prieš Plungės bei Telšių girtuoklius; tą satirą ir išvertęs L. Ivinskis lenkų kalbon (Kontubernia Palemońska czyli Płungiańsko — Telszewska). P. duoda vertimo ištraukų.

[185]) Ludwik z Pokiewia. Walenowicz («Linksminie», p. 194).

[186]) Ludwik z Pokiewia. Litwa ir t. t. Vilniuje 1846 m. p. 361—362.

[187]) Ivinskio Kalendorius arba Metskaitlus Ukiškasis, 1861 m., p. 49.

Taigi dirbk, «žmogeli», netingėk ir—Dievą garbink, ragina... nekartą pats vargstąs, bet prijaukintas «žmogelio» sūnus. Toji «žmogelio» laimė, kaip žinom, pas Pošką kitaip atrodol Taip tatai visuomeniniai-kultūrinieji bajorų reikalai įkvėpė dvarininkui bevilti «Mužiką», jų gi kultūros pagautam baudžiauninkų sūnui—bevargį «Artoją».

Valiūnas, kaip žinom, išėjo mokslus vyriausioje dvasiškoje seminarijoje. Tos seminarijos įstatus vyriausybė tvirtino 1806 m., bet atidarė ją 1808 m., nebemokė nuo 1812 lig 1816 m., poto išbuvo ligi 1832 m. [188]) Jos mokslų programa, ypač sulyginus su vėlesniaisiais Vilniaus (1834 —1842 m.) ir Petrapilio akadėmijų mokslais, buvo gana plati. Pačioje seminarijoje klėrikai mokėsi grynai-bažnytinių, apeiginių dalykų, universite gi — «moralinių ir politinių mokslų» skyriūje (nuo 1827 m. jisai skilo teisių ir teologijos paskyriam) — Šventraščio, dogmų ir moralinės teologijos, bažnyčios istorijos ir teisių, logikos,—literatūros skyriuje (dabart. istorijos ir filologijos)—graikų kalbos, lotinų ir lenkų literatūros,—fizikos ir matematikos sk.—zoologijos («priegimties istorijos»), botanikos ir ūkininkybės, pagaliau medicinos skyriūje — igijenos «arba mokslo, kaip užlaikius sveikatą». Kiekvienas jųjų turėjo «išsitobūlinti» rusų kalboje ir pramokti prancūziškai ir vokiškai. Klėrikai, beto, galėjo lankytis ir į kitas pamokas—ebrėjų kalbos, «prigimtųjų ir tautų teisių», politinės ekonomijos, mekanikos, kėmijos, matematikos, arkitėkturos ir t. t. [189]).

Surištosios su universitu seminarijos įtaka buvo nemaža Lietuvos kultūros gyvenimui, juo labiau, jog ilgainiui tiktai jos augintiniai teturėjo teisę užimti vyriausias vyskūpijos vietas. Nemažai ji nusvėrė ir lietuvių raštijoje, ypačiai dvasiškoje, nes, be minėtųjų Valiūno, Čiuldos ir Valančiaus, randame joje dar šiuos įžymuosius dvidešimtųjų—keturesdešimtųjų metų rašytojus: Leoną Montvydą 1809—1812 m., Kazimierą Visgirdą 1810—1812 m. (t. b. tuo laiku, kada mokėsi Valiūnas), Tadeušą Lichodzejevskį 1826—1830 m., dargi (įsidėmėkim) du būsimuoju rašytuoju—aukštaičiu, Antantą Kikutį (Kitkevičių) 1826—1830 m. ir Enriką Balevičių 1828—1831 (t. b. įstojusį kiek vėliau už Valančių) [190]). Taigi ir šioje srityje, dvasiškoje lietuvių raštijoje, vėl susitinkam su universitu!

---

[188]) Uniwers. wilen. l. 85. 106.
[189]) Ten pat l. 84.—85.
[190]) Ten pat. l. 108. 110. 111. 114.

XIII.

Simanas Stanevičia.

Kajetonas Nezabitauskis, Simanas ir Emerikas Stanevičiai, Leonas ir Adomas Rogalskiai ir šiaip jau 20-ųjų ir vėlesniųjų metų lietuvių rašytojai ėjo universito mokslus tuo metu, kad anas jau buvo savo plėtojimosi čiukurį pasiekęs. Jie brendo Lelevelio, Danilavičiaus, Onacevičiaus istorijos mokslo šviesoje, patriotinio bei demokratinio bajorų visuomenės judėjimo spinduliuose, kuris buvo ypačiai smarkus jaunuomenės tarpe. Bendri visuomenės ir politikos idealai ir mokslo reikalai rišo kuone visą studentiją vienon darbščion šeimynon.

Žemaičiai, kurie mokėsi ar šiaip jau gyveno Vilniūje, idealuose ir darbuose nesiskyrė nuo kitų. Vieni jųjų, ypačiai vyresnieji (Kantrimas, Šimkevičia, Nemčevskis), veikliai dalyvavo yvairiose draugijose ir laikraščiuose, kiti (Stanevičiai, Rogalskiai)—studentų gyvenime. Vieni buvo visiškai atsidavę Vilniaus kultūros gyvenimui, kiti gi nenutraukė ryšių su savo tėviške ir vietiniais Žemaičių bajorų kultūros reikalais [191]). Jųjų jaunas žemaitiškas patriotizmas buvo gyvas, nudažytas Vilniūje įgytąja visuomenės ir mokslo kultūra, našus. Amerikos «Vienybėje Lietuvninkų» Žaltys rašo net štai ką: «Girdėjau pasakojančius, kad Daukanto laike tarp Vilniaus universito studentų pirm 1831 m. buvo lietuviškoji draugystė. Rašė jie lietuviškai: novėles, eiles, darė susirinkimus. Nekurie iš tų dalykų buvo spausdinami laikraštyje «Dziennik»—ir «Tygodnik Wileński». Liekanos tų darbų atsiranda dar tarpe rankraščių po nekurias vietas» [192]). Atmeskime gan abejotiną lietuviškų «novėlių» rašymą, bet atsiminkime, jog minėtuose Vilniaus laikraščiuose 1819—20 m. išspausdinta L. Rogalskio ir E. Stanevičios vertimai lietuviškųjų dainų, 1824 m. lietuviškoji K. Nezabitauskio bibliografija; atsiminkime, jog S. Stanevičios ir K. Nezabitauskio 1823—24 m. populerizacijos tai buvo sutartinio darbo vaisiai,—ir Žalčio suteiktoji žinia apie «draugystę» nebepasirodys mums iš piršto išlaužta. Ar šiaip ar taip, studentai žemaičiai rašė eiles ir knygeles, rinko ir aprašinėjo senąsias lietuvių knygas, rengė žodynus, gramatikas ir istorijas. Vyriausieji jųjų rašytojai buvo K. Nezabitauskis ir S. Stanevičia; pirmasis kaipo kalbos ir istorijos tyrinėtojas, antrasis gi, be to, ir kaipo poėtas. Vieno ir kito tyrinėjimai kalbos ir istorijos ligšiol nėra išspausdinti ir net surasti

[191]) Bene Dembovskis (Pamiętniki etc.) rašo, jog Vilniaus studentų gyvenimas neišdildinęs jųjų tarpe provincialumo: žemaičiai gyvenę ir noriai rinkęsi skyrium, taip pat naugardėliečiai ir kiti.

[192]) Žaltys. Iš Lietuvos (1892 m. «Vien. Liet.» № 37).

(N. žodynas yra, regis, Varšuvos universito knygyne); jųjų populerizacijos turi dabar tik bibliograpijos vertę, bet St. poėzija tikina jam žymią vietą mūsų literatūros istorijoje.

Apie Simaną Stanevičią ne ką težinom. Nežinia, kada jis gimęs ir miręs. Vieni nustato jį esant mirus pirm 1831 m. [193]), kiti 1844—1846 m. rašo apie jį kaip apie gyvą tebesantį [194]). Mokėsi Kražiuose ir Vilniūje. Kad būtų kunigas ir net Varnių seminarijos rektorius [195]), dargi, kaip kiti tvirtina, Vilniaus universito profesorius [196]), nei jis pats nenurodo savo išleistose knygelėse, neigi sako pažinusieji jį Balinskis ir Jucevičia, nei, pagalios, nieko apie tai nežino Sobieszczański's, kuris, regis, ėmėsi žinių iš Nezabitauskio [197]). Gimęs bene Viduklės parapijoje [198]), jisai, sako, buvęs palaidotas Liūdavėnuose, Raseinių pav. [199]).

Jo rankraščiai, kurie buvę sudėti pas Pilsudskius Biliūnuose, po 1863 m. tam dvarui patekus į ruso rankas, sako, žuvę: anas juos, kaipo «nereikalingus», sudeginęs... [200]). Jo žodynas ligi K ir gramatika ligi skaitvardžio likę Gedminaičiuose, Švėkšnos par. [201]) Lietuvių mitologijos tyrinėjimas: «Wyjasnienie Mythologji Litewskiej, zawartej w dziełach Hartknocha, Stryjkowskiego, Łasickiego, tudzież w słownikach litewskich Szyrwida, Ruhiga i Mielckiego», $34^3/_4$ lankų, buvęs patekęs į M. Dovoinos Silvestraičio rankas [202]); kur jis dabar yra, nežinia. Daug medžiagos St. suteikta Balinskiui [203]), Norbutui [204]).

Jo spausdintieji raštai: 1) vertimas T. Brandenburg'o knygelės «Apey darima walge ysz kiarpu islandu», Vilniūje, 1823 m., (ir 1825), 24 p.; 2) vertimas Lhomond'o knygelės «Historyja Szwenta», Vilniūje, 1829 m., 83 p., su lietuviškai lenkišku žodynėliu;

---

[193]) Vyturys. Raseinei (1885 m. „Auszros“ № 9, p. 285). Pats V. abejoja.

[194]) Ludwik z Pokiewia. Litwa. 1846 m. (po prakalba: 1844), p. 10. M. Baliński. Starożytna Polska. III (Litwa). 1844 m., p. 504.

[195]) Vyturys. Raseinei (1885 m. «Auszros» № 9, p. 289). Paskui jį: (Šliupas). Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai. 1890 m., p. 31. Ir. Jonas. Lietuviški dainiai pradžios XIX šimtmečio, 1899 m., p. 51. Lietuviškas Albumas. II—III. 1900 m. Maironis. Lietuvos istorija. 1906 m., p. 228.

[196]) Šliupas, Miliuko Albumas, Maironis. St. profesūra turbūt bus išvesta iš jo pasivadinimo knygelėje «Daynas Žemayczių»—«mokslynynku lyteraturas yr gražiuju prytirymu».

[197]) F. M. S. Staniewicz Szymon (Enc. Powsz. XXIII. 1866 m.).

[198]) Maironis, 227.

[199]) Vyturys, 285.

[200]) Ten pat, 286.

[201]) Šliupas, 31.

[202]) Iš Stan. Prekerio dukters, Rimkevičienės, Liepojūje (1893 m. „Vienybėje Lietuvininkų“ № 44).

[203]) M. Baliński. Starożytna Polska. III. 1864 m. p. 504.

[204]) Jo laiškas Norbutui 10 VII 1836 (Norbuto korespondencija Vilniaus Viešąjame knygyne, 54—185).

3) «Daynas Žemaycziu», Vilniūje, 1829 m., 64 p.; 4) «Szeszes pasakas Symona Stanewiczes (yr antras szeszes Kriźźa Donalyczia Lietuwynyka Prusa)», kurias išleido kaž koks J. J. W., regis, be St. žinios, Vilniūje, 1829 m. (St. eilės p. 3—11; 5) St. išnaujo spausdinta 1737 m. jėzavitų «Gramatica brevis linguae lituanicae seu Samogiticae» («trumpas pamokimas kalbos lituwyszkos arba žemaytyszkos»), Vilniūje, 1829 m., VII+57 p., su jo paties prakalba lotinų ir lietuvių kalba; 6) «Paźimes źemaytyszkas gaydas prydietynas pry daynu Žemaycziu surynktu yr yszdutu par Symona Stanewicze etc.», Rygoje, 1833 m., IV+30 p. (St. prakalba, bet pačios gaidos—«dainažymės»—jam parašyta Ferdinando Ivanavičios).

Plačiai apsiskaitęs, susipažinęs su vyriausiais Lietuvos istorininkais, žodyninkais ir senaisiais lietuvių raštais, jaunasis Simanas, kaip matyti iš jo laiškų Norbutui, prakalbų ir t. t., rimtai žiūrėjo į istorijos ir kalbos dalykus, kartais gal jau perdaug atsargiai, net skeptiškai. Tai matom kad-ir jo «prataryme» į «Daynas Žemaycziu»: «Didžioj daugybėj dainų žemaitiškų nekurios (!) yra gražios ir vertos, idant jų paminklas knygose užsiliktų. Tokių dainų ant upės tarp Viduklės ir Eržvilko nedaugiaus kaip vienoj vietoj surinkau 30, skirdamas jas iš penketo, tik daugiaus kurias girdėjau arba užrašęs buvau, kad vienas iš jų delto, jog buvo perdaug naujos ir svetimais žodžiais parpildytos; kitos delto, jog be rokundos ir bylos iš dviejų ir triejų dainų sudėtos rodės; kitos del savo statumo nieko sumaninga neturinčios; kitos ant galo del tuleropų kitų priežasčių arba suvisu atmestos buvo arba šiame tiktai dainų surinkime nėra talpintos... Mažne be abejojimo galiu sakyti, jog visos (!) šiandien randamos žemaičių dainos nėr ankstybesnės už paskutinysias kares švedų su lenkais pradžioj XVIII amžiaus, kurios baisingu žemaičių žemės per badą ir marą ištremimu yra minėjamos». Taip rašoma—Rėzos metu—Vilniūje—jaunuolio—poėto—patriotol Ir reikia pripažinti: jo rinkinėlyje nėra, regis, nei vienos dainos, kuri užgautų jautriausią poėzijos skonį. Vien tokie perlai, kaip: «Aš padainuosiu dainų daineles, aš dainų bernužėlis», «Ko liudi putinėli, ko liudi», «Oi ūžkit gauskit girioj medeliai» ir kt.

Kokį uždavinį jis statė savo kalbožiniai, rodo jo prakalba į «Grammatica brevis»: «Tame laike, kuriame daugumas žemaičių, vieni iš meilės kalbos tėviškos, kiti iš noro viską žinoti, mokosi, skaito ir rašo lietuviškai... raštas šisai vieniems gal džiaugsmą atnešti, antriems kelią pažinimop kalbos pravesti, kitiems priduoti našumą ir norą ant jos taisymo ir platinimo... Jei norime šelpti savo kalbą, surasti jos pamestus ir užmirštus žodžius, reik mums rūpesningai ieškoti (iszkôty) senovės lietuviškų raštų, o darbume ir gražume darbe imti paveikslą nuo lietuvininkų prūsų»...

Tuodu pavyzdžiu mums rodo, kaip gyva ir lengva, rimta ri graži buvo Simano kalba. Tos jos ypatybės dar vaizdžiau apsireiškia jo poėzijoje.

Mūsu metui jis yra žinomas kaipo plačiai pasklidusių «Arklio ir meškos» autorius. Su «Arkliu ir meška» supažino mūsų visuomenę «Aušra», tas eiles du kartu išspausdinusi ir vieną kartą jųjų variantą («Ten kur sriaunas Nevežėlis») [205]). Nuo to laiko retas kuris nebus apie jas girdėjęs. Nors jau Jucevičia ir Balinskis rašė, jog jas sueiliavęs yra Stanevičia [206]), bet aušrininkai išpradžių vis kam kitam jas priskyrė, tai Poškai[207]), tai (kun. M. ?) Miežiniui[208]), jai vėl kaž kokiam «poneliui iš Telšių paviečio» Stankevičiui, kuris paskiau «sumišime 1830 metų išėjo už rubežiaus»[209]). Irgi ne jam, tik kažkokiam Gdl. (Mickevičiaus vertėjui Godlevskiui?) priskirta jo svarbios eilės «Žemaičių šlovė», kurias bent tiek sudabartintas išspausdino ta pati «Aušra»[210]), «Lietuvių Tautoje» neseniai pasirodė jo «Žmogus ir levas»[211]). Beto, iš Balinskio ir Jucevičios yra žinoma, jog jis tai pat parašęs populerų tarp Žemaičių bajorų «Aitvarą», kuris jau, sako Ir. Jonas, «matyt dingo» [212]).

Tuo tarpu tos visos eilės ir dar keletas kitų jau 1829 m. buvo išspausdintos anksčiau minėtose, bet retai kur užeinamose «Szeszes(e) pasakas(e) Symone Stanewiczes Žemaycze» etc. Jose randame tas «pasakas»: 1. Łapy ir Judwarnys, 2. Łapy yr Žansys, 3. Žmogus ir Lawas. 4. Aytoray (Aytwaray), 5. Arklis ir Meszka, 6. Erelys karalius paukszcziu yr gudriby karaluka, ir 7. odą—Szłowy Žemaycziu (Aukszta dayna), taigi 6 sakmes ir 1 odą.

Be žinomųjų «Arklio ir meškos», kurių skaudi politikos ironija aukštai jas iškelia virš visos lietuvių sakmijos, epiškai-rimtu pasakojimo būdu išsiskiria jo—«Aitorai»:

Ant sraunios upes, pagal anžuolyno seno,
Vienkiemėj (e) daugel metų žemaitis gyveno;
Nebuvo ten aplinkui nėjokio kaimyno,
Kurio būtų taip didi ir graži šeimyna.

Pilni tvartai galvijų, javai netelp klėtyj;
Ne rasti laimingesnio cielamie pasvietyj.
Buvo garsas aplinkui ir visi žinojo,
Jog namus to žemaičio aitoras daboja.

---

[205]) 1884 m. № 1-2 3, pusl. 15 ir 102.
[206]) Litwa, 9. Starożytna Polska, III. p. 504.
[207]) 1884 m. «Aušros» №1-2-3, p. 14—15.
[208]) Ten pat, № 5-6. «Iš Lietuvos» skyriūje, p. 188.
[209]) Ten pat, № 12, Kun. Tam., «Iš Lietuvos» skyriūje, p. 412.
[210]) Ten pat, № 5-6, p. 201—202.
[211]) I. 1907 m. p. 57. Iš «Šešių pasakų».
[212]) Lietuviški dainiai, p. 51.

Kaipo lakstė patrobesiais, nevienas tai matė,
Ir nutupęs ant stogo, ką parnešęs, kratė.
Juk ir zolabai stogų nuspardyti buvo,
Ir artimiems kaimynams šiens ir javai žuvo.

Ant to garso pas žmogaus atėjęs urėdas:
«Ar tu, sako, neturi gėdos
Aitorą pas savęs laikyti,
Kaimynams iškadą daryti!»

Atsakė žmogus, dvasėj juokdamosi savo:

«Mano aitorai ne apgavo
Nei vieno (orig. wina)
Kaimyno,
O daugiems daug gera padarė».

Ant to žodžio urėdas tarė:

«Parodyk gi tu man aitorus savo».
Tuojaus žmogus urėdą už rankos pagavo
Ir vedė ing priklėti,
Kur buvo žagrės, dalgiai ir kirviai sudėti.

Šitai, sako, aitorai, kurie viską gera
Gyvenime daro».

Paskaičius tai, nebeprisieina stebėtis Jucevičios susikarščiavimui, kuomet jis rašė apie Stanevičios poeziją: «...Bajki Ajtwaros i Arklis yr Meszka noszą cechę oryginalności, wielkiego talentu i znajomości ojczystej przyrody... Wszystko w nim własne, pierwotne, litewskie! Co za wysłowienie! jakie szczęśliwe obrazy»!..[213]) Balinskis rašo, jog Simanas esąs «obdarzony tą szczerotą i rzewnością, która obok szczęśliwego władania językiem rodzinnym zjednała mu u znawców języka litewskiego godność wieszcza najmilszego dla nich...[214]).

Bene visas «Pasakose» surinktąsias eiles Stanevičia bus parašęs studentavimo laiku. Bent po «Žemaičių šlove» randame rinkinėlyje 1823 m. (ir net dieną: 3 rugpiūčio), ant Poškos gi nuorašo «Arklio ir meškos» nurodyta 1824 m [215]), t. b. metas karščiausio darbavimos Stanevičios ir Nezabitauskio (Poška 1825 m. pradėjo rašyti žodyną), gal ir kitų studentų žemaičių.

«Žemaičių šlovė» tai karštas žemaičių jaunuomenės imnas:

Mačiau Vilnių šauną miestą,
Seną mokslų gyvenimą,

[213]) Litwa. 10.
[214]) Starożytna Polska. III. p. 504.
[215]) 1884 m. «Auszros» № 1-2-3, p. 102.

Nuo žemaičių beapsėstą
Ir jų tikrą sutarimą.

Šlovė visus sujudino
Gera tėviškei daryti,
Ir ką amžiai pagadino,
Čiesas yra sutaisyti.

Daugel metų svietš rokavo,
Mūsų žemė kaip pražuvo,
Kaip užmiršo kalbą savo
Ir užmiršo, kuomi buvo.

Tarp žemaičių vis atgijo
Garbė tėvų ir liežuvis;
Meilė tarp jų išsilijo,
Prasidžiugo ir lietuvis.

Sveiks, Ringaude, mūsų tėve!
Sveiks, Mendauge, karaliūnai!
Garbę jūsų skelbdink, Dieve,
Kuri linksmin mumis nūnai.

Sveiks būk, senas Gediminas!
Sveiks, Algirde galingiausis!
Sveiks, Keistutai minėtinas,
Iš Žemaičių kąstipriausis!

Buvot ligšiol užmiršime
Del daugumo neprietelių,
Štai žemaičių surinkime
Šlovė jūsų prisikėlė.

Prasidžiugo Lietų šalis
Ir gerumu sūnų savo,
Nesang greitai iš nevalės
Pražuvimo išvadavo.

Šviesi saulė užtekėjo,
Lietų nušvito pašaliai;
Rankas ant akių uždėję,
Išsiskaidė neprieteliai.

Šimtabalsis garsas lekia,
Ilgus sparnus plasnodamas,
Nepaliaudams šaukia, rėkia,
Po pasaulį skrajodamas:

«Veizdėk, sviete nusiminęs,
Kas ten šiaurėj atsitiko:
Lietuvos senos giminės
Pražuvime sveikos liko!»

Toje odoje patriotinis žemaičių įsikarščiavimas bus, ilgis, savo čiūkurį pasiekęs. Joje tat karščiausiai išsireiškė svarbiausios jų žinomojo mums sujudino ypatybės —«atgijimas garbės tėvų ir liežuvio», jųjų «šlovės prikėlimas žemaičių surinkime». Tai lyg žemaitiškoji «Oda do młodości!»

XIV.

Antanas Strazdas.

Žemaičių bajorai turėjo nuosavią kultūrą; turėjo darbščių veikėjų ir talentingų rašytojų; sukūrė dailiąją literatūrą. Daugelis kunigų prisidėjo prie jųjų kultūriniai patriotinio judėjimo. Išėję iš baudžiauninkų svietiškieji ir dvasiškieji šviesuoliai prisiėmė jau tąją bajorų kultūrą, bent nemėgino ką nors sava prieš ją pastatyti, net tik iš jos išsiskirti [216]).

Kirste atsikirto nuo jų *vargdienių dainius*, aukštaitis Antanas Strazdas (1763+1833)[217]), kurs kunigaudamas vadinos Drazdauskis (Jezierza Drozdowski), dainose gi ir žmonėse— Strazdelis. Gimęs Zarasų pusėje Kriaunų parapijoje [218]). Mokęsis pas jėzavitus Alukstoje, Krėslavos ir Varnių seminarijoje [219]). Pasak Jucevičios, po keliolikos metų kamendoriavimo Žemaičiuose, o kaip Katelė tvirtina, jau 1790 m. sugrįžęs Vilniaus vyskūpijon, prie kurios tuomet dar priklausė vėlesnėsės Kauno gub. Rytų šalis, ir buvęs prie

---

[216]) Apie S. Daukanto ir M. Valančiaus santykius su minėtuoju judėjimu tuo tarpu dar nieko nežinome. Vėlesniaisiais metais tuodu mužikvaikiu (pasaką apie Daukanto bajoriškumą metas būtų užmiršti nuo pat 1898 m., kada išėjo M. Davainos-Silvestraičio surinktoji «Medega S. Daukanto biografijai») rūpinosi ypačiai mužikų reikalais. Bajorai šiaip jau palaikė 50 m. Ž. veikėjų, ypačiai Valančiaus darbavimąsi, bet ir bijojo, kad «chłopomanai» minių nesukiršintų prieš ponus. Kuomet Poškos ir Stanevičios laiku bajorėjo kilę iš baudžiauninkų šviesuoliai, 50-aisiais metais Žemaičių bajorai patriotai—mužikinos.

[217]) Pasak Jucevičios, †1834 m. X. L. A. Jucewicz, Pisarze w narodowym języku litewskim („Piśmi nnictwo Krajowe", 1841 m. № 11, p. 126).

[218]) Jucevičia paleido žinią, jog Straszdas gimęs Žemaičiuose, Telšių paviete (ten pat, 124; ir vėliau—knygoje: Litwa, 1846 m., 207). Tačiau M. Römerio surastoji metrika šitokį tvirtinimą nugriovė (J. Basanavičius. Iš kun. Antano Strazdo gyvenimo ir raštų, 1911 m. 3.

[219]) Kun. J. Katelė. Kun. Antanas Strazdelis (Drozdowski)—1883 m. „Aušros" № 8-9-10, p. 243 (versta iš 1877 m. „Tygodnik Powszechny" № 30).

yvairių neturtingų bažnyčių gimtoje pusėje kamendorius ir filialistas. Paskiau užsiėmęs ūkiu, turėjęs pačią ir vaikus, miręs Kamajuose, savo namuose, kaipo emeritas.

Žmonių atminime jis pasiliko žmogus geros širdies, užjaučiąs jų vargus, status, nei prieš ką nenusileidžiąs, mokąs puikiai atsikirsti. Pats vargias dienas vargęs, bet su žmonėmis paskutiniuoju dalinęsis, su jais draugavęs kaip lygus. Prie kunigų bajorų nesitaikęs, rėždavęs jiems tiesą į akis, iškirsdamas jiems visokias štukas, erzinęs savo šeimyniškų gyvenimu. Per tat kunigai bajorai jo nemėgę, niekinę, vengę, skųsdavę vyskūpui[220]). Sako, buvę jam net mišios atimtos. Vyskūpui priminęs, jog Kristus neturėjęs nei aukso lazdos nei violėtų. Jam pavedus iškelti mirusiojo dvarininko žmonių skriaudiko nuopelnus, nebijojęs savo pamoksle pasmerkti anąjį. Iškalbus pamokslininkas, mokėjęs į žmones pratarti gyvai ir suprantamai.

Taigi, kaip naiviai, bet teisingai išsireiškė vienas jo eilių nurašytojų, «nebuvo anas sutvertas tapt kunigu, ir nors visi jį mylėjo, ir galėjo turėt dideles plebanijas, nemažus pinigus ir įneit vyresnybėn kunigų, anas to visa atsižadėjo ir, bet turėt spakai numą, ...savom rankom dirbo lauką... ir daugesnio negeidė»...[221])

Žmonių gyvenimu, jųjų vargais ir džiaugsmais gyvendamas, jis buvo prisirišęs prie jųjų kalbos. Su žmonėmis vis lietuviškai kalbėdavęs, jiems rašęs dainas ir daineles, su jais ir dainavęs. Sako, su ponais ir kunigais visad lietuviškai kalbėdavęs, nors lenkiškai mokėjo net eilėmis parašyti[222]).

Kai kurie spėja, jog del kalbos jį ir persekiojo. Abejotina, nes gana tam buvo jo skaudaus liežuvio ir atviro šeimyniško gyvenimo (sako, ir išgerti mėgdavęs), ir jo nuolatus greitas vartojimas lietuvių kalbos (o gal tat perdaug pabraukiama?), prie anųjų «nuodėmių», galėjo būt paskaitytas kaip keistumas, jokio pavojaus nerodąs. Minėtieji spėjimai bene bus tik aiškinimai praeities—dabartiniųjų sąlygų išvadomis? Taipat kaip ir aiškinimas Strazdo žmonėms pasakymo, kad virsią «kiti laikai», — jog jis jau tuomet įspėjęs lietuvių atgijimą!

Tai buvo toks pats *prastuolis*, ką ir tie vargo žmonės, kuriuos jis taip mylėjo. Jo *lietuviškumas* buvo toks pat įgimtas, kaip ir jųjų. Kad jis būtų sau statęsis platesnius tautinius tikslus, nei žinomieji jo gyvenimo faktai, nei jo dainos nerodo. Tuo jisai skyrėsi

---

220) «Lietuvių Tautos» II-ajame tome išspausdinta Strazdo atsakymas į oficialinio tardymo klausimus, kurie 1819 m. atsiųsta jam iš vyskūpo raštinės. Užklausta: ar baigęs seminariją; ar esąs įšvenetintas, kur ir iš ko gyvenąs; kaip elgęsis ir tebesielgiąs.

221) vis tai išimta iš J. Basanavičiaus knygelės apie Strazdą.

222) Palyg. jo „Kant na pochwałę miasta Wilna", spausd. 1824 m. Vilniūje ir pakartota tenai pat „Lietuvių Tautoje" (II. 263—264).

nuo žemaičių literatūrininkų, na ir savo dainų likimu: kuomet šiųjų eilės tik vienos kitos tepasiekė žmones, o šiaip buvo populerios tik bajorų tarpe, Strazdo dainelės kuone visos įėjo į žmones. Net Daukantas, o ypačiai Juška nemokėjo, o gal ir nenorėjo jų išskirti iš «žmonių dainų» [223]).

Šliupas šitaip apie Strazdą atsiliepia: kun. Katelė, girdit, «labai pagarbina tą lietuvininką, kurs vienog nei svarbumu savo veikalų, nei pasėta tarp žmonių iškilminga misle nepelno taip didžiai pagyriaus, kaip savo gražiu pasielgimu, meile teisybės. Taipogi ir Jucevičia.. be reikalo kadagių uogomis smilko ant Strazdelio kapų» [224]). O anas štai ką sakė apie Strazdo poeziją: tai «ponure, tęskne, žebracze, pełne poetycznego natchnienia śpiewy,.. których bez łez dziś czytać nie podobna. ...Nadzwyczaj wielką posiadał łatwość w układaniu śpiewów i komponowaniu tonów; w każdem zdarzeniu improwizował wiersze i do nich na pogotowiu miał nutę prawdziwie litewską: tęskną, naiwną i czystą, jak miłość macierzyńska w tym kraju, melodyę... We wszystkich pismach Drozdowskiego okazuje się wieki talent, język zaś litewski... nie czysty... Był to znakomity natchniony litewski poeta»...[225]). «Lietuwiszkuose rasztuose ir rasztininkuose» Šliupas, tiesa, apleido aną savo pasakymą, užleisdamas vietą Katelei; bet metė dar kitokį „apkaltinimą", jog „gadynėje baudžiaviško prispaudimo" nemokėjęs „kurstyti žmonyse troškimą valnybės ir apšvaistos, nors vargus žmonių jis gerai suprato, kaip tai matome iš jo „Siratos giesmės", kurioje nurodęs „pagelbą vienintėlę del nuvargėlių — myrel" [226]).

Su šitokia nuomone nesuvis tegalima sutikti, dargi atmetus kaltinamąją formą. Ar gi Strazdas nerodė žmonėms jokios «pagelbos»? Ne iš «Siratos giesmės», kurios turinys, mums matos, neleidžia daryti jokių išvadų dainiaus socialinėms pažiūroms nušviesti, bet iš kitų dainų matome delto, jog jis aiškiai nurodė vargų šaltinį. Tik klausykite, ką jam sako juodasis varnas (koks skaudus symbolius!) dainelėje „Ir atskrido juodas varnas":

Kaip tik svietas prasidėjo,
Dievas lygumą padėjo;
Žmonės kaip Dievą užmiršo,
Ir velnią ant sau nupiršo.

[223]) Taip, Daukanto „Dajnese Żemaitiu" (1846 m.) p. 163—164 randame «Linksma diena, linksma ana», pavadinta „Avytėmis"; pas Jušką („Lietuviškos dainos", 1880—1882 m.): „Ai bėdos mano, klapatai" (=„Ei dienos mano klapatų"), «Ei strazdeli strazdeli» (= «Ei tu tu tu strazdelis»), „Šviesi saulė teka šalta rasa krinta" (=„Jau saulė teka, gaili rasa krinta"), «Nepaimti Dievo cudai», «Pirmas mėnuo stoja» (=„Marciaus mėnuo stojas"), «Ai tu Dieve visagalįs», «Ėjo šiaučius per miestelį» ir kitas, su mažomis ir didelėmis atomainomis.

[224]) Prieraše prie kun. Katelės apie Strazdą straipsnio «Aušroje».

[225]) „Pośmien. Kraj"., 1841 m., 124—127.

Liepė šenavot bulvonus
Ir točės uždėjo ponus.
Mums tik juodą duoną krimsti,
Sunkias bėdas tankiai kįsti, —

Ponams uliot, kortoms groti,
Minkštuos pataluos gulėti,
Lietuviškai nekalbėti,
Ant žmonių kreivai žiūrėti.

Svetimos tik procės laukia,
Bet tik ant žmogų pristraukia,
Paskutinį kraują traukia,
Kada dvaran nusišaukia.

Nors kūną, kaip mes, nešioja,
Delto kasdien mus pešioja.
Jau prikalta daugel plieno,
Ateis tokia del jų diena.

Jie nemyli lietuvninkų,
Prastų žmonių darbininkų,
Chamais anuos jie vadina
Ir mokestim apsunkina.

Ne tokiais jų tėvai buvo,
Katrie dabar jau pražuvo;
Jie Lietuvos kraštą, kalbą mylėjo,
Su žmonėms draugystę turėjo [227]).

Šitokia dainelė, beabejo, „kurstė žmonyse troškimą valnybės“. Taigi jis, kaip ir jo „strazdas“, „pranašauja pavasarėlį“. Bet ką jis mato aplinkui?

Tiktai per visas dieneles
Lieti graudžias ašareles,
Matant šioj žemėj žemelėj,
Šioj gražutėj gražutėlėj

Šioj Lietuvoj Lietuvėlėj
Savo mieloj motynėlėj,
Tiktai vienas dūsavimas,
Tik ašarų birėjimas [228]).

---

[226]) Lietuv. rasztai ir rasztin, 28.
[227]) Iš kun. A. Strazdo gyvenimo ir raštų, 31—32.
[228]) Ten pat, p. 35: Ai sesutės mana mielas.

„Gegužėlė“—„valni paukštelė“, neturinti ant savęs pono, ne del savo „bėdų“ verkianti — dejuojanti:

Ant jums žiūrėdama,
Jūsų pikto apsėjimo,
Giedu visuomet verkdama,
Gailysta man didi ima,
Kodel tarp jums tankios zvados;
Nors rėzumni esat žmonės,
Ustavičnos barnės, zdrados,
Neturit tarp sau malonės [229]).

Kitoje dainoje užsipuola girtuoklius:

Geria ponos ir našlelės,
Ir moterys iš taurelės;
Vyrai geria iš uzbono,
Kožnas pagal savo stoną.

Diedai seni ir kuproti
Girti eina tancavoti,
Nors lazdomis pasirėmę,
Krato barzdas intsirėmę.
Ubags almužną imdamas
Ant arielkos mainydamas,
Ir patsai nebepamatė,
Kas jo kišenes iškratė.
Šlėkta, nors ir šoblę turi,
Ant arielkos meiliai žiūri,
Kad tik pinigų turėtų,
Ir jis gertų, kiek norėtų [230]).

Ir Dievop kreipiamasi:

Ei tu Dieve, visa pilnas,
Kur padėjai plikio vilnas?
Pats pančekų nenešioji,
Kam tu plikius nupešioji?

Patys plikiai kalti yra,
Jog neturi stono ščyro,
Kad ant šinkų nevaikščiotų,
Niekas plikių nepešiotų.

[229]) Giesmies swietiszkas ir szwintas. Shenandach. 1902 m. p. 9—10.
[230]) Iš kun. A. Strazdo gyvenimo ir raštų. p. 35—36: Pone Dieve visagalįs.

Dabar nuogi—kai bulvonai,
Žydai juokias, kaip šėtonai [231]).

Arielkėlė žmones peklai užrašanti, bet ir šiaip jau

Daminykui bėda!
Vienoj pusėj šlėkta,
Antroj pusėj dvaras,
Tu nežinai, Daminykai,
Kas ant tave baras.
Ateina urėdas
Ir paskui tijūnas—
Daminyko nabagėlio
Dreba visas kūnas [232]).

Taigi iš visa ko imant, „pavasarys“ dar toli. Tuo tarpu betenka verstis kaip nors, lopytis:

Tėve Aukščiausis,
Pablagoslovyk mūsų nameliams,
Duok urodzajų gausių laukeliams,
Duok zgadą, meilę, duok ir pakajų,
O dušiom čyščiaus dangišką rajų,
Gyviems sveikatos, duok čiesą gerą [233]).

Kitur pamoko:

Išmok artimą mylėti,
Prieš vyresnybę tylėti,
Taip pats save išvaduosi,
Darban skūros nepaduosi [234]).

Kaip ateis ponams anoji «diena», nepasako; turbūt, ir pats aiškiai to dar nenusimato. Tuo tarpu ragina žmones tvirai laikytis:

Tegul lenkai ką nors sako,
Tegul muša, tegul plaka,
Tegul žada vietas geras —
Nepamesma tėvų vieros [235]);

o pats stengiasi palengvinti jiems sunkią gyvenimo naštą—dainelėmis: apie kiškį, kurs paežių sėdėjęs, apie strazdą—mandrą

---

[231]) Ten pat, p. 31.
[232]) Ten pat, p. 30—31: Ei tu Daminykai.
[233]) Giesmies etc., p. 19: Pulkim ant kelių.
[234]) Iš A. Strazdo gyvenimo ir raštų, p. 27 Kaulakis ir kamarnikas.
[235]) Ten pat, p. 27: Giesmė senųjų.

paukštelį, «Linksma diena, linksma ana», «Pasvydo, pasvydo», «Jau saulelė teka, gaili rasa krinta», «Ėjo šiaučius per miestelį» ir t. t. Ir drąsiai galėjo prie savęs pritaikyti:

Reiškiu giedu, linksminu,
Smutną žmogų raminu,
Tiesydamas gražioms giesmelėms.
Skrisdamas viršum medžiu,
Pačioj viršūnėj sėdžiu,

Leidžiu balsą per tamsias girias.
Sparniukėliais klesdamas,
Brundną žiemą bardamas,
Pranašauju pavasarėlį[236]).

Dabar matom, jog Jucevičios karštas gyrimas Strazdo poėzijos ne tuščias buvo, o Šliupo draudimasis prieš tat neteisingas; išteisintina tat išdalies tuo, jog Šl. teskaitęs spausdintąsias Strazdo dainas.

Strazdo išleista: 1) „Spasabas giedoima nobažnoj miszes szwętas .. su prideimu nekuriu giesmiu“, Vilniūje, 1790 m.; 2) „Kiales križiaus Pona musu J. Kr. arba Kalwarija staciju keturolikas“, Vilniūje, 1808 m.; 3) tas pats pakartota 1819 m.; 4) kardinolo R. Bellarmino Pamokslas krikszioniszkas isz wales Klemensa VIII“, vertimas, Vilniūje, 1818 m.; 5) „Giesmies swietiszkas ir szwintas“, Vilniūje, 1814 m [237]).

Daug dainų likę rankraštyje ir — žmonių atminime. Kai kurios išspausdintos ir nebespausdintos dainos įėjo į Daukanto, Juškos ir kitų dainų rinkinius, kaipo „žmonių dainos“, yvairiuose variantuose. 26 dainas, kurių nėra „Giesmėse“, išspausdino neseniai J. Basanavičius „Lietuvių Tautos“ atskiroje knygutėje: „Iš kun. Antano Strazdo gyvenimo ir raštų“ (Vilniūje, 1911 m.). Daugiausiai jų suteikė L. Didžiulienė Nežinia, ar visas jas ir tokias, kokios jos yra išspausdintos, Strazdas bus parašęs[238]).Storoką jo dainų rinkinėlį (21 dainą, iš kurių 10 dar nespausdinta),

---

[236]) Giesmies, p. 13: Strazdas.

[237]) Jas pakartojo, pakeitęs rašybą, J. Miglovara (Tilžėje, 1884 m.), ir kun. A Milukas (Shenandoah, 1902 m.).

[238]) L. Didžiulienė rašo, jog jos nuoraše prie kai kurių dainų esąs padėtas klausimo ženklas, nes ji tikrai nežnanti, ar jas Strazdas parašęs Iš kun. A Strazdo gyv. ir raš., 26). Ar i tokios dainos rinkinin įėjo, nenurodoma. Kai kurių autentinumas atrodo esąs neabejotinas. Taip, 19-oji daina („Ant kalnelio vaikščiodama“) dar Katelės nurodoma kaip Strazdo. 22-oji (Pone Dieve visagalis) yra ir tame nuoraše, kurį Koncevičia iš kun. Miežinio gavęs, tik kitame variante («Mittheilungen» d. Lit. Lit. Gesel. I. 25—26 ir II. 291). Kad 4-oji (Jau saulelė teka) Strazdo yra parašyta, nurodo ir kiti (kun. L. Leikus, M. Sankauckas—Iš A. St. gyv. ir raštų, 13, 15). Galbūt,

80-aisiais metais iš kun. Miežinio turėjęs J. Koncevičia [239]); gaila, jog jo nebūta J. Basanavičiaus rankose, spausdinant Strazdo dainas. Tvirtinama, beto, jog Strazdas parašęs, be žinomųjų, dar keletą bažnyčios dainų [240]).

Didžioji dalis jo dainų tai idilės ir lenkų vadinamosios „sielanki", kurioms pavyzdžių turėjo Karpińskio ir kitų XVIII-ojo amžiaus lenkų poetų raštuose (Po kalnelį vaikščiodama; Jau atėjo rudenėlis; Linsma diena; Pasvydo; Jau saulelė šviečia). Kaip dar Katelė yra pastebėjęs, „Pasvydo" parašyta ant ukrainų gaidos, „Sėdi kiškis paežių" perdirbta iš lenko Kochanovskio. Žodžiu, *literatūrinė* lenkų poėzija turėjo jam didelės įtakos. Bet gi kaip bajorų ir kunigų kultūra, su kuria jis delto susidūrdavo, nenutrynė jo „prastumo", taip ir bajorų literatūra neužmušė jo sodietiško originalumo [241]). Ir raštuose jis liko toks pats prastuolis, koks buvo gyvenime.

Strazdo poėzija bene bus tik vienintėlis stipresnysis „žmonių balsas" lietuvių literatūroje Vilniaus universito metu. Strazdas neįeina jon, tik stovi nuošaliai—vienas – ir status.

O delto ypačiai jis, ne bajorai—literatūrinkai, pranašavo „pavasarėlį". Tiktai tas „pavasarėlis"—baudžiavų panaikinimas tesirado po 30 metų.

---

ir kitas dainas Strazdas bus parašęs, tik tuo tarpu tatai dar nėra tvirtai prirodyta. Miežinio nuorašas daug mums būtų tam nustatyti padėjęs. Juo kad abejoti del vienų kitų dainų ir labai galima. Pav. dainelę «Susiedas lauką užsėjo» (16 oji) — sekimą lenkų, „Sąsiad mój rolę zasiewa" — randame ir kun. A. Vienožinskio «Lietuvos tėvynės dainos» (Tilžėje), p. 33 — 35, tik išdailintą; tat kas ją parašė, Strazdas ar Vienožinskis? Be Koncevičios būtume abejoję ir del «Pono Dievo visagalio», nes paprastai ją priskiriama M. Valančiui (1901 m. «Tėvynės Sarge» № 2—3 B., p. 21 — 22); V., rodos, bus ją tik perdirbęs.

[239]) «Mittheilungen der Lit. Lit. Gesellsch.», II, 287—292. Bene apie šitą rankraštį sako Jucevičia, jog „niewiadomo gdzie się zawieruszył".

[240]) „Prieš taip didį sakramentą", „Angoj tavo, Dieve, stoviu", „Sveiki, sulaukę šventų velykų", „Sveika Marija, motin mieliausia", „Šventas Jackau skarbe brangus" (Iš gyvenimo etc., 16, 26). Karolis M. Brzozowski'is (Pieśni ludu nadniemeńskiego z okolic Aleksoty, Poznaniūje, 1844 m., p. 44, 128) tvirtina, jog jo išverstoji dainelė „Ant pievelių arklelis, balnas ant arklelio", irgi Strazdo esanti parašyta.

[241]) Literatūrinis svarbumą savo gyvenimui Strazdas pats įvertina atsakyme Vilniaus konsistorijai („Lietuvių Tautos", II. 262—263).

TURINYS.

Pusl.

I. Žemaičiai 5
II. Pirmieji rašto mėginimai 6
III. Baužo knygelė ir Širvydo žodynas 9
IV Žemaičių eilės 12
V. Praeities garsai 13
VI. Vilniaus jaunuomenė ir liaudis 19
VII. Žemaičių bajorai ir liaudis 24
VIII. Žemaičių švietimasis 32
IX. Vyskūpas Giedraitis 37
X. Mažosios Lietuvos darbai 43
XI. Dijanizas Poška 48
XII. Silvestras Valiūnas 52
XIII. Simanas Stanevičia 57
XIV. Antanas Strazdas 63